

DÖRDÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK:KURULMASI,

ÇALIŞMALARI VE KALDIRILMASI

Bahar TOPARLAK

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2013

**DÖRDÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK: KURULMASI,
ÇALIŞMALARI VE KALDIRILMASI**

Bahar TOPARLAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Kemal YAKUT

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2013

Bu Tez Çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1005 E 104 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Bahar TOPARLAK'ın “**Dördüncü Umumi Müfettişlik: Kurulması, Çalışmaları ve Kaldırılması**” başlıklı tezi **25 Haziran 2013** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Tarih** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Kemal YAKUT

Üye : Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ

Üye : Doç.Dr.Zafer KOYLU

Prof. Dr. Cem ÖLÜKAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Vekili

Yüksek Lisans Tez Özü

DÖRDÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK: KURULMASI, ÇALIŞMALARI VE KALDIRILMASI

Bahar TOPARLAK

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2013

Danışman: Doç. Dr. Kemal YAKUT

1927’de kurulan Umum Müfettişlik Teşkilatı daha sonraki yıllarda sayısı arttırılarak Cumhuriyet Dönemi’nin önemli kurumları arasına sokulmuştur. Buldukları bölgelerde güvenlik, ekonomik, sağlık, sosyal, kültürel açıdan kalkınmayı sağlayan Umumi Müfettişlikler 1947’de fiilen, 1952’de resmen kaldırılmıştır.

Dördüncü Umumi Müfettişlik merkezi Elazığ olmak üzere 16 Ocak 1936’da kurulmuş ve Tunceli, Bingöl, Erzincan illerini kapsamıştır. Müfettişliğin başına Korgeneral Abdullah Alpdoğan getirilmiştir. Buradaki çalışmaların temel amacı; aşiret düzenini ortadan kaldırarak bölgeyi ağaların hâkimiyetinden kurtarmak ve buraya Cumhuriyet’in ilkelerini götürmektir.

Çalışmam, dönemin koşulları göz önüne alınarak ve neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde konuyla ilgili veriler gerek arşiv belgeleri, toplantı tutanakları, gerekse yerel ve ulusal basın sistemli bir şekilde değerlendirilerek hazırlandı.

Bu çalışmamda Dördüncü Umumi Müfettişliğin, kurulması ve çalışmaları ele alınarak bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel değişimi irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Umumi Müfettişlikler, Dördüncü Umumi Müfettişlik, Dersim İsyanı, Abdullah Alpdoğan,

Abstract

FOURTH PUBLIC INSPECTORSHIP: ESTABLISHMENT WORKS AND ABOLISHMENT

Bahar TOPARLAK

Department of History

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June 2013

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Kemal YAKUT

Public Inspectorship, which was founded in 1927 subsequent years, increasing its numbers, has been entered most important foundations of Republic period. Public Inspectorship, ensured reconstruction in term of security, economy, health, social and culture, was a brogated virtually in 1947 and formally in 1952.

Fourth Public Inspectorship was founded in sixth January 1936. It's center was Elaziğ and the other cities were Tunceli, Bingöl and Erzincan. Abdullah Alpdoğan was appointed to head of inspectorship. This Works main goals were to abrogate tribe system, to rescue area from dominance of landlord and to bring there Republic principles.

My study has been prepared, considering properties of period and with the relationship between reason and conclusion, in the light of archieve records, meeting reports, local and national media datas.

In my study, social, economic and cultural change of area have been tried to analyze handling foundation and studies of Foruth Public Inspectorship.

Key Words: Public Inspectorship, Fourth Public Inspectorship, Dersim Rebellion, Abdullah Alpdoğan,

25/06/2013

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Her hangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Bahar Toparlak

Önsöz

Uzun süren savaşlar sonucu ülke her alanda yıpranmıştı. Özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin isyanlara sahne olması ve sosyo-ekonomik açıdan geri kalması, kalkınmaya yönelik yeni arayışları gündeme getirmişti. Cumhuriyet Dönemi'nde Umumi Müfettişlikler halk ile devlet arasında diyalog kurulması ve bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuştu. Biri Trakya'da üçü Doğu'da olmak üzere dört tane oluşturulan Umumi Müfettişlikler güvenlik, iskân, ekonomik, sosyal ve bayındırlık gibi alanlarda önemli işlevleri yerine getirmişti.

Dördüncü Umumi Müfettişlik Tunceli Kanunu sonrası kurulan, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir teşkilattı. Müfettişliğin amacı bölgedeki feodal yapıyı ortadan kaldırmak ve Cumhuriyet ilkelerini buraya götürmekti. Ancak bölgenin kendine özgü coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı merkezi otoritenin kurulmasını güçleştirdiği gibi, Dersim İsyanı'nın çıkmasını da önleyemedi. İsyan, askeri harekâtlarla çözümlenmeye çalışıldı.

19. yüzyılın ortalarından modernleşme çabası içinde devletin merkezîyetçi yapısını güçlendirme sürecinde ortaya çıkan ve uzun süre devam eden Dersim Sorunu güncelliğini korumaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus devletin kökleştirilmesi sürecinde alevlenmiştir.

Dersimle ilgili birçok yayın olmasına rağmen bu yayınlar ya birbirinin tekrarı niteliğindedir ya da dönemin süreli yayınlarına, arşiv belgelerine dayanmadığı için yeterince konuya nüfuz edememektedirler. Ayrıca Dersim İsyanı'nı bastıran ve bölgede görev yapan Dördüncü Umumi Müfettişlik konusunda bağımsız bir çalışma yoktur. Dersimle ve Umumi Müfettişliklerle ilgili çalışmalarda ise sadece müfettişliğin güvenlikle ilgili çalışmalarından bahsedilmektedir. Oysa Dördüncü Umumi Müfettişlik, Dersim Bölgesi'nde güvenlikle ilgili çalışmaların yanında iskân, sosyal, bayındırlık, ekonomik, kültürel alanda önemli çalışmalar da yapmıştır. Müfettişliğin kurumsal yapısının ve çalışmalarının ortaya çıkarılmasıyla, idari yapıdaki yeri ve bölgenin değişimindeki rolünü görmek olanaklı olacaktır. Bu çalışma yürütülürken arşiv belgelerine, süreli yayınlara, belgesel kaynaklara başvurulmuştur. Çalışmamın sürdürülmesinde yardımlarını esirgemeyen Danışmanım Sayın Doç. Dr.

Kemal Yakut'a teŖekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca beni destekleyen anne ve babama sonsuz teŖekkürlerimi sunarım.

İçindekiler

sayfa

Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Öz.....	iii
Abstract.....	iv
Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi	v
Önsöz.....	vi
Özgeçmiş	viii
Tablolar ve Harita Listesi	xii
Kısaltmalar Listesi.....	xiii
Giriş.....	1

Birinci Bölüm

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dersim Sorunu

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dersim Bölgesi'nin Yapısı.....	8
1.1 Dersim Bölgesi ve Coğrafyası	8
1.2 İdari Yapı.....	10
1.3 Ekonomik Yapı	14
1.4 Toplumsal Yapı.....	16
1.5 Eğitim Yapısı.....	19
2. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dersim ve Hazırlanan Raporlar.....	21
2.1 1896 Dersim Raporu	23
2.2 Şakir Paşa'nın Raporu	26
2.3 Mutasarrıf Mardini Arif Bey'in Raporu	27
2.4 Mutasarrıf Celal Bey'in Raporu	28
2.5 İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Dersim	29
2.6 Milli Mücadele Dönemi'nde Dersim	30
2.6.1 Koçgiri Ayaklanması	30

İkinci Bölüm

Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın Kurulması ve Umumi Müfettişlikler

1.	Umumi Müfettişliklerin Kurulması	33
1.1	Umumi Müfettişlik Teşkilatının Kurulma Nedenleri.....	36
1.2	Umumi Müfettişliklerin Görevleri	40
1.3	Umumi Müfettişlik Teşkilat Kadroları.....	44
2.	Umumi Müfettişlikler	45
2.1	Birinci Umumi Müfettişlik.....	45
2.2	İkinci Umumi Müfettişlik.....	47
2.3	Üçüncü Umumi Müfettişlik.....	48

Üçüncü Bölüm

Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim Sorunu ve Dördüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması

1.	Dersim Sorunu'nda Çözüme Doğru.....	52
1.1	Cumhuriyet Dönemi Dersim Raporları.....	54
1.1.1	Abdülhalik Renda'nın raporu	54
1.1.2	Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in raporu.....	55
1.1.3	Cemal Bardakçı'nın raporu.....	56
1.1.4	İbrahim Tali'nin raporu	57
1.1.5	Jandarma Genel Komutanlığı raporu	58
1.1.6	Fevzi Çakmak'ın raporu	59
1.1.7	Halis Paşa'nın raporu.....	60
1.1.8	Şükrü Kaya'nın raporu.....	61
1.1.9	Hüsrev Gerede'nin raporu.....	62
1.1.10	İsmet İnönü'nün raporu	62
1.1.11	Celal Bayar'ın raporu	67
2.	Tunceli Kanunu.....	68

2.1	1934 İskan Kanunu.....	68
2.2	Tunceli Kanunu ve Mecliste Tartışmalar	73
2.3	Kanunun İçeriği ve Değerlendirilmesi.....	78
3.	Dördüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması.....	80
3.1	Kurulması.....	80
3.2	Teşkilatı.....	83
3.3	Çalışma alanı.....	87
4.	Dersim İsyanı ve Dersim’e Askeri Harekat Düzenlenmesi.....	87
4.1	Dersim İsyanı’nın Nedenleri.....	87
4.2	Dersim İsyanı ve Askeri Harekat	90

Dördüncü Bölüm

Dördüncü Umumi Müfettişliğin Çalışmaları

1.	İç Güvenlik Alanındaki Çalışmalar	99
2.	Eğitim ve Kültür Alanındaki Çalışmalar	106
2.1	Eğitim-Öğretim Alanındaki Çalışmalar	106
2.2	Halkevleri ile Yapılan Çalışmalar	116
2.3	Elazığ Kız Enstitüsü.....	127
3.	Bayındırlık Alanındaki Çalışmalar	132
4.	İskan Alanındaki Çalışmalar	142
5.	İdari Denetim Alanındaki Çalışmalar	146
5.1	Tetkik Gezileri	146
5.2	Bölge Valileri Toplantısı.....	149
6.	Sağlık Alanındaki Çalışmalar	150
7.	Sosyal Alandaki Çalışmalar	153
8.	Ekonomik Alanda Çalışmaları	155
8.1	Sosyo-Ekonomik Çalışmalar.....	155
8.2	Hayvancılık Alanındaki Çalışmalar.....	157
8.3	Ziraat Alanındaki Çalışmalar.....	159
9.	Spor Alanındaki Çalışmalar	164

9.1 Spor Yarışmaları	164
9.2 Elazığ-Tunceli Atlı Spor Ocağı.....	165

Beşinci Bölüm

Dördüncü Umumi Müfettişliğin Kaldırılması

1. Dördüncü Umumi Müfettişliğin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar	168
2. Dördüncü Umumi Müfettişliğin Kaldırılması.....	173
Sonuç	176
Ekler Listesi.....	181
Kaynakça	191

Tablolar ve Harita Listesi

Harita 1. Dersim Coğrafyası.....	8
Tablo 1.Dördüncü Umumi Müfettişlik Teşkilat Kadrosu.....	84
Tablo 2. Elazığ'da Yıllara Göre Okuma Yazma Bilen Nüfus.....	107
Tablo 3. Erzincan'da Yıllara Göre Okuma Yazma Bilen Nüfus.....	108
Tablo 4. Bingöl'de Yıllara Göre Okuma Yazma Bilen Nüfus	108
Tablo 5. Tunceli'de Yıllara Göre Okuma Yazma Bilen Nüfus.....	108
Tablo 6. Dördüncü Umumi Müfettişlik Bölgesi İlköğretim durumu	109
Tablo 7. Dördüncü Umumi Müfettişlik Milli Eğitim Durumu 1944–1945.....	115
Tablo 8. Halkevinden Müfettişlik Tarafından 1937 Yılında Verilen Konferanslar	118
Tablo 9. Halkevinden Müfettişlik Tarafından 1938 Yılında Verilen Konferanslar	119
Tablo 10. Halkevinden Müfettişlik Tarafından 1939 Yılında Verilen Konferanslar	119
Tablo 11. Halkevinde Yapılacak Muayeneler	151
Tablo 12. Tunceli'de Hayır Kurumları ve Sosyal Alanda Verilen Tahsisat ...	152
Tablo 13. Bingöl'de Hayır Kurumları ve Sosyal Alanda Verilen Tahsisat	152
Tablo 14. Elazığ'da Hayır Kurumları ve Sosyal Alanda Verilen Tahsisat	153
Tablo 15. Elazığ ve Tunceli'de Hayır Kurumlarına Verilen Tahsisat.....	153
Tablo 16. 1936 'da Dutluklar ve Koza Hasılatı	157
Tablo 17. 1937'de Dutluklar ve Koza Hasılatı	157

Kısaltmalar Listesi

BCA	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	:	Bakınız
c	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Der	:	Derleyen
Ed	:	Editör
Haz	:	Hazırlayan
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM TD	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMM ZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
s.	:	Sayfa
vd.	:	Ve Diğerleri

Giriş

Umumi Müfettişlikler, idari, güvenlik, ekonomik, eğitim, sosyal, bayındırlık, alanlarında çalışmalar yapan bölgesel bir teşkilat olup Cumhuriyet Dönemi'nin önemli kurumsal yapılarından biridir. Umumi Müfettişlik Teşkilatı 1921 Anayasası'nda yer almasına rağmen devletin kuruluş süreci şartlar uygun olmadığı için uygulamaya geçilememiş, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması sonrası 1927 yılında uygulamaya konulmuştu.

İlk Umumi Müfettişlik, 1927 yılında merkezi Diyarbakır olmak üzere Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkari, Siirt, Mardin, Van'da, İkinci Umumi Müfettişlik, 1934 yılında Edirne merkezli olarak Trakya'da, Üçüncü Umumi Müfettişlik 1935 yılında merkezi Erzurum olarak Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı'da, Dördüncü Umumi Müfettişlik 1936 yılında merkezi Elazığ olmak üzere Erzincan, Tunceli ve Bingöl'de kurulmuştu. Müfettişlikler 1947 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüş, 1947 yılından itibaren fonksiyonlarını yitirmiş ve 1952 yılında da hukuken sona erdirilmişti.¹

Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan Umumi Müfettişlikler kuruluş amacı bakımından Osmanlı Dönemi'ndeki Müfettişlikler'den farklıdır. Osmanlı Dönemi'nde kurulan Umumi Müfettişlikler, İmparatorluğun sorunlu bölgelerinde yapılması gereken ıslahat çalışmalarını organize etmek üzere oluşturulmuştu. Müfettişlikler'in kurulduğu bölgeler gayrimüslimlerin yaşadığı ve büyük devletlerin yakından ilgilendiği bölgelerdi. Islahatlar bu bölgelerde büyük devletlerce talep edilmiş ve bu bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin durumlarını düzeltmek amacıyla hayata geçirilmişti. Avrupalı Devletler bu ıslahatları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardı.

Umumi Müfettişlerin Cumhuriyet Dönemi idari hayatında önemli bir yeri vardır. Müfettişler, hükümet adına bölgelerindeki memurların denetimini, halk ve hükümet arasındaki iletişimi, kanunların ve tüzüklerin uygulanıp uygulanmadığı gibi görevleri yerine getirmişti. İçişleri Bakanı başkanlığında yapılan toplantılarda çalışmalarını

¹C.Koçak (2003). *Umumi Müfettişlikler*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.5

değerlendirmiş, bütçelerini oluşturmuş, sorunları ve alınması gereken tedbirleri rapor halinde bakanlığa sunmuşlardı. Umumi Müfettişler merkezin taşradaki yansıması gibiydi. Görev bölgelerinde idari koordinasyonu ve denetimi sağlamıştı. Ayrıca bölgesi dahilinde ekonomi, iskan, sağlık, medeni, içtimai konuların gerçekleştirilmesini sağlamışlardı.

Umumi Müfettiş görev bölgesi dahilinde hükümetin vekili ve tüm bakanların temsilcisi olarak görev yapmışlardı ve bölgede valilerin ve memurların üstündeydiler. Ayrıca bütün memurlardan ve idarecilerden yaptıkları işler hakkında açıklama yapma yetkisine sahiptiler.

Dördüncü Umumi Müfettişlik 1936 yılında Elazığ merkez olmak üzere kurulmuştu ve Tunceli, Bingöl, Erzincan illerini kapsamaktaydı. Dersim olarak adlandırılan bu coğrafyada aşiret yapısı hakimdi ve bölge Osmanlı Dönemi'nden beri isyanların çıktığı, denetimin sağlanamadığı bir bölgeydi. Cumhuriyet'in devrimlerini buraya götürmek, merkezi otoriteyi sağlamak, buradaki aşiret sistemini ortadan kaldırmak ve bölgeyi kalkındırmak için Dördüncü Umumi Müfettişlik gibi bir teşkilata gereksinim duyulmuştu. Cumhuriyet'in çağdaşlaşma projesini Dersim Bölgesi'ne götürmek ve bunun önünde engel olan aşiret yapısını ortadan kaldırmak temel amaçtı.

Çalışmamın konusunu oluşturacak olan Dördüncü Umumi Müfettişlik bu bölgede üst makam olarak önemli görev üstlenmiş ve görev süresi boyunca bölgenin siyasi, idari, ekonomik ve kültürel yaşamında son derece aktif rol oynamıştı. Bu çalışmanın yapılmasındaki temel amaç; Dördüncü Umumi Müfettişlik örgütünün yapısını, bölgenin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik değişimini arşiv belgelerine göre değerlendirmektir. Çalışmamda, Müfettişliklerin sadece güvenlik amaçlı kurulmadığını ve bölgeye birçok alanda önemli katkıları olduğunu ortaya koymak öncelikli amaçtır.

Dördüncü Umumi Müfettişlik isimli çalışmamda Müfettişliğin kurulmasını, teşkilat yapısını ve çalışmalarını ele alacağım. Beş bölümden oluşan tezde Birinci bölümde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dersim Sorunu ele alınacaktır. Bu bölümde; Osmanlı ve

Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim Bölgesi'nin coğrafi, idari, ekonomik, toplumsal ve eğitim yapısı incelenecek. Ayrıca Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri'nde Dersim Bölgesi'nde merkezi otorite ile yerel unsurlar arasında başlayan gerginlik ile Dersim Sorunu'nun altyapısını oluşturan temel unsurlar açıklanarak, buranın merkezi otorite altına alınmaya çalışılması ve bu bağlamda hazırlanan raporlar irdelenecektir.

İkinci bölümde; tarihsel süreçte kurulan Umumi Müfettişlikler ele alınacak. Cumhuriyet Dönemi'nde neden Umumi Müfettişlik kurma ihtiyacı duyulduğu, bu dönemin koşulları ortaya konularak, Müfettişlikler'in kurulduğu bölgeler ve çalışmaları anlatılacaktır.

Üçüncü bölümde; Cumhuriyet Dönemi'nde Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasına giden süreçte Dersim Sorunu için hazırlanan raporlar tartışılarak bu sorun bağlamında 1934 İskan Kanunu, Tunceli Kanunu, Dersim İsyanı, Dersim'e düzenlenen askeri hareketin nedenleri, koşullar ve bunların sonrasında ortaya çıkan sonuçlar irdelenecektir. Ayrıca tezin asıl konusu olan Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasına neden olan etkenler, Müfettişliğin kurulduğu bölge, Müfettişlik Teşkilatı'nın yapısı ortaya konulacaktır.

Dördüncü bölümde; Dördüncü Umumi Müfettişliğin görev bölgesinde güvenlik, eğitim, sosyal, ekonomik vs. alanlarında yaptığı çalışmalar ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Beşinci bölümde; Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın kaldırılması konusunda gerek mecliste gerek basında çıkan tartışmalara yer verilerek, teşkilatın kaldırılmasına etki eden faktörler ayrıntılı olarak incelenecektir.

Umumi Müfettişlikler konusunda çok fazla akademik çalışma yoktur. Bu konuda ilk çalışmalardan biri Prof. Dr. İhsan Güneş'in danışmanlığında Serap Taş tarafından Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmış olan "Umumi Müfettişlikler" adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışma umumi müfettişlikleri genel olarak ele alan bir çalışmadır. Çalışmanın ilk olması, arşiv belgelerinin kullanılması

ve dönemin basınından elde edilen verilerin değerlendirilmesi bu çalışmayı öne çıkarmaktadır.

Umumi Müfettişliklerin tamamını inceleyen ve yayınlanmış bir diğer çalışma Doç. Dr. Cemil Koçak tarafından 2003 yılında yapılan çalışmadır.² Bu kitap da diğer çalışma gibi Umumi Müfettişlikler genel olarak irdelenmiş ancak müfettişlikleri Osmanlı yönetim zihniyetinin Cumhuriyet'e devreden ve süreklilik taşıyan bir mirası olarak değerlendirmiş, Osmanlı Dönemi'ndeki müfettişliklerle ve 1987'de kurulan Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ile aynı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yazar Umumi Müfettişliklerin iç güvenlikle ilgili çalışmalarını ön plana çıkararak Umumi Müfettişlikleri Doğu Bölgesi'nin ıslah edilmesi için kurulduğunu kanıtlamaya çalışmış.³

Müfettişliklerle ilgili olarak bir diğer önemli kaynak, Bülent Varlık'ın hazırladığı "Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları"dır. 1936 yılında tüm müfettişlerin katılımıyla Ankara'da bir toplantı düzenlenmiş ve müfettişler görev bölgeleri hakkında raporlarını sunmuşlardı. Bu raporlar, müfettişlerin çalışmalarıyla ilgili olarak 1936 Türkiye'sinin siyasal, sosyolojik, demografik, ekonomik, sosyal ve asayiş fotoğrafını göstererek gündemdeki sorunlara ilişkin ayrıntılı bilgi vermektedir. Toplantı tutanakları Türkiye'nin çeşitli bölgelerinin ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, yönden olduğu kadar sağlık, eğitim, yerel yönetimler, idare ve ticaret hayatı, bütçe, banka, kredi, tarım, ormancılık, hayvancılık, madencilik, sulama, ulaşım, haberleşme, adli işlerle hapisaneler, kaçakçılık, medeni kanun, örf ve adetler, askeriye, jandarma ve polis teşkilatı ve karakollar, güvenlik güçlerinin çalışma şartları ve eğitimi ile ülkenin demografik özelliklerini ve altyapı sorunlarını nakletmesi bakımından önemlidir. "Taşranın özel bir röntgeni gibidir."⁴ Bu tutanaklardan yola çıkılarak bir dönemin ve teşkilatın değerlendirilmesi yapılacaktır. Dördüncü Umumi Müfettişliğin çalışmalarının belirlenmesi açısından Umumi Müfettişler toplantı tutanakları son derece önemlidir.

² Koçak (2003), s.5

³ Benim bu tezimde özellikle üzerinde durduğum konu, müfettişliklerin asayiş sağlamanın yanında görev bölgelerinde kalkınma amaçlı birçok alanda çalışmalarda bulunmasıdır.

⁴ *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010). (Haz: Bülent Varlık). Ankara: Dipnot Yayınları, s.13

Müfettişlikleri ele alan kaynaklarda -daha önce de belirttiğim gibi- genellikle iç güvenlikle ilgili çalışmalar ele alınmıştır. Necmeddin Sahir Sılan'ın Arşivi kapsamında “Doğu Sorunu”, “Doğu Anadolu’da Toplumsal Mühendislik”, “Kürt Sorunu ve Devlet”, “Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi” ve “Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi” isimli kitaplar Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan tarafından derlenmiştir. Zafer Toprak, bu kitaplara yazdığı önsözlerle katkı sağlamış ve raporlar konusunda dikkate değer tespitlerde de bulunmuştur. Raporların tarihsel açıdan büyük bir önem arz ettiğini, yörede aşiret düzenine son vermeye, eşkıyalığı, yağmacılığı önlemeye yönelik çabaları ve önlemleri gündeme getirdiğini ifade etmektedir.⁵ Nitekim Zafer Toprak demokrasi kültürüne önemli katkılarda bulunduğunu güçlü bir şekilde ima etmektedir.⁶

Raporlar; Tek parti dönemi siyasetine, bu dönemin siyaset bağlamında kazanımlarına, dar “demokrasi” söyleminde burun kıvrıranlara bir ülkede siyasetin yoktan var olmadığını, bir birikim süreci olduğunu kanıtlar nitelikte bir çaba. Bugünün siyasetçileri acaba kendi seçtikleri bölgelerle ilgili olarak bu tür görevleri ne ölçüde yerine getiriyorlar.

Raporlardan oluşan bu kitapların, müfettişlikle ilgili değerli bilgiler vermesi ve belgelere dayanması açısından vazgeçilmez olduğuna kuşku yoktur.

Dördüncü Umumi Müfettişlikle ilgili bağımsız bir çalışma bulunmamaktadır. Bu noktadan hareketle birinci el kaynakların kullanılmasına dikkat edildi ve bu bağlamda en önemli kaynaklar Cumhuriyet Arşivi’nden temin ettiğim belgelerdir. Ayrıntılı bir şekilde taranan yerel ve ulusal basına yansıyan haberler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri temel kaynaklardır. Ayrıca ATASE arşivine başvuruldu. Fakat bu arşivde Dersim Sorunu’yla ilgili belgelerin tasnif edilmemiş olması ve araştırmacılara kapalı olması nedeniyle sınırlı bir şekilde yararlandı.

⁵----- (2011). *Doğu Anadolu’da toplumsal mühendislik*. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

⁶----- (2011). *Doğu sorunu*. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Umumi Müfettişliklerle ilgili iki çalışma daha vardır. Bunlar Hüseyin Koca tarafından hazırlanan “Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu politikaları” isimli kitap Birinci Umumi Müfettişlik’ten bahsetmiştir. Bu çalışma hem Birinci Umumi Müfettişliğin kuruluş sürecini hem de dönemin Doğu politikalarını değerlendirmesi açısından önemlidir. Prof. Dr. İhsan Güneş danışmanlığında Murat Burgaç tarafından hazırlanan “Trakya Umumi Müfettişliği” isimli yayınlanmamış doktora tezi de arşiv belgelerine ve meclis zabıtlarına dayanarak yazılmış ayrıntılı ve bir çalışmadır.

Dersim İsyanı ile ilgili araştırmalardan bahsedecek olursam, Dersim’in Osmanlı Dönemi’ndeki yapısı hakkında en önemli kaynak Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik’in “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı” adlı çalışmasıdır. Çalışma, tahrir defterleri esas alınarak hazırlanmış ve çalışmada genelde aşiret ve nüfusla ilgili istatistikî bilgiler vererek bununla beraber bu dönemdeki siyasi hareketlilik de irdelenmiştir.

Reşat Hallı’nın kaleme aldığı “Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar” isimli araştırma Dersim İsyanı konusunda ciddi ve önemli araştırmadır. Suat Akgül’ün çalışması ATASE arşivlerinde yaptığı araştırmalarla Akgül’ün belge konusunda en zengin koleksiyona sahip olduğunu da göstermektedir.

Serap Yeşiltuna’nın “Atatürk ve Kürtler” ve “Devletin Dersim Arşivi”, isimli çalışmaları ile “1934 İskân Kanunu ve Türk Basınındaki Yansımaları” isimli yüksek lisans tezi, arşiv belgelerine dayanması ve konuya yaklaşımda nesnel hareket etmesi dikkat çekmektedir.

Dersim Bölgesi için hazırlanan raporlar konusundaki çalışmalar arasında Faik Bulut’un “Dersim Raporları”, Jandarma Genel Komutanlığı’nın raporu⁷ önemli kaynaklardır. Ayrıca Saygı Öztürk’ün derlediği “İsmet Paşa’nın Kürt Raporu” Dersim

⁷Bu rapor, gizli ve zata mahsus olarak 100 tane basılmıştı. Aynı rapor Necmeddin Sahir Sılan arşivinden çıkan ikinci kitapta ve İzzeddin Çalışlar’ın kitaplarında aynen yayınlanmıştır. Bkz.----- (2010). *Doğu Anadolu’da toplumsal mühendislik*,;----- (2010). *Dersim raporu* (Haz:İzzeddin Çalışlar).İstanbul:İletişim Yay.; ----- (2000). *Dersim Jandarma Umum Komutanlığı’nın raporu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Bölgesi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu kaynaklar bölge hakkında hazırlanan raporları vererek dönemin sosyo-ekonomik yapısını göstermekle birlikte, bölgeye olan bakış açısını da gözler önüne sermektedir.

Birinci Bölüm

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dersim Sorunu

1. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim Bölgesi

1.1 Dersim Bölgesi ve Coğrafyası

Dersim sözcüğünün tarihsel kökeni konusunda kaynaklarda netlik yoktur. Jandarma Genel Komutanlığı'nın raporlarında Dersimanlı Aşireti'nden dolayı bu ismin verildiği ve bu aşiretin ilk yerleştiği bölgeye kendi adını vermiş olabileceği üzerinde durulmaktadır⁸. Kaynaklarda genellikle Dersim kelimesinin der “kapı”, sim “gümüş” kelimelerinin birleşerek “gümüşkapı” anlamına geldiği vurgulanmaktadır.⁹ Buna paralel olarak Dersim'e çeşitli kapı ve geçitlerden girilerek camgöbeği rengindeki Munzur dağları ile karşı karşıya gelindiğinde, dağın gümüşü andıran rengi ile ona geçit veren kapıların varlığı bir arada düşünüldüğünde Dersim'e bu adın verilmesi mantıklı görülmektedir.¹⁰

Dersim'in sınırlarına gelince; kuzeyinde Tercan, Erzincan merkez ve Kemah kazaları, doğusunda Bingöl Vilayeti'nin Kiği ve Elazığ Vilayeti'nin Karakoçan kazaları, güneyinde Elazığ'ın Palu, merkez ve Keban kazaları, batısında Erzincan'ın Kemaliye kazası ile çevrilmişti.¹¹ Dersim doğudan Peri suyu, güneyden Murat, kuzeyden Karasu-Fırat ile çevrilmiş olup bir ada görünümüne sahipti.¹²

Dersim'de dağlık kütlelerin varlığı dikkati çeken önemli bir özellikti ve dağlar arasında ovalar varsa da bunları dış dünyaya bağlayan vadiler uzun mesafeler üzerinde dar boğazlar halindeydi. Dağlar, eteklerindeki ovalar için hem su deposu hem de bu ovaların hayatını kontrol eden bir öğeydi. Kuzeyde Munzur-Mercan-Cemal dağlarının güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan büyük duvarı ile çevrilmişti.¹³ Bu dağ grubu genellikle Fırat boyuna ilerleyen akıncı ve göç yollarına

⁸Dersim TCDJUK (2000), s.15

⁹Tunceli il yıllığı (1973),; M.N.Dersimi (1997). *Kürdistan tarihinde Dersim*. İstanbul: Mart Matbaacılık, s.11.; A.Kaya (2010). *Dersim tarihi*. İstanbul: Demos Yayınları, s.19.; B.Öz (2004). *Dersim olayı*. İstanbul: Can Yayınları, s. 5

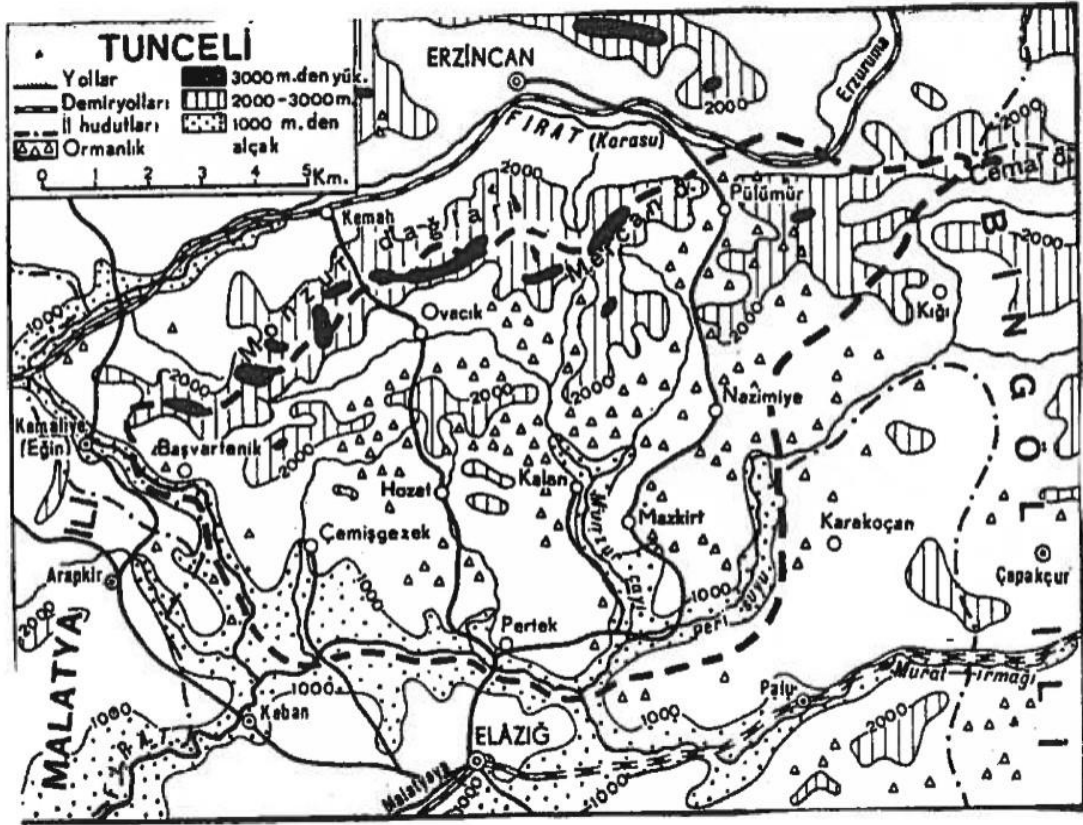
¹⁰----- (1982).Tunceli. *Yurt ansiklopedisi*.10,s.7293

¹¹ Ö.Ağar (1940). *Tunceli-Dersim coğrafyası*. İstanbul: Türkiye Basımevi, s.6

¹² Dersim TCDJUK (2000), s.11,12

¹³B.Darkot (1945).Tunceli'nin coğrafyası. *Aylık ansiklopedi*.2(18), s.575

karşı set görevini görmüş ve güneyi kapatmıştı. Bu dağların en yükseklerinde kar eksik olmaz ki bu yüzden Munzur suyunu gittikçe çoğaltan ve büyüten birçok dere ve kaynaklar vardı. Munzur sıra gövdeliğinde Karacakale, Kurtdoğar dağı, Eğripınar dağı, Büyükgölbaşı dağı, Erendalı dağı gibi dağlar vardı ve bunlar içinde Karacakale, Akbaba, Katırtepe, Ortadağ, Kurtdoğar dağı ile Büyük Gölbaşı dağı, geçit yollarına hakim en önemli kısımlardı.¹⁴

Harita 1. Dersim Coğrafyası

Kaynak: Darkot, 1945 : 576

Dersim’de bu sarp dağlarda büyük mağaralar bulunmaktaydı ve Kalan, Abbasan, Bahtiyar gibi aşiretler sıkıştıkça en sarp vadiyi oluşturan Kutu Deresine sığınarlardı. Ayrıca Dersim’in batı tarafında yer alan Aliboğazı’nda da sarp ve yüzlerce insanı barındıracak mağaralar bulunmaktaydı.¹⁵

¹⁴Dersim TCDVJUK (2000), s.17

¹⁵1928 yılına kadar bu boğazı kendisine yurt edinen aşiretler olduğu gibi burası suçlulara, eşkiyalara sığınak olmuştur. Bu boğaz da askeri hareket itibarıyla Kutu Deresi kadar önemli bir mınıktadır. Bkz. Dersim TCDVJUK (2000), s.18

Peri suyu ile Munzur suyu arasındaki bölge, kuzeyden güneye doğru eğimleri ve engebeleri azalan bir oluşumdur. Bu bölgede bulunan Nazımiye ve Mazgirt bölgesindeki aşiretleri Kiği ile temaslarını Peri suyu aracılığıyla yaparlardı. Bu bölgenin en önemli geçit istikameti Nazımiye'nin güney batısında Peri suyuna birleşen Kalman Deresi boyunca geçen yolun istikameti idi. Nazımiye ve Mazgirt mıntikasından doğuya giden bu yol genel görünüşte Peri suyu boyunca takip eden yollarla birleşerek bu vadiyi takip ederlerdi. Bu iki kazadan kuzeye giden yollarda Adıç dağları güneyde Teke Deresi vadisine doğru yönelerek bu vadi ile doğuya ve batıdan kuzeye yönelirlerdi. Ayrıca Pülümür suyunun yatağını oluşturan boğaz ve dar boğaz geçidi de Pülümür kazası ile Nazımiye ve Mazgirt mıntıkları arasında bir bağlanma noktasıydı. Pülümür suyu ile Munzur suyu arasındaki mıntıkadaki sınırlı yollar genellikle tek kolla harekete müsait olup bu yolların bazı bölümünde katırla bile hareket gücü.¹⁶

Dersim gerek geçit vermeyen sarp dağlarıyla gerek eğimli arazileri gerekse doğal koşullardan kaynaklanan iklimiyle tarihi süreçte zor bir coğrafyaydı ve merkezi otoritenin bölgeye girmesinde doğal bir engel teşkil etmişti.

1.2 İdari Yapı

Dersim Bölgesi'nin tarihi dönemler içerisindeki en eski yerleşim merkezleri, Hozat, Çemişgezek, Pertek ve Sağman olup, bu bölgeler Dersim ismiyle bilinmekteydi.¹⁷ 1514'te Çaldıran Savaşı sonrası Tebriz'e kadar olan İran toprakları ve tüm Doğu Anadolu Osmanlılar'a bağlanmış, bu süreçte Dersim, Osmanlı egemenliğine girmişti. Eski Çemişgezek Beyi Hacı Rüstem Bey'in oğlu Pir Hüseyin Bey'e Çemişgezek Beyliği verilmişti. Pir Hüseyin'in ölümünden sonra Çemişgezek onun oğulları arasında bölüştürüldü ve Kanuni Dönemi'nde dört sancağa ayrılmıştı ki bunlar; Çemişgezek, Pertek, Sağman ve Mazgirt'ti.¹⁸ Çemişgezek Sancağı bazen Diyarbakır Beylerbeyi'ne bazen Erzurum Beylerbeyi'ne bağlanarak sürekli bir değişme süreci

¹⁶Dersim TCDVJUK (2000), s.18

¹⁷İ.Yılmazçelik (1999). *19.yüzyıl ikinci yarısında Dersim Sancağı*. Elazığ: Çağ-Ofset Matbaacılık, s.29,30

¹⁸Tunceli il yıllığı (1973), s.21

yaşamıştı.¹⁹ Dersim mıntikasını oluşturan Çemişgezek, Pertek, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Mazgirt, Kiği, Çarşacak ve Kuzican sancakları 16. ve 19. yüzyılların ilk yarısında Diyarbakır ve Erzurum eyaletlerinin idari taksimatı içinde yer almıştı.²⁰

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Dersim Bölgesi'nde tımar sistemi kurulamamış ve Dersim yurtluk ocaklık düzeni²¹ ile idare edilmişti. Bu sistemde tımar sisteminden farklı olarak adlî ve idarî yetkiler tek bir kişide -ocaklık sahibinde-²² toplanmıştı. Bu durumun doğal sonucu olarak ocaklık sahibi tımar sahibinden çok daha fazla sayıda asker sahibi olabilmış, dolayısıyla merkezi otoriteye karşı çıkma dayanağına sahip olmuştu. Ocaklığa, vergi toplamak için devletin görevlisi de giremezdi. Vergiyi koyan da, toplayan da ocaklık sahibiydi. 17. yüzyıldan sonra devlet Doğu'daki bu düzenin yerine tımar düzeni koyabilirdi, ancak bu yüzyıldan itibaren buradaki sorunlar buna imkan vermemesi sebebiyle yurtluk ocaklık sistemi sürmüş ve ocaklık sahipleri devlete her kafa tuttuğunda daha yüksek mevkiler elde etmişlerdi.²³

Dersim Bölgesi'nde 19. yüzyılın ortalarına kadar, merkezi otorite tam anlamıyla kurulamamıştı. Adeta “fiili özerk” bir yapı söz konusuydu. Ancak II. Mahmut ve Tanzimat Dönemleri'nde modern ve merkezi devlet aygıtının güçlendirilmesi sürecinde Dersim Bölgesi, müdahalelere uğramaya başlamıştı.

¹⁹B.Aksoy (1985). *Tarihsel değişim sürecinde Tunceli*. Ankara: Yorum Yayınları, s.186.;Daha geniş bilgi için Bkz. M.A.Ünal (1999).*16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı*.Ankara: TTK Yayınları

²⁰Yılmazçelik (1999), s.32.

²¹Yurtluk ocaklık bir yerin gelirinin birine tevcih edilmesiydi. Yurtluk kayd-ı hayat şartıyla tasarruf edildiği halde, yurtluk ocaklık şeklinde ortak olarak veya sadece ocaklık ırsı olarak sürekli tasarruf edilirdi. Ocaklık yoluyla kendisine arazi geliri tevcih edilen kimse resmen o yerin sahibi değildi. Araziyi satamaz, bağışlayamaz ve vakfedemezdi. Sadece o yerin şer-i ve örfi vergileri kendisine ait olurdu. Tımandan farklı bir sistemdi. Ocaklığın hizmet karşılığı olup olmadığına bakılmadan bir ailenin sürekli tasarrufuna bırakılması, tasarruf edenin imtiyazlı bazı yetkilere sahip olması ve bazılarında tahrir yapılmamasıydı. Bu sistem daha çok Doğu Anadolu'da uygulanmıştı. Sebebi fetihden önce bu bölgede müstakil veya İran'a tabi beylerin fetih esnasında Osmanlı'ya vermiş oldukları hizmet ve gösterdikleri sadakattir. Başlangıçta hizmet karşılığı verilmişse de sonraları ailelerin tasarrufuna bırakıldı. Ayrıntılı bilgi için Bkz.B. Kodaman (1987a). *Sultan 2.Abdülhamit devri Doğu Anadolu politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,; B.Kodaman.(1987b), Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu. *Belgelerle Türk tarihi dergisi*,(25),;Y.Halaçoğlu (1995).*14. ve 17. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*.Ankara:TTK Yayınları

²²Ocaklık sahibi çoğunlukla aşiretlerdi. İdare aşiret reislerine verilmişti. Bkz.İ. Ortaylı.(2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat

²³ Ö.Ozankaya (1969). Doğu Anadolu sorunu. *AÜDTCF dergisi*,24(3),s.10

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra 1848 yılında Dersim Sancağı oluşturulmuş ve Harput Eyaletine bağlanmıştı.²⁴ 1848–1851 yılları arasında Dersim Sancağı'nın idarî taksimatı şöyleydi:

1. Dersim (Hozat) Sancağı
2. Gürcanis Kazası
3. Kuruçay Kazası
4. Ovacık Kazası
5. Mazgirt Kazası
6. Kuzican Kazası
7. Koçgiri Kazası
8. Kemah Kazası

Bu dönemde Çarsacak kazası Harput Eyaleti'ne bağlı Maden-i Hümayun Sancağı dahilindeydi. Ancak 1851–1867 yılları arasında Dersim'e bağlandı. Bu tarihler arasında Çemişgezek Harput Sancağı'na bağlıydı.²⁵ 1859 tarihinde Dersim Sancağı'nın merkezi Ovacık kazası olmuştu. 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesiyle, Çarsacak, Ovacık, Mazgirt ve Kuzican kazaları, Erzurum vilayeti Erzincan Sancağı'na bağlı hale getirilmişti. Bu sırada Dersim Bölgesi'ne bağlı diğer kazalar da Diyarbakir Vilayeti'nin Ma'muretü'l – Aziz Sancağı'na bağlanmıştı.²⁶

Bu idari yapı uzun sürmemişti ve 1880 tarihinde Dersim, vilayet yapılmış ve ilk valiliğe de Fikri Paşa atanmıştı.²⁷ Ancak 1888'de yapılan düzenleme ile mutasarrıflık haline getirilmiş ve Ma'muretü'l – aziz vilayetine bağlanmıştı²⁸ İdari bakımdan 9 kazaya ve 533 köye bölünen Dersim'in, merkezi Hozat kazası olmuştu. Öte yandan Dersim Sancağı askeri yönden ise Erzincan'da bulunan 4.Orduya bağlıydı. Hozat'ın dışındaki kazalar şunlardı: Çemişgezek, Çarsacak, Mazgirt, Pertek, Kuzican

²⁴ Yılmazçelik (1999), s.35.;------(1967).Tunceli. *Hayat tarih mecmuası*,2(11),s.183

²⁵ Yılmazçelik (1999), s.38

²⁶ Yılmazçelik (1999), s.40

²⁷ *Dersim TCDVJUK* (2000), s.54

²⁸ Bu tarihte Ma'muretü'l-aziz vilayet haline getirilmişti.

(Merkezi Pülümür), Ovacık, Pah ve Nazımiye (Kızılkilise) ²⁹

1892 tarihinde yeni düzenleme ile Ovacık ve Pah Kazaları lağvedilip, Dersim Sancağı Hozat merkez olmak üzere Çemişgezek, Çarsancak ve Mazgirt kazalarından ibaret kalmıştı. Aynı tarihte Dersim Sancağı askeri kumandanlık ile birleştirilerek Erzincan Redif Mirivasi Ali Şefik Paşa'nın "askeri kumandanlık" yönetimine bırakılmıştı. 1894–1895 tarihleri arasında Dersim Sancağı Ma'muretü'l – Aziz vilayetine bağlı olup, şu kazaları içermekteydi:

1. Hozat Kazası 121 köy
2. Çemişgezek (Ovacık buraya bağlı) 97 köy
3. Çarsancak Kazası 122 köy
4. Mazgirt Kazası 152 köy
5. Kuzican Kazası 88 köy
6. Nazımiye Kazası 116 köy
7. Pah Kazası 101 köy

20. yüzyılın başında idarî yapı önemli bir değişiklik geçirmedi. 1906 tarihinde Dersim Sancağı ise şu kazalardan oluşmaktaydı:

1. Dersim Sancağı (Merkez Hozat Kazası)
2. Çemişgezek
3. Çarsancak
4. Mazgirt
5. Nazımiye
6. Ovacık ³⁰

Yukarıdaki yapı Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar sürmüştü. Merkeziyetçiliği güçlendirme ve Dersim'deki yerel unsurların merkezle çatışmaları idari yapının sürekli değişmesine yol açmıştı. Mutasarrıfların kötü yönetimi aşiretler arasındaki

²⁹C.Vital (1964).19. Yüzyıl sonlarında bugünkü Tunceli'nin durumu. *Yeni Fırat*.(Der: F.Ülkü), (22), s.18,19,20

³⁰ Yılmazçelik (1999), s.43

ihtilafları körüklemiş ve bölge aşiretlerinin hakimiyet alanı haline gelmiş ve Cumhuriyet Dönemi'nde 1936'da "Tunceli Vilayeti Hakkında Kanun" çıkarılarak, Kalan Bölgesi'nde, Mamıke denilen yerde, Munzur ile Harçık Çayı'nın birleştiği noktada vilayet merkezi oluşturularak adı Tunceli Vilayeti olmuş ve bu yapı Pertek, Hozat, Ovacık, Çemişgezek, Nazımiye, Mazgirt ve Pülümür ilçelerini kapsamıştı.³¹

1.3 Ekonomik Yapı

Dersim coğrafyasının dağlık ve engebeli olması nedeniyle tarım yapılması zordu. Tarım alanı toplam arazinin % 5'ne karşılık gelmekteydi. Bu arazi Ovacık, Pertek, Çemişgezek kazalarındaki küçük ovalarla diğer kazalardaki tarımsal alanlardan ibaretti. Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımsal yapı gelişmemişti.

Halkın dörtte üçü ortakçı (maraba-yarıcı) halindeydi. Bunlar kendi hayvanları, sabanları ve adamlarıyla tarlaları ekerler, biçerler, elde ettikleri ürünü tarla sahibine verirlerdi. Tarla sahibi ürünün dörtte veya üçte birini marabaya verirdi. Bu nedenle Maraba ve onunla birlikte çalışanların yoksullukları devam etmişti.³²

Tarım kara sabanla yapılmaktaydı ve fenni tarım henüz buraya girmemişti. Arazi çok eğimli ve engebeli olduğundan da fenni aletlerin burada kullanılması zordu. Su az olduğundan kuru ziraat yaygındı. Engebeli arazilerden geçen nehirler, çaylar, dereler çok aşağıda olduğundan faydalanmak zordu. Ayrıca toprak eğimli olduğu için pek verim alınamamaktaydı. Tarımda eski yöntemler kullanıldığı için ürün miktarı yıldan yıla farklılık gösterirdi³³ ve bu yüzden zaman zaman mahsul kıtlığı ve fiyat yüksekliği nedeniyle hükümet tarafından ekonomik yardımlar söz konusu olmuştu.³⁴ Dersim'de tarıma elverişli olan alanlarda buğday, arpa, çavdar, darı

³¹ M.Akyürekli (2011). *Dersim Kürt tedibi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, s.23

³² Açar (1940), s.49,;H.A.(1937).Dersim havalisinin iktisadi vaziyeti. *Akşam*.(6706).s.7

³³ Açar (1940), s.50

³⁴“Maişetlerini teminde zorluk çeken Kızılkilise(Nazımiye), Mazgirt ve Çarsacak'a bağlı Peri köyü ahalisine yapılan 50 bin kuruşluk yardım, Çarincan(?) kazası ahalisine bedeli üç taksitte ödenmek üzere tohumluk zahire verilmesi, Çemişgezek ve Dersim cihetlerindeki muhtaç ailelerin yemeklik ve tohumluk zahire ihtiyaçlarının tedariki için gönderilen meblağın ihtiyaç derecesine göre ahaliye tevzi, Dersim kıtasında Kürt aşiretlerin saldırıları nedeniyle yardıma muhtaç duruma düşen Hıristiyan ahaliye

ekilmekteydi. Bundan başka mercimek, fasulye, pamuk ve soğan da yetiştirilmekteydi.³⁵ Çemişgezek kazasının toprakları oldukça verimli olmasına rağmen arazinin beşte biri ekilmekteydi. Burada pekmez, pestil ve sucuk önemli gelir kaynakları olduğu gibi topraktan testi, yünden şalvarlık, pamuktan yerli bez yapan tezgahlar bulunmaktaydı.³⁶

Tarımda ortakçılık usulü yaygındı ve bu yüzden halkın bir kısmının arazisini sattığı görülmekteydi. Bu dönemde İran'dan gelip, bu bölgede çerçilik yapan Acemler, halka bez, basma, buğday ve arpa gibi şeyler satıyorlardı. Altı ay vadeyle veresiye alınan bu mallara büyük ölçüde faiz biniyordu. Dolayısıyla borcunu ödemeyenler arazilerini satmak zorunda kalıyordu. Bir kısım halk da arazisini rehine koymak suretiyle başka memleketlere gidiyordu. Gittikleri yerden gönderdikleri paralara da faiz veriyorlar ve sonunda arazilerini satıp hizmetkarlık ve çobanlık yapmaya başlıyordu. Bir kısım da ortakçılık yoluyla devam ediyordu.³⁷

Hayvancılık alanında ise genellikle keçi yetiştirilirdi. Bunun nedeni ise dağların meşe ormanları ile kaplı olmasıydı. Keçi meşe yaprağıyla beslendiğinden sarp yerlerdeki otlara koyuna göre daha rahat ulaştığından dolayı tercih edilmekteydi. Sığır yetiştiriciliği birkaç inek ve varlıklı ailelerin sahip olduğu bir çift öküzle sınırlı kalmıştı. Binek ve yük hayvanı olarak katır beslenirdi.³⁸

Halkın yoksul olması ve üretimin fazla olmaması nedeniyle az vergi toplanmaktaydı. Merkezi otorite de tam olarak kurulamadığı için vergi toplama konusunda sorunlar yaşanıyordu. Jandarma Umum Komutanlığı'nın raporunda, Dersim Sancağı Meclisi'nin 1903 tarihli mazbatasında "Dersim'den o tarihte 50000 ve ıslah edildiği takdirde 80000 altın liralık varidat alınabileceği" belirtilmektedir.³⁹

yapılan erzak ve tohumluk yardımları yapılmıştı." Bkz.H. Irmak (2010). Osmanlı Belgelerinde Dersim'e Dair Bazı Örnekler. *Herkesin bildiği sır: Dersim*,(Der: Ş.Aslan), İstanbul: İletişim Yayınları, s.251

³⁵ Ağar (1940), s.50

³⁶ Yılmazçelik (1999), s.138

³⁷ Yılmazçelik (1999), s.135

³⁸ Yılmazçelik (1999), s.138

³⁹ *Dersim TCDVJUK* (2000), s.60

Dersim Sancağı arazisinin engebeli coğrafyası nedeniyle büyük bölümünün ticarete uygun olmaması ve yolların elverişsiz olması ekonomik durumunu olumsuz etkilemekteydi. Buna rağmen bölgede yaşayan halk elindeki imkanları değerlendirerek geçimlerini sağlamaya çalışıyordu. Bu nedenle Dersim Sancağı'nda kelekçilikle geçimini sağlamak ve kütükçülük⁴⁰ geçinenler için kütük temini önemliydi.⁴¹ Maden işletmesi için gerekli olan kömürler ve kütükler bu dönemde Çarsancak, Mazgirt, Kuruçay, Kemah, Pertek ve Gürcanis gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'na bağlı olan kazalardan temin ediliyordu.⁴² Kelekler aracılığıyla da, kömürler -maden işletmesinin olduğu yerden çok uzak olduğu için- Fırat Nehri'nden geçerek maden işletmesine taşınıyordu. Özellikle Çarsancak kazasındaki bazı köyler bu iş ile görevlendirilmiş ve dağlarda yakılan kömürler onlara taşınılıyordu. Keleklerle yapılan bu ulaştırma işinin ücreti Maden İdaresince sağlanmıştı.1780 tarihli bir hükümde; Keban Madeni'nin işletilmesi ve fırınların yakılması için Çarsancak köylüleri Mazgirt ve Dersim dağlarından ağaçlar kesip⁴³ kömür üreterek bunları keleklerle yükleyip Munzur Nehri ve Fırat'a oradan da Keban Madeni'ne götürmekteydiler. Nehirler yoluyla yapılan bu taşımacılık işlemi uzun bir süre devam etti ve bu durum bölgede ormanların azalmasına neden olmuştu.⁴⁴

Bölgenin engebeli coğrafyası ve kıt kaynakları nedeniyle, bölge halkı ekonomik olarak sıçrama yapamamış ve yaşamını sürdürmeye çalışmıştı.

1.4 Toplumsal Yapı

Dersim Bölgesi'nde halk genelde köyler ve mezralarda yaşamaktaydı. Mesken olarak kullanılan evler Doğu Anadolu'nun doğa koşullarına uygun toprak damlardan

⁴⁰Dersim Bölgesi'nde Fırat ve buna bağlı nehirlerin çevresinde bulunan halkın kelekçilik ve kömürçülükle geçimini sağladıkları ve bu bölgeler halkının bu işe karşılık örfi vergilerden muaf oldukları görülmekteydi. Yılmazçelik (1999), s.134

⁴¹Bu konuyu açacak olursak, Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren madenlerin işletilmesi için maden kömürü kullanılmaya başlanmış olsa da, Osmanlı'da bu dönemde madenlerin işletilmesinde başlıca yakıt maddesi ağaçlardan elde edilen kömürdü. Ayrıca maden işlerinde kullanılmak üzere kalhane ve mağara ağacı olarak bilinen kütüklere ihtiyaç vardı. Yılmazçelik (1999), s.133

⁴² Yılmazçelik, (1999), s.133

⁴³Bununla ilgili olarak Meclisî Vala'ya ait bir belgede Dersim ormanlarındaki madenin ihaleye verilmesi durumunda, ormanların telef olmaktan korunmasına nezaret edilmesi istenmektedir. Bkz. H.Irmak (2010), s.250

⁴⁴ Yılmazçelik (1999), s.138

oluşmaktaydı. Uzun kış mevsimini sıcak geçirmek için evler genellikle toprağa gömülerek inşa ediliyordu. Hayvan barınağıyla iç içe yapılan meskenlerde, kışın soğuktan korunmak amaçlanmıştı. Dersim’de yaşayan halkın evleri; genellikle bir girişten, bir odadan ve bir de üç bölümden oluşan küçük pencereci alçak damlı yapılarıdır.⁴⁵

Halk aşiret düzeni içerisinde yaşardı. Aşiret reislerinin maddi ve manevi nüfuzları çok fazla idi. Aşiret reisleri halkın dini hislerinden istifade etmişler ve halkı yine hükümetle tehdit ederek kendi çıkarları uğrunda çalıştırma yolunu da bulmuşlardı. Aşiret reisi halk ile devlet arasında aracı durumundaydı. Halk aşiret reisine sormadan bir işi yapamadığı için herhangi bir şahsın hükümetten haklı olarak bir isteğine aşiret reisi aracı olduğu zaman, aşiret reisi bunu kanunun verdiği bir hak olarak değil, bir lütuf olarak gösterirdi. Bu yolla hükümet nüfuzunu kendine mal etmeğe çalışan aşiret reisi halk aracılığıyla da hükümet üzerinde nüfuz oluşturmaya çalışır ve bu sayede hükümet ve halkı birbirine karşı kullanırdı. Bu toplumsal yapıda halk ile hükümet birbiriyle doğrudan temas etmezdi.⁴⁶ Dersim’le ilgili dönemin siyasi-ideolojik atmosferine uygun eserler kaleme alan Naşit Hakkı Uluğ, aşiret reisini derebeyi olarak tanımlamaktaydı.

Derebeyi, bütün gücü ve heybeti ile kurumlaşmıştı. Köylerin çoğu onun öz malıydı. Köyün toprağı, evleri, havası, suyu, rüzgarı, içindeki insanlar, hayvanlar, sabanlar inekler ve öküzler birbirinden farksız olarak aşiret reisinin malıydı. Tek hak sahibi beydi. Din kuralları, imamların sözleri, kadıların hükümleri, padişah fermanları ve Kanun-i Esasi yalnız aşiret reisi için hak tanımıştı. Merkezdeki beyin himayesinde olmayan hak sahibi olamazdı. Hak sahibi olmanın şartı, merkezde devlet nüfuz ve gücünü elinde oynatan ve ona hükmeden beyin adamı olmaktı. Bu beyi

⁴⁵ Akyürekli (2011), s.33

⁴⁶ B.Özkök (1937). *Osmanlı döneminde Dersim isyanları*. İstanbul, s.6.; Dersim Sancağı’nda bulunan insanların uzun bir zaman cehalete mahkum edilmesinde aşiret reislerinin tutumlarının yanı sıra bu bölgeyle uzun süre ilgilenmeyen Osmanlı Devleti idarecilerinin de sorumluluğu vardır. Bkz. Yılmazçelik (1999), s.144

doymayan, ona haraç vermeyenin sonu hüsrandı. Haklı davasında haksız olurdu.⁴⁷

Yine Naşit Hakkı Uluğ, ekonominin sosyal statüyü belirlemede önemli bir etken olduğu tespitini yapmaktadır. Ona göre, bu topraklarda varlık sahibi olmak için ağa ve seyit ailelerine mensup olmak gerekiyordu. Bu yüzden sosyal statü itibariyle ağalar, aşiret reisleri, dedeler ve seyitler fırsatları değerlendirerek ekonomik olarak üstünlük kazanmışlardı. Ağa kış aylarında ambarlardaki zahirenin durumuna göre ihtiyacı olanlara hizmet sırasına ve akrabalık derecesine göre iâşe yardımı yapardı. Bu yardımlar, halkın ağaya itaatini daha da pekiştirirdi.⁴⁸ Atasından beyin eline düşmemiş veya özgürlüğünü beyin pençesinden koparmak imkanı bulabilmiş, kasaba kenarında, fakir bir köşede otuz kırk dönümü geçemeyen bir toprak parçasına tasarruf edenler varsa, onlar şehir içinde yaşayarak ağa ile geçinmenin yolunu bulmuş olanlardı. “Kendi köyünün hasılatının yüzde seksenini saklayarak aşar toplamaya gelen mültezim yirmi beş - otuz dönüm toprağı olan komşusunda koca bir köyü varmış gibi nispetsiz aşar ister, veremezse kavga çıkardı. Devlete hissesini az verir ağanın ki aslan payı idi.”⁴⁹ Naşit Hakkı Uluğ’un bu değerlendirmesi halkın “medeni olmadığının” ve toplumun feodal bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamaya yöneliktir.

İkinci Abdülhamit Dönemi’nde kurulan ve Çerkez Zeki Paşa’nın yönetiminde olan Hamidiye Alayları⁵⁰ derebeyliği kurumsallaştırmış, aşiret reislerinin eline yeni silahlar verilmesini ve resmi teşkilat arasına konulmasına yol açmıştı. İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesi ve Kanun-i Esasi bu yapıyı yıkamamış, Meşrutiyet’in “hürriyet, adalet” gibi ilkeleri bu bölgede hissedilmemişti.⁵¹ Dersim’de aşiret ağası ile halk arasındaki ilişki yüzyıllar boyunca şekillenmişti ve ağaların nüfuzu her alanda hissedilmişti. Bu

⁴⁷ N.H.Uluğ (2009). *Derebeyi ve Dersim*, İstanbul: Kaynak Yayınları, s.14

⁴⁸ Uluğ (2009), s.14

⁴⁹ Uluğ (2009), s.16

⁵⁰ Hamidiye Alayları 1890’lı yıllarında Doğu Anadolu’da politik durumun tehlikeli bir şekil alması ve batılı devletlerin bu bölge ile ilgilenmeye başlaması sonunda ilk defa Müşir Zeki Paşa aşiretlerden askeri yönden faydalanma fikrinden sonra İkinci Abdülhamit tarafından 1891’de Doğu Anadolu’da kurulmuştur. Kuruluş sebepleri; merkezi otoriteyi sağlamak, Doğu Anadolu’da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmak, aşiretlerden askeri güç olarak yararlanmak, Ermeniler’in faaliyetlerine engel olmak, Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini sağlamak, Ruslar’ın saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu’yu korumak, Pan-İslamizm politikasını yürütmektir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Kodaman (1987a), s.30

⁵¹ Uluğ (2009), s.12

ilişki, merkezi otoritenin Dersim'e müdahalesine meşruiyet kazandırmak için sıkça kullanılmıştı.

1.5 Eğitim Yapısı

Dersim'de Tanzimat'tan sonra Vali Arif Paşa halkı eğitim yolu ile devlete bağlamayı planlamış ve her tarafta okul yaptırmaya başlayarak, bir taraftan da halkı okullara gitmeye teşvik etmişti. Halk, çocuklarının okullardan dini inanışlarını kaybetmiş bir şekilde çıkacaklarını düşünerek, aslında Dersim'in uyanmasından zarar görecektir olan seyit ve babaların tahrik ve etkisiyle bu okullara rağbet göstermemiş ve çocuklarını göndermemişlerdi.⁵²

1872 tarihli Erzurum Vilayeti Salnamesi'ne göre; Çemişgezek'te bir rüştiye ile on sekiz ilkokul, Pertek'te bir rüştiye ile beş ilkokul, Ovacık'ta bir rüştiye ve üç ilkokul, Mazgirt'te Müslümanların bir, Hıristiyanların üç tane, yani toplam dört ilkokul vardı. Mazgirt'te 1876'da bunların sayısı birer taneye düşmüştü.

1888 tarihli devlet salnamesinde rüştiyelerde toplam 222 öğrencinin olduğu yer almaktadır.⁵³

Yer Adı	Öğrenci Sayısı
Hozat	45
Pülümür	25
Çemişgezek	61
Çarsacak	30
Pertek	28
Mazgirt	33
Toplam	222

⁵² *Dersim TCDVJUK* (2000), s.67

⁵³ C.Vital (1964), s.18,19,20'den aktaran M.Kalman (1995). *Belge ve tanıklarıyla Dersim direnişleri*. İstanbul: Nüjen Yay, s.212

Anadolu'nun demografik ve kültürel yapısı hakkında eşsiz bilgiler veren Cuinet Vital, 1890'da Dersim'deki 6 medresenin 170, ilkokuldaki Müslüman öğrenci sayısının 750 olduğunu belirtir. Aynı tarihlerde 8 Ermeni okulunda ise 1050 öğrencinin olduğunu, bunun 150'sini kızların oluşturduğunu belirtmektedir. Ermeniler'in Çarsancak'ta açtığı rüştiyede ise 48 öğrenci bulunmaktaydı.⁵⁴

1898 Maarif Salnamesi'ne göre Dersim Sancağı'nın 5 rüştiyesinde toplam 151 öğrenci vardı. Dersim Sancağı'nda bulunan rüştiyelerde, öğrenci sayıları şöyleydi:⁵⁵

Okulun Adı	Öğrenci Sayısı
Hozat Mekteb-i Rüştiyesi	17
Çemişgezek Mekteb-i Rüştiyesi	58
Pertek Mekteb-i Rüştiyesi	23
Mazgirt Mekteb-i Rüştiyesi	21
Peri Mekteb-i Rüştiyesi	32
Toplam	151

5 yıl sonra bu sayı 191'e yükseldi. Meşrutiyet Dönemi'nde siyasal, sosyal, kültürel değişmelere bağlı olarak eğitim kurumlarında da önemli gelişmeler göze çarpmaktaydı. Çalışma esasları ve tatiller belli bir düzene konuldu ve personelin görevleri de belliydi. Okullarda dersane sayısına göre öğretmen vardı. Bu dönemde Dersim'de okulların dağılımı şöyleydi:

Bir Dershaneli ve Bir Öğretmenli Okullar: Dazkart, Merahmik, Teynik, Çarasnik, Çeledur, Paşaveenik, Çerçek, Sencanlu, Çarsancak, Çiçek, Danaviran, İbik, Nazımiye, Keskuar, Çarbek, Eyerlik, Sekedit, İnciba, Uluyakar, Mazik, Durnat, Resinik, Çarda, Çemişgezek, Ulukale, Kerimiyay, Seçenlur, Zeyranik, Basıkeller, Tena, Basıkvarinik, Çalmuke, Kırna, Hemise.

İki dershaneli ve İki Öğretmenli Okullar: Tanır, Çarçık, Segmen, Pag, Mazgirt, Kuruşemik, Kabrenlikale, Sevhandi.⁵⁶

⁵⁴ Vital (1964), s.2

⁵⁵ Kalman (1995), s.213

Üç Dershaneli ve Üç Öğretmenli Okullar: Mazgirt, Çarsancak, Pertek, Çemişgezek.

Dört Dershaneli ve Dört Öğretmenli Okullar: Ovacık

Beş Dershaneli ve Beş Öğretmenli Okullar: Nazımiye

Altı Dershaneli ve Altı Öğretmenli Okullar: Hozat, Nazımiye⁵⁷

Dersim’de Meşrutiyet Dönemi’ne kadar eğitim istenilen düzeyde değildi ancak özellikle İkinci Meşrutiyet sonrası okullaşma oranında artış oldu.

2. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dersim ve Hazırlanan Raporlar

Dersim, Tanzimat Dönemi’ne gelinceye kadar beylerin hakimiyetinde, merkezi otoritenin etkisinden uzak bir şekilde yönetilmişti.⁵⁸ Tanzimat’tan önce bütün Doğu illeri yerel kanaat önderleri aracılığıyla idare edildiği ve devlet bu bölgeleri ihmal ettiği için bu süre içinde bölge aşiret reisleri ve ağaların elindeydi. Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesiyle başlayan yeni dönem devlet ve toplum hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiş ve bundan sonra her alanda merkeziyetçi bir devlet mekanizmasını gerçekleştirmek temel amaç olmuştu.⁵⁹ Bu döneme kadar aşiret reislerinin etkin olduğu Dersim bu merkeziyetçi politikadan diğer bölgelerden daha fazla etkilenmişti.⁶⁰

Tanzimat Dönemi’nde Dersim, Şah Hüseyin’in egemenliğindeydi ve hükümet burası için diğer bölgelerden farklı olarak idare-i maslahat politikası uygulamıştı. Hükümet Dersim’den de asker almayı planlamış ve bunun için aşiret reislerine nişan, rütbe, hediye dağıtmak suretiyle onları ele geçirmek istemişti.⁶¹ İçeriye girip asayişli sağlayamayan Osmanlı Devleti ağaya mevki vererek halkı avucunun içinde tutmaya

⁵⁶ H.Aytekin ve N.Yavuz (1999).İkinci Meşrutiyet döneminde Elazığ ili eğitim sistemi.*Dünü ve bugünüyle Harput*,Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,s.199,;H.Aytekin (1991).*İttihat ve Terakki dönemi eğitim yönetimi*.Ankara:Gazi Eğitim Fak.Yay,s.207

⁵⁷ Aytekin (1991), s.208

⁵⁸ N.Günel (2010). *Dersim isyanı*. İstanbul: Paraf Yay. s.51

⁵⁹İ.Ortaylı (2008), s.401; İ.Ortaylı. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yerel yönetimler. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. c:1. İstanbul: İletişim Yay. s.233

⁶⁰ Akyürekli (2011), s.42

⁶¹----- (2010). *Dersim Raporu*, (Yayına Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar), İstanbul: İletişim Yay,s.154,; *Dersim TCDVJU* (2000), s.70,; R.Hallı (1972). *Türkiye Cumhuriyeti’nde ayaklanmalar*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, s.370

çalışmıştı.⁶² Uzun yıllar Dersim'e ilgisiz kalan devlet, otoritesini tesis etmek amacıyla etkin yollar aramaya başladı. Bu bağlamda Erzurum Müşiri Samih Paşa, Dersim reislerini Erzurum'a davet ederek onlarla görüştü fakat bir sonuç alamadı. Öte yandan Samih Paşa Dersim'de önemli noktalara blok havuzlar inşa etmeyi ve bunları birbirine telgraf hatları ile bağlamayı ve bu sayede Dersim üzerinde etkili olmayı düşünmüş ancak başarılı olamamıştı.⁶³

1863 yılına kadar Dersim'e hakim olan Şah Hüseyin sürgüne gönderildi. Ancak Şah Hüseyin sürgünden kaçarak tekrar Dersim'e döndü. Ölümünden sonra ise yerine Ali Bey geçti. Ali Bey hükümet tarafından Dersim Umum müdürü ünvanı ile Erzincan'a gönderildi. Bu ve buna benzer idari tedbirler yetersiz kaldığı için Dersim aşiretleri merkezi otoriteye karşı mücadelesine devam etti. Daha sonra Süleyman ve Hüseyin Bey adlarında yeni ağalar türedi. Hüseyin Bey Pülümür Kaymakamlığı'na memur edildi. Dersimle ilgili yapılan bütün girişimler olumlu sonuç vermediği gibi Dersim ve civarında nüfuz elde eden kişilerin hükümet tarafından sus payı verilircesine tekrar Dersim'de görevlendirilmeleri yeni huzursuzluklara sebep oldu.⁶⁴

Hükümet, Birinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra sürdürdüğü idare-i maslahat politikasını revize etti. Birinci Meşrutiyet'le birlikte inşa edilen yeni devlet sistemi, bölgede feodal unsurlar üzerinde rahatsızlık yarattı. Yeni sistem onların hakimiyet alanına el uzatmakla kalmamış, onları etki altına almaya çalışmıştı. Vergi, askerlik, adalet, köprü, yol şeklindeki müdahaleler devletin bölgeye hakim olması anlamına geliyordu.⁶⁵ Fakat Osmanlı yönetimi hiçbir dönemde Dersim üzerinde tam anlamıyla egemenlik kuramamış ancak merkezileşme süreci yaşanan bu dönemde Dersim üzerine ciddi askeri harekâtlar yapma yoluna gitti. Sadece askeri harekâtlarla yetinilmedi, rüşvet rütbe ve hediye vererek aşiret ağaları da satın alınmaya çalışıldı ama yine de başarılı olunmadı.⁶⁶ İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne kadar Dersim'de zaman zaman karışıklıklar oldu ve hükümet bu nedenle zor durumda kaldı. Dersim

⁶² Kaya (2010), s.315

⁶³ Aksoy (1985), s.196

⁶⁴ S.Akgül (1992). *Yakın tarihimizde Dersim isyanları ve gerçekler*. İstanbul: Boğaziçi Yay, s.20

⁶⁵ Akyürekli (2011), s.45

⁶⁶ Akpınar vd. (2010). 2.Abdülhamit Dönemi raporlarında "Dersim sorunu" ve zihinsel devamlılık. *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*.(Der: Şükrü Aslan). İstanbul: İletişim Yayınları, s.313

Bölgesi'ndeki bu karışıklıklar üzerine bölgeye harekât düzenlenmesine karar verildi, fakat beylerin temin ettiği maddi menfaat sebebiyle bu hareket ertelendi. Ancak karışıklıklar devam etti ve Arapkir, Kemah halkı mal ve canlarından emin olmamaya başlayarak saray ve Babıâli'ye telgraflarla şikayetlere başladılar. Saray, Babıâli, Seraskerlik, Anadolu Müfettişi Umumisi Müşir Şakir Paşa ve Dördüncü Ordu Kumandanı Zeki Paşa arasında bu konuda görüşme başladı ve 1896'da Dersim'in ıslahı için bir rapor hazırladılar.⁶⁷

2.1 1896 Dersim Raporu

Anadolu Müfettişi Umumisi Müşir Şakir Paşa ve Dördüncü Ordu Kumandanı Zeki Paşa arasında yapılan görüşme sonunda rapor hazırlandı.

Rapor “Hazırlıklar, icraata geçme, asli düzenleme, sonuç” olmak üzere dört aşamadan oluşmaktaydı. Raporun birinci kısmında alınması gereken tedbirler ve hazırlıklar, ikinci kısmında icraata geçme, üçüncü kısmında Dersim Bölgesi'ne uygulanması gereken kanun hükümlerinin konulma şekli, dördüncü kısmında konulan hükümlerin istikrarlı şekilde devamı için gerekli teşebbüslerden ibaret olunması konularına değinilmekteydi.

Raporu hazırlayanlar birinci aşamada, Dersim'e güçlü bir kuvvetle müdahale edilmesi gerektiğini, kuvvetin azlığının aşiret reislerinin ve ağaların direncini arttırabileceğinden bahsetmekteydi. Ayrıca “ıslahatın yerleştirilmesi için bunun gerekli olduğu belirtilerek belki de hiç kan dökülmeksizin ve direnişle karşılaşmaksızın ıslahatın yerleştirilmesinde sürat ve kolaylık elde edilmesini sağlayacaktır” denilerek tespitlerde bulunulmaktaydı.⁶⁸

İkinci aşamada, Dersim Sancağı'nın lağvedilmesiyle Çemişgezek ve Mazgirt Kazaları'nın Elazığ'a bağlanması, Ovacık, Hozat ve Kızılkilise'de sıkıyönetim ilan edilmesi gerekliliği üzerinde durulmaktaydı. Bundan sonra Hozat yolunun inşasına başlanması ve burada fakir ahalinin yirmi para peşin yevmiye, dört yüz dirhem ekmek

⁶⁷ *Dersim TCDVJU* (2000), s.115

⁶⁸ Akpınar vd. (2010), s.321

karşılığında çalıştırılması öneriliyordu.⁶⁹ Halkın devlete ödeyeceği vergi yerine yol yapımında çalıştırılması Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan bir yöntemdi. Raporda fakir ahaliye yemek verilmesi fikri yol yapımına muhalefet etmesini, önlemek amaçlıydı.⁷⁰ Bunların sonucunda bu yolun Elazığ'a ulaştırılması ve devamlı bir şekilde ilerletilmesi düşünülmekteydi.

Harekat sırasında veya daha önce devlete sığınanların affedileceği ve tutuklanmayacağı ancak karşı koyanların uzak yerlere sürgün edileceği vurgulanmaktaydı. Son tahlilde itaat edenlerin 1895 yılına kadar biriken vergi borçlarının af edileceği ve asker kaçaklarının ve padişah tarafından af olunacağı ve bundan sonra kişilerin birinci ve dördüncü orduda istihdam olunmaları belirtilmekteydi.⁷¹

Askere alma usulünün uygulanması halinde reislerin nüfuzlarının kesilmesine neden olacağı düşüncesinden dolayı bazı kabileler özellikle de Şam ve Koç Uşaklarının muhalefet edebilecekleri düşünülmekteydi. Bu durumda esaslı bir çare için muhalefette bulunan aşiret reislerinin ve o sırada Çemişgezek'te ikamet eden Trabzon müdde-i umumisi (savcı) iken kötü davranışlarından dolayı kovulan ve Dersim'i karıştıran Tahsin Efendi'nin Girit ve Trablus gibi uzak memleketler sürülmesi gerektiği öne sürülmekteydi.

Üçüncü aşama, devletin kanun hükümlerini uyguladığı basamaktı. Öncelikle yapılan yolun geleceğini teminat altına almak ve yoldan gelip geçenlerin emniyetlerini sağlamak için uygun noktalara kordonlar çekilip, karakollar inşa ettirilmesi amaçlanmaktaydı.⁷²

Raporda bir de “doğru inanç” meselesinden bahsediliyordu. Halkının büyük çoğunluğu Alevi inancına mensup Dersim'de, Sünni inancın tahkim edilmeye çalışılması önerildi. Kürtler içinde bulunan Nakşibendî Şeyhlerinden birkaç kişinin

⁶⁹ Akpınar vd. (2010), s.323

⁷⁰ Akpınar vd. (2010), s.314

⁷¹ Akpınar vd. (2010), s.324

⁷² Akpınar vd. (2010), s.325

Dersim’de uygun olan yerlerde tekke açmasıyla halkın “doğru yola getirileceği” düşünülmekteydi ve bununla ilgili olarak şu ifadeye yer verilmekteydi:

Fakat bahsedilen şeyhlerin hükümet tarafından görevlendirilmesi halkın bu şeyhlere güvenmesine hizmet etmeyecektir. Bu nedenle bu kişilere gayri resmi şekilde yardım edilmesine ve gereği kadar maaş bağlanmasına özen gösterilir. Bununla beraber memurlukları gizli tutularak, güya bunlar Allah rızası için girişimlerde bulunuyorlarmış gibi görünmelidirler.⁷³

Raporda ahalinin ticarete ve ziraata alıştırılmaları ve onlara bir miktar arazi verilmesi gereği, mevcut ormanlardan odun ve kereste ihtiyaçlarını karşılamak üzere ahaliye yol gösterilmesi gereği üzerinde durulmaktaydı.

Dördüncü aşamada, ıslahat doğal bir düzene girene kadar, bölgenin hükümetin gönderdiği müfettişler tarafından teftiş edilmesi öngörülmekteydi. Ayrıca öteden beri zulüm ve haksızlığa uğrayan, reislere hizmet etmek mecburiyetinde kalan fakir ahaliye gereği gibi sahip çıkarak himaye etmek, padişahın başka reis ve hakim olmadığı inancının bütün halka benimsetilmesi için yoğun bir şekilde çalışmak gerektiği de vurgulanmaktaydı.⁷⁴

Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa ve Anadolu Umumi Müfettişi Şakir Paşa’nın sarayla yapılan uzun müzakereler sonucu yazdıkları raporda önerdikleri askeri harekât ertelendi. Ayrıca Zeki Paşa Dersim’de Hamidiye Alayları oluşturmak isterken, Şakir Paşa askeri harekâtı savunarak Hamidiye alaylarının Dersim’de kurulmasına karşı çıktı.

1896 yılında hazırlanan bu rapor Osmanlı Dönemi’nde Dersim ile ilgili askeri hareket dışında düşünülmüş en kapsamlı tespitleri ortaya koymuştu.⁷⁵

⁷³ Akpınar vd. (2010), s.326

⁷⁴ Akpınar vd. (2010), s.327

⁷⁵ Akyürekli (2011), s.45

2.2 Şakir Paşa'nın Raporu

Şakir Paşa, ekonomik gerekçelerin Dersim meselesinin en önemli kısmını teşkil ettiğini, silahlanmanın bu sebepten dolayı olduğuna inanmaktaydı. Raporunun ilk maddesi bu konuya ayrılmıştı: “Dersimlilerin tecavüz itiyadları hayat kaygusundan doğmuştur.”⁷⁶

Şakir Paşa raporunda Dersim ahalesinin eskiden beri ihtiyaçtan dolayı eşkiyalık yolunu tuttuğunu, askeri harekâtlardan bir sonuç alınmadığını, aşiret ağalarının sürgün edilmelerinin çözüm olmayıp yerlerine yenilerinin türediğini belirtmekteydi.

Şiddete dayalı tedbirler yerine sorunun kökenine inmenin doğru olacağını, bu nedenle öncelikle halkın ihtiyaçlarının karşılanarak bölge halkına milli gelirden pay ayrılmasını, buralara yolların, köprülerin inşa edilmesini vurgulamaktaydı.⁷⁷ Raporda askeri harekâtın yapılabilmesi için yolların biran önce yapılması gerektiğini belirtiyordu. Yollarda fakir ahalinin peşin yevmiye ve ekmek verilmesi şartıyla çalıştırılmasını istiyordu. Fakir ahaliye yevmiye verilmesi fikri Dersimli'lerin yol yapımında muhalefet etmesini önlemek amaçlıydı ve devlet toplayamadığı vergileri bu sayede toplayacaktı.⁷⁸ Şakir Paşa ayrıca Dersim'de “Sünnileştirme” politikasının izlenmesini savunuyordu,⁷⁹ bu da Abdülhamit'in ümmetçilik anlayışının bir göstergesiydi.⁸⁰

Hazırlanan raporlar ve bunların sonucunda belirlenen tedbirler pratiğe aktarılamadığı için değişen bir şey olmadı. Bu dönemde Kuzican Bölgesi'nde Kureyşanlı Ali Çavuş etrafına topladığı aşiret kollarıyla Kiği köylerinde talana başladı. Aynı tarihte Koç Uşağı, Resik ve Şemkan aşiretleri de Kemah ve Çemişgezek köylerine saldırılarını yoğunlaştırdı. Merkezîyetçi ve modernist devletin tahkim edilmesi Dersimli ağaların muhalefetiyle karşılaştı. Yollar ve köprüler, tahsildarın, askerinin Dersim'e ulaşması

⁷⁶Dersim TCDVJU (2000), s.162

⁷⁷DersimTCDVJU (2000), s.115, 116, ;----- (2010). *Doğu Anadolu'da toplumsal mühendislik*. Necmeddin Sahir Silan Arşivi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay, s.135

⁷⁸ Akpınar vd. (2010), s.314

⁷⁹ Kaya (2010), s.358

⁸⁰ Akpınar vd. (2010), s.318

anlamına geliyordu. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda ağa ve dede koalisyonlarının bu toprakları üç yüz yılı aşkın bir süre özerk bölgeler oluşturup derebeylik mantığıyla yönettikleri ve halkı Osmanlı idaresinden uzak tuttıkları ve bu davranış şekli hem ağaların, dedelerin hem de Osmanlı yönetiminin işine geldiği belirtilmektedir. Dolayısıyla ıslahata dayalı tedbirlerin hakkıyla hayata geçirilmesine aşiretlerin hiçbir dönemde rıza göstermemiş olduğu ve isyan ettikleri algısı yaygındır.⁸¹

2.3 Mutasarrıf Mardini Arif Bey'in Raporu

Dersim Mutasarrıfı Mardini Arif Bey'in 28 Ekim 1903 tarihinde Elazığ Valiliği vasıtasıyla Dahiliye Vekaleti'ne sunduğu raporda⁸² öncelikle Dersim'de bir kısım halkın huzursuzluğunun hayat kaygısından kaynaklandığını, halkın manevi duygularına hakim olan dede ve seyitlerle; halkın dünya işlerine egemen olan, ağaların elinde esir olduğunu vurgulamaktaydı. Dersim Bölgesi'nde ıslahat yapmak için mevcut askeri tabura iki tabur daha eklenmesini ve halkın silahlarının toplanmasını önerdi: "Seyit, dede ve ağa unvanı altındaki eşkıyalık fesat kışkırtıcılarını yakalayıp, bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere İşkodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürmenin" doğru olacağını vurguladı. Dersim'de güvenliği temin etmek için bu uygulamalara ek olarak katilleri ve suçluları yakalayıp adliyeye teslim edilmesini belirtti.

Dersim'de hükümet konağı, bir askeri kışla ve telgrafhane ile Fırat üzerine asma bir ahşap köprü yapılarak devletin aygıtlarının oraya götürülmesini, ancak Anadolu Vilayetleri Müfettişi Şakir Paşa'nın tekkeler ve okullar açılması düşüncesine katılmadığını açıkladı. Ayrıca asayiş sağlanmadıkça Dersim Valiliği ve Askeri Komutanlığı kurulmadıkça; bazı kazaların vilayete bağlanması sağlanmadıkça, buralarda Hamidiye Teşkilatı'nın kurulmasına da karşı olduğunu öne sürdü.⁸³

⁸¹ Akyürekli (2011), s.46

⁸² Kaya (2010), s.358

⁸³ F.Bulut (2004). *Dersim raporları*. İstanbul: Evrensel Yayınları, s.211.Ayrıca Bkz. Öz (2004), s.75

2.4 Mutasarrıf Celal Bey'in Raporu

1903 yılından sonra Dersim Bölgesi'nde mutasarrıflık yapan Celal Bey, Dersim'in ıslahı konusunda bir rapor hazırladı.⁸⁴ Raporda, Mardini Arif Bey'in raporunda belirttiği gibi Dersim'de bir kısım halkın huzursuzluğunun sadece geçim darlığından değil, aynı zamanda arazi ihtilafları ve can, mal kaygısından da kaynaklandığı ve bunların önlenmesi için ciddi tedbirler alınması ve suçluların yakalanması gerektiğini açıkladı. Mutasarrıf Celal Bey'e göre "aşiretler biri hariç yaptıkları tecavüzat dolayısı ile diğerine karşı uyanan emniyetsizlik ve maişetlerini temine esas olan hayvanlarının muhafaza kaygısı ile silahlanmışlardı. Mal ve can kaygusu devam ettiği müddetçe bu silahlanma devam edecektir." Dersim'in dışarıya karşı yapılan soygun ve talan maksatlı eşkıyalığına bu şekilde açıklık getirdikten sonra Dersim aşiretlerinin kendi aralarındaki kavganın sebebini ise arazi anlaşmazlıkları olarak ifade etmekteydi.⁸⁵

Raporda Dersim'den çıkartılmış bazı aşiretlere ait hayvan ve tahıl vergisinin ödenmesi ve bu verginin bir yükümlülük olarak elde edilmesi mümkün hale getirilmişken, sürgündeki ağaların dönmesi üzerine yavaş yavaş fenalıklar başladığını, Dersim ıslahatı için ilk iş, ağa ve reisleri Dersim'den çıkararak bunların etkisinin yok edilmesi gerektiğini ifade etti. Dersim'de yaşayan halkın boyun eğmeleri için buraya asker sevk edilmesi gerektiğini ve sorun bu şekilde çözülerek ıslahatlar için uygun bir zemin hazırlanacağını söylemekteydi.⁸⁶

Raporda özetle şu konulara da yer verilmişti. Bölgede rüşvet, kayırma vs. konuları hakkında incelemeler yapıldı, birçok defasında ise mutasarrıflar, idareciler, askerler görevden el çektirildi ve cezalandırıldı. Bu kirli ilişkiler ve ahlaksız davranışların en önemli sebebi bölgenin gözden uzak olması ve ulaşım sıkıntısıydı. Ordunun rüşvete bulaşması en kötüsüydü. Bu doğrudan asayiş ve devletin otoritesini olumsuz etkilemiş, yönetim boşluğu ise anarşiye sebep oldu. Mutasarrıf Celal raporunda, jandarmanın bu ilişkiler sebebiyle nüfuz yitirdiğini, Dersim'de nüfuzu kalmayan

⁸⁴ Kaya (2010), s.360

⁸⁵ Bulut (2004), s.194

⁸⁶ Bulut (2004), s.214

jandarma efrat ve zabitanını değiştirmek gerektiğini ayrıca memurların da rüşvete bulaştıkları için görevden alınmaları gereğini talep etti.⁸⁷

2.5 İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Dersim

Meşrutiyetle Osmanlı yeni bir döneme girdi. Yeni bir devlet anlayışı, bölgede ağalar, beyler, dedeler üzerinde rahatsızlık yarattı. Onlara göre vergi, askerlik, adalet, köprü, yol ile devlet hakimiyet sahasına el uzattığı anlamına geliyordu. Bu süreçte kıpırdanmalar başladı.

1907'de Dersim'de Kureyşan aşireti reisi Ali Çavuş, emrindeki 2000 kişi ile Kiğı köylerini bastı. Daha sonra Koçuşığı aşireti Hozat'ı, Şamuşığı ve Resik aşiretleri Kemah ve Çemişgezek köylerine baskın yaptı. Hükümet bu konuda Harput Redif livası kumandanı Neşet Paşa'yı görevlendirerek bir askeri harekâtla asilerin dağıtılmasını istedi. Ancak bu harekât mevsim ve coğrafi şartlar sebebiyle istenildiği gibi sonuçlandırılmadı, bu durum Dersim aşiretlerini cesaretlendirdi. Ayrıca Koçuşığı reislerinden Halil Ağa'nın oğlunun tutuklanması, aşiretlerin erzak ve hayvanlarının hükümet tarafından müsadere edilmesi Dersim'e buğday girmesinin engellenmesi gibi tedbirler aşiretleri tekrar isyana sevk etti.⁸⁸

1908'de Koçuşığı, Şamuşığı ve Resik aşiretleri kendilerine yapılan harekâtın intikamını almak için Dersim aşiretlerinin ittifakını sağlayarak tekrar civardaki ilçelerde çapulculuğa başladılar. Çemişgezek, Hozat, Ovacık bölgelerinde asilerin baskın ve saldırıları önlenmeye çalışılıyordu. 28 Temmuz 1908'de Harbiye Nezareti Dördüncü Ordu Müşirine Meşrutiyetin ilanı sebebiyle Dersim'de kan dökülmesinin doğru olmayacağını ve aşiretlerle anlaşmak yoluna gidilerek harekâta son verilmesi emrini verdi.⁸⁹ Bu harekâtla ilgili Dördüncü Ordu komutanı İbrahim Paşa hazırladığı raporda *tedibat* yanında *islahatın* da yapılması gerektiğini vurguladı. Harekâtın bu şekilde sonuçlanması üzerine yeni bir plan yapılması düşünüldü.⁹⁰

⁸⁷ *Dersim TCDVJUK* (2000), s.166.

⁸⁸ Akgül (1992), s.22

⁸⁹ Hallı (1972), s.172

⁹⁰ *Dersim TCDVJUK* (2000), s.160

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Doğu Anadolu yeni bir sürece girdi. Bölge, Almanya'nın, İngiltere'nin ve Rusya'nın tazyikleriyle yüzyüze kaldı. Bu politikaların ve gerilimin de bir yansıması olarak Dersim'de 1916 yılında büyük bir isyan patlak verdi. Bu isyana Ruslar ve Ermeniler fiilen katıldı. Üçüncü Ordu Komutanı Vehip Paşa tarafından yürütülen askeri harekât sonucu isyanın daha büyük boyutlara ulaşması önlendi. Rus ve Ermenilerin Dersim Bölgesi'nde bazı aşiret mensuplarına olumsuz davranışları ve hatta bir aşiret ileri geleninin ailesine tecavüz girişimi üzerine Dersim aşiretlerinden bazıları Ruslar'ın aleyhine dönmeye başladı. Bu durumu fırsat bilen Osmanlı kuvvetleri Mayıs 1917'de isyanı tamamen bastırdı.⁹¹

İkinci Meşrutiyet'ten başlayarak çeşitli tarihlerde Dersim Bölgesi üzerine yapılan tetkikler ve askeri harekâtlar devam etti. Ancak tüm önlemlere rağmen bir sonuç alınamadı. "Halkın bilgisiz, yoksul ve cahil olması, aşiret düzeninin sürmesi, hükümetlerin Dersim halkının sorunlarının askeri önlemlerle çözüleceğine inanmaları, sorunu çözmekten uzaktı. Asıl yapılması gereken, eğitim, idari, ekonomik vs alanlardaki ıslahatlardı."⁹²

2.6 Milli Mücadele Dönemi'nde Dersim

2.6.1 Koçgiri Ayaklanması

Milli Mücadele sırasında baş gösteren ayaklanmaların en büyüğü Koçgiri Ayaklanması'ydı. Koçgiri aşiretinin reisi konumunda olanlar İkinci Abdülhamid'in paşalık verdiği Mustafa Paşa'nın oğullarından Alişan ile Ümranlı Bucak Müdürü Haydar Bey⁹³ ve kardeşleriydi. Alişan, Baytar Nuri (Dersimi) ile birlikte Dersim'de örgütlendiler.⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa Sivas Valisi Reşit Paşa aracılığı ile Baytar Nuri ve Alişan ile görüşmek istedi ancak Baytar Nuri görüşmeye gitmedi, kendisine

⁹¹S.Akgül (2000). Dersim Bölgesi ve alınan tedbirler.7.*Askeri tarih semineri bildirileri 1*,Ankara: Genelkurmay Yayınları, s.105

⁹² Kaya (2010), s.366

⁹³ Haydar Bey aynı zamanda Kürt Teavün ve Kürdistan Teali derneklerinin de aktif bir üyesiydi. Ş.Turan (1998). *Türk devrim tarihi. Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Bilgi Yayınları. s.184

⁹⁴ Alişan Kürt Teavün ve Kürdistan Teali derneklerinin Dersim şubesini kurmuştu. Baytar Nuri'nin girişimleriyle Zara, Divriği gibi yörenin öteki kasabalarında da şubeler açılmış ve İstanbul'da yayımlanan Kürtçe Jin adlı haftalık dergi bölgede dağıtılarak Kürdistan için yoğun bir propagandaya girişilmişti. Turan. (1998), s.184

milletvekili seçimine girmesi için yapılan öneriyi kabul eden Alişan da Nuri'nin etkisiyle bundan vazgeçmişti.⁹⁵

Bağımsız bir Kürt Devleti kurulmasını savunan Nuri, 1921 başlarında Kangal yöresindeki tekkede bir toplantı düzenlemiş ve şu kararı aldirtmişti: “Sevr Antlaşması'nın Kürdistan'a ilişkin maddeleri uygulanmalı ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri'yi içine alan bağımsız bir Kürt devleti kurulmalıdır.” Bu kararın alınmasından sonra hazırlıklar tamamlanmış ve Zara ile Refahiye'deki karakollara saldırılarak ayaklanma başlatılmıştı. Haydar ve Alişan Beylerin de desteğiyle ayaklanma kısa süre de bölgeye yayıldı. Aşiret başkanları TBMM'ye bir telgraf çekerek Koçgiri Kazası'nın özel bir il yapılmasını, başına Kürt valinin atanmasını istedi. Ayaklanmanın yayılması üzerine Sivas Valiliği, aşiret başkanlarına ve din adamlarına başvurarak olaya karışanların uyarılmalarını söyledi. Ancak ne bundan ne de Danıştay eski üyelerinde Şefik Bey'in Zara'ya giderek ayaklananların liderleriyle görüşme girişiminden bir sonuç alınabildi. 10 Mart 1921'de Elazığ ile Erzincan, Divriği ve Zara'da sıkıyönetim ilan edildi. Merkez Ordusu Komutanı Nurettin paşa ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Bu hareket sonucunda Alişan Beyle Kürt aşiretlerinden ileri gelen 32 kişi 17 Haziran'da teslim olmak zorunda kalmışlardı.⁹⁶ Milli mücadele hareketini zorda bırakan bu ayaklanma böylece bastırıldı.

Abdülhaluk Çay, İkinci İnönü Savaşı'nın başladığı tarihlere rastlayan bu ayaklanmanın, İngiliz ve Fransızlar'ın güdümüne giren bazı Kürt aşiretlerinin planlı bir başkaldırısı olduğunu ve ayaklananların Yunanlı'larla işbirliği yaptıklarını da ileri sürmektedir. Bu isyan yüzünden büyük kısmını süvari kuvvetlerinin oluşturduğu önemli askeri birlikler Birinci ve İkinci İnönü Savaşı'na katılamadı.⁹⁷

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, ayaklanmanın bastırılması konusunda çok sert davranması ve onun haksız yere pek çok kişiyi öldürttüğü yolunda tepkiler olmuş

⁹⁵ Turan. (1998), s.184; U.Mumcu (2008). *Kürt-İslam ayaklanması*, Ankara: Umag Vakfı Yayınları, s.23

⁹⁶ Turan. (1998), s.185

⁹⁷ A.M.Çay (1996). *Her yönüyle Kürt dosyası*. Ankara: Turan Kültür Vakfı Yay, s.389; S. Akgül. (1992). Doğu İsyancıları. *Kara Harp Okulu Dergisi* 1 (2194). s.106.

ve bunlar TBMM'ye yansıdı. Nurettin Paşa hakkında soruşturma açıldı.⁹⁸ Nurettin Paşa'nın asılmasını isteyen vekiller bile oldu.⁹⁹ Nurettin Paşa'nın "İzâhnamesi" 16 ve 17 Ocak 1922 tarihlerindeki gizli oturumlarda üyelere okundu. Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada Nurettin Paşa hakkındaki kararın ağır olduğunu ve kaldırılmasını istedi. Bunun üzerine Meclis, Nurettin Paşa'nın muhakeme edilme kararını kaldırdı.¹⁰⁰ Ancak, yine de Merkez Ordusu Komutanlığı görevinden alındı. Mustafa Kemal Paşa, bu olayı Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır:

Nurettin Paşa, bir yıla yakın Merkez Ordusu Komutanlığı yaptı. Ama 'yetkisi dışında kimi yurttaşların haklarına el uzatıyor' diye milletvekillerinin yakınmaları ve İçişleri Bakanlığı'na soru yönelmeleri, Bakanlığın da yakınmaları yerinde görmesi üzerine, Meclis'in isteğiyle Kasım 1921 başlarında görevden çıkarıldı. Meclis, Nurettin Paşa'nın yargılanmasına da karar verdi. Bu iş, benimle Bakanlar Kurulu arasında bir sorun çıkmasına da yol açtı. Ben, Nurettin Paşa'ya uygulamak istenen işlemi kabul etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle, Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık Meclis'çe bir çözüme bağlandı. Meclis'te Nurettin Paşa'yı savundum, kendisini ağır bir işleme uğramaktan kurtardım. Nurettin Paşa'yı aşağı yukarı bundan sekiz ay sonra Birinci Ordu Komutanlığı'nda göreceğiz.¹⁰¹

İkinci İnönü Savaşı ile uğraşıldığı ve genel bir Yunana taarruzunun başladığı sıralarda gelişen bu isyan böylece son buldu. Ancak Dersim Sorunu diğer dinamikleriyle devam etti.

⁹⁸ Turan. (1998), s.185

⁹⁹ M.Balcıoğlu (2003). *İki isyan bir paşa*. Ankara: Babil Yayınları, s.272

¹⁰⁰ TBMM GCZ, c.2, s.626-650

¹⁰¹ M.K. Atatürk (2010). *Nutuk*. Ankara: TTK Yayınları., s.843

İkinci Bölüm

Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın Kurulması ve Umumi Müfettişlikler

1.Umumi Müfettişlikler'in Kurulması

Umumi Müfettişlikler, Türk idare tarihinde hayat bulmuş, ülkede yaşanan sosyo-ekonomik ve idari şartların getirmiş olduğu önemli siyasi ve idarî yapılanmalardır.¹⁰² Umumi Müfettişlikler Osmanlı yönetiminde 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Şakir Paşa ve Derviş İbrahim Paşa Umumi Müfettiş göreviyle Balkanlara veya Anadolu'ya gönderilmişti. 1895–1899 yıllarında Padişah Abdülhamit'in yakınında bulunan ve kişisel itimadına sahip olan Yaver-i Ekrem Müşir Ahmet Şakir Paşa Anadolu Islahatı Umumi Müfettişi olarak görevlendirildi. 19. yüzyıl sonu 20.yüzyıl başı Makedonya sorunu ile ilgili olarak 1902 yılında kabul edilen bir kararname ile Hüseyin Hilmi Paşa, Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleri'nin oluşturduğu Vilayeti Selase'ye Umumi Müfettiş olarak atandı.¹⁰³ İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Umumi Müfettişlik kaldırıldı. Millî Mücadele döneminde Umumi Müfettişlikler'e, 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yer verildi. Bu kanunun 22. maddesi Umumi Müfettişlikler'in nasıl kurulacağı, 23. maddesi ise görev ve yetkileri ile ilgiliydi¹⁰⁴ 1924 Anayasası'nda Umumi Müfettişliklerle ilgili bir maddeye yer verilmedi. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Şeyh Sait İsyanı'nın¹⁰⁵ olması, hükümeti bu bölgelerde bazı idari

¹⁰² Koçak (2003), s.25

¹⁰³ Koçak (2003).s.27

¹⁰⁴ A.Gözübüyük ve S.Kili (2000).*Türk Anayasa metinleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 87.;*TBMM Zabıt Ceridesi* (1929). D:3,c:10,s.73

¹⁰⁵ Şeyh Sait isyanı genel olarak şu şekilde tasvir edilir. Şeyh Sait İsyanı Doğu Anadolu Bölgesi'nde çıkan diğer ayaklanmalardan hazırlanışı, uygulanışı ve sonuçları bakımından farklılık göstermektedir. Cumhuriyet'e ve onun getirdiği ilkelere karşı başlatılan bu ayaklanma feodal çıkarların devamı için bir yönüyle teokratik düzenin savunmasını yapmak, hilafeti yeniden kurmak ve saltanatı geri getirmek, diğer taraftan da bu hareketin içinde gizlenmiş olan bağımsız bir Kürdistan kurmak amacını güden ve İngilizlerin tahrikiyle çıkmış tehlikeli bir ayaklanmadır. Bir Kürt İslam devleti kurmayı amaçlayan bir karşı devrim hareketidir. Cumhuriyet'in o dönemdeki en öncelikli konusu olan milli sınırlar içinde millet egemenliğine dayanan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin gereksinim duyulan kurumları oluşturulmaya çalışılırken bu yeni yapılanmaya karşı örgütlü, dış destekli, silahlı devlete ve kurumlarına karşı bir başkaldırı hareketidir.Bkz. E.Aybars (1988), *Yakın Tarihimizde Anadolu ayaklamaları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırması Vakfı Yayınları,; Halil Şimşek (2001).*Geçmişten günümüze Bingöl ve Doğu ayaklanmaları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

reformlar yapılması konusunda mecbur bıraktı.¹⁰⁶ Doğu Anadolu’da özellikle Genç, Elazığ, Diyarbakır illerinde etkili olan ve başka illerde de kendisini gösteren Şeyh Sait İsyanı sonrasında bu illerde işbirliğine gerek duyulmuş daha doğrusu bu zorunluluk kendiliğinden ortaya çıkmıştı.¹⁰⁷ 30 Mart 1925 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Yunus Nadi şöyle yazıyordu:

Bütün memleket için tasavvur edilen idare teşkilatı tadilatına Şark vilayetlerimizden başlamak artık bir zaruret olmuştur. Şark vilayetlerimizde elyevm vilayet ismini taşıyan memleketlerin ne nüfus miktarları, ne de iktisadi halleri onların bu namla birer cüzi müstakil olmasına müsait değildir. O halde ilk işlerden biri olarak Şark vilayetlerimizde daha büyük vilayet teşekkülleri vücuda getirmek lüzumu göze çarpar.

Yunus Nadi büyük vilayetler oluşturulduktan sonra bu vilayetlerin beş altısını bir Umumi Müfettişlik teşkilatı altında birleştirmek gerektiğini belirtti.¹⁰⁸

CHF grubu isyandan sonra Şark Vilayetleri’nde yapılacak ıslahat layihasının Meclis tatile girmeden önce 12 Nisan 1925’te sonuçlandırılmasına karar verdi.¹⁰⁹ Bu nedenle 8 Eylül 1925 tarihli ve 2536 sayılı kararname ile isyan bölgesi için bir reform planı hazırlamak üzere dört kişilik bir komisyon kuruldu. İçişleri Bakanı M.Cemil (Uybadın), Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Genelkurmay İkinci Başkanı Kazım (Orbay) ve Çankırı Milletvekili Mustafa Abdülhalik (Renda)’dan oluşan komisyon, İçişleri Bakanlığı’nda toplanarak 24 Eylül 1925 tarihinde raporunu tamamladı. Rapor, Başbakan aracılığıyla Bakanlar Kurulu’na sunuldu.¹¹⁰ Hazırlanan rapor, İskân Kanunu’nun şekillenmesinde bir ön program niteliği taşıyan Şark Islahat Planı’na¹¹¹ dönüştürüldü¹¹² 27 maddeden oluşan Şark Islahat Planına göre, Şark

¹⁰⁶ H.Koca (1998). *Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu politikaları*, Konya: Mikro Yayınları s.162,;O.Güvenç (1946).*İdare Teşkilatımız.İdare dergisi.*(182).s.172

¹⁰⁷ A.Özmen (1948).Genel Müfettişlikler hakkında bir düşünce. *İdare dergisi.*(184). s.238

¹⁰⁸ Burgaç (2010),s.70

¹⁰⁹ M.Tunçay (1981). *TC’nde tek parti yönetiminin kurulması*. Ankara: Yurt Yay, s.174

¹¹⁰ B.Şimşir (2007).*Kürtçülük*. İstanbul: Bilgi Yay, s.298

¹¹¹Şark Islahat Planı’nın metni için Bkz. S.Yeşiltuna (2007). *Atatürk ve Kürtler*, İstanbul: İleri Yayınları,s.506,509

Vilayetleri'nde devam eden sıkıyönetim, planın uygulanması tamamlanıncaya kadar devam edecekti. Türkiye 5 Umumi Müfettişlik bölgesine ayrılacak ve Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elazığ, Dersim, Malatya, Ergani, Beyazıt ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazaları program uygulanıncaya kadar 5. Umumi Müfettişlik bölgesinde bulunacaktı. Umumi Müfettişin görevi, ıslahat programını uygulamak ve beraberinde her bakanlıktan bir müfettiş ile bir de askeri müşavir bulundurmaktı. Bölgedeki seyyar jandarma alayları da Umumi Müfettişin emrinde olacaktı. Reform planında, Umumi Müfettişlik bölgesinde vilayet taksimatı değiştirilip ıslah edilecekti. Ancak bu işin, genel ıslahat örgütünün kabul ve uygulanmasına kadar ertelenebilecekti.¹¹³ Plana göre, “ısyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akrabaları, hükümetin Şarkta kalmalarını muvafık görmediği eşhas ve aileler Batı'da hükümetin göstereceği mahallere nakledilecekti. İsyân harekâtı esnasında hükümetle beraber isyân aleyhinde hareket etmiş olanların nakilleri de tehir olunacaktı.”¹¹⁴

Umumi Müfettişliklere dair yasa tasarısı, Dâhiliye Vekâleti tarafından düzenlendi ve 30 Ocak 1927 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında uygun görülerek 12 Şubat 1927 tarihinde Meclise sevk edildi.¹¹⁵ 25 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair 1164 sayılı yasa”¹¹⁶ ülkeyi beş Umumi Müfettişliğe bölmekteydi. Burada iktisadi, sosyal ve coğrafi bakımdan ilişkili olan illerin umumi müfettişlikler şeklinde birleştirilmesinden söz edilmekteydi. Gerekçe olarak birleştirilen vilayetlerin umumi ve ortak menfaatleri ile ihtiyaçlarının belirlenmesi, karşılanması, düzenlenmesi ve vilayetler üzerinde sıkı bir teftiş ve denetleme sisteminin kurulmasıydı.¹¹⁷

Birinci Umumi Müfettişlik 27 Haziran 1927 tarihinde Diyarbakır'da, İkinci Umumi

¹¹²S.Yeşiltuna (2006).*1934 İskân Kanunu ve Türk basınındaki yansımaları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi

¹¹³Şimşir (2007), s.299

¹¹⁴Yeşiltuna (2006), s.43

¹¹⁵Koçak (2003), s.55.;A.Mehmet.(1990).iller ve ilçeler kurulurken.*İdarecinin sesi*.4(1).s.48

¹¹⁶Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun (1946) *Düstur*.3. Tertip, c: 8, Ankara: Devlet Matbaası, s.1005.; *Resmi Gazete*.(16.07.1927)

¹¹⁷Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (1927). 0 30 18 11 26. 64. 7.; M.Behlülgil. (1992). *İmparatorluk ve Cumhuriyet döneminde illerimiz*. İstanbul: Özal Matbaası, s.168

Müfettişlik (Trakya Umumi Müfettişliği) 19 Şubat 1934'te Edirne'de, Üçüncü Umumi Müfettişlik 6 Eylül 1935'te Erzurum'da kuruldu.¹¹⁸

1.1 Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın Kurulma Nedenleri

Mecliste Umumi Müfettişlikler'in kurulma gerekçeleri sıralanırken görev bölgesindeki kalkınmayı gerçekleştirmek, iç güvenliği sağlamak, denetim yapmak ve idari birliği korumak olarak belirtilmekteydi.¹¹⁹ Ayrıca Vilayetlerin hükümet adına yerinde tetkik edilip coğrafi ve iktisadi durumları göz önüne alınarak gerekenlerin diğerleri ile birleştirilmesi veya yeni vilayet ve kazalar meydana getirilerek hususi ve mahalli idarelerin anayasanın özüne uygun olarak yeniden teşkilatlandırılması planlandı.

Mevcut vilayetlerin iktisadi, sosyal ve coğrafi özellikleri göz önüne alındığında her mıntıkanın umumi ve müşterek bir takım menfaatlere sahip olduğu, bunların ise yerinde tetkik ve tanzimi, vilayetlerin sıkı bir teftiş ve murakebe altına alınarak idari ihtiyaçlarının yakından takip edilerek giderilmesi gerektiği belirtilmekteydi.¹²⁰

Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Hamid Bey 1927 tarihli Umumi Müfettişlik Kanun Tasarısı görüşmelerinde yaptığı konuşmada, Umumi Müfettişlikleri iktisadi, içtimai durumları benzerlik gösteren vilayetleri bir mıntika altında toplamak, bunların mali kaynaklarını bir araya getirmek ve ortak işlerini tek bir elden yapmalarını sağlamak amacıyla kurmak istediklerini söyleyerek Umumi Müfettişliklerin kurulma gerekçelerine şöyle açıklık getirmeye çalışmıştı:¹²¹

Umumi Müfettişlikler aynı zamanda bölgelerin asayiş ve inzibatını sağlama açısından da bir bütün arz eden vilayetlerin bir merkezden teftiş ve murakebesinin gerekli olduğu düşünöldü. Bu sebeple bölgenin emniyet

¹¹⁸ Şimşir (2007), s.305

¹¹⁹ Burgaç (2010), s.107

¹²⁰ TBMM ZC (1927), c.33,s.682

¹²¹ Burgaç (2010), s.107

ve asayişini sağlamada daha etkin tedbirler almak, bölgenin kalkınmasını gerçekleştirmek, mülki teşkilatta yeni düzenlemeler yapmak, bölgeyi Türkiye'nin diğer bölgeleriyle istenilen seviyede irtibatlı hale getirmek, iki yıldan beri devam eden ve hükümete büyük mali külfet getirmesine rağmen, kadrosuzluğu nedeniyle istenilen fayda sağlanamayan yönetime son vererek Türkiye'nin bütçesine en az yüzde otuzluk gelir etmek maksadıyla Umumi Müfettişlikler kuruldu.¹²²

Bu ifade edilenler Umumi Müfettişlikler'in kurulma sebepleriydi. Cumhuriyet'in on beşinci yılı için çıkarılan "On Beşinci Yıl" kitabında Umumi müfettişliklerin kurulma gerekçesi şu sözlerle teyit edilmektedir:¹²³

Yurdumuz birçok devletlerle de olduğu gibi tabî, içtimaî, iktisadî vs. icaplar ile kendiliğinden bazı gruplara ayrılmış olup her grubun bir diğerine göre hususiyet ve incelikleri bulunduğu malumdur. Bu sebeple bir bölgede birkaç vilayet arasında ilgili işlerin daha düzgün hale getirilebilmesi ve vilayetler idaresindeki yol ve köprü işlerinin daha açık halledilebilmesi ve o bölgeye ait işlerin bir şekilde bir makamda toplanıp daha verimli bir surette başarılabilmesi ve asayişe müteallik işlerin daha düzgün bir hale getirilmesi, kültür, tarım ve esenlik işlerinin daha mükemmel yürütülebilmesi için müteaddit vilayetleri ilgilendiren ve bu vilayetlerin ortak faaliyetler ile izalesi kabil olan ihtiyaçları hususunda bu vilayetler üzerinde teftiş ve denetim yetkilerine haiz umumi müfettişlik teşkilatının vücuda getirilmesine kail olan vekâletimizin hazırladığı kanunla umumi müfettişliklere yetki verilmiş. Bu teşkilattan yurdumuz sayılamayacak fayda görmüş, idarî, kültürel, ekonomik, bayındırlık, tarım ve esenlik çalışmaları verimli semerelerini göstermiştir.

Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, "merkeze olan uzaklık ve bölgenin ulaşım açısından sahip olduğu olumsuzluklar yüzünden diğer bölgelerle gerekli olan bütünlüğü sağlayamadığını" vurgulamıştı. Ayrıca, "Hükümet, mülki yapı, öncelikle

¹²²TBMM ZC (1927).c:33,s.682

¹²³----- (1938).*On beşinci yıl kitabı*. Ankara: CHF Yayınları, s.74

emniyet ve inzibati konularda da mahalli murakebe zarureti duyulan Doğu illerimizde, fikir, düşünce, idare ve işbirliğine gidilmesinin gerekli olduğunu” ileri sürmüştü.¹²⁴ Hükümet Doğu Bölgesi’nde idarî, iktisadî ve sosyal açıdan işlerin yürütülmesinde çeşitli sıkıntılarla karşı karşıyaydı. Bu vilâyetlerde hükümetin yetkilerini kullanma noktasında temsilcisi konumunda olup sorunları yerinde çözüme kavuşturacak, güvenlik ve asayişini sağlayarak üretimi yeni baştan artıracak bir yapılanmaya ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla bu vilâyetlerde bir umumi müfettişlik kurulmasına karar verildi.¹²⁵ Bu müfettişlikler Doğu İlleri’ndeki sorunları bir bütün olarak ele alacaktı. İdari açıdan illerin üstünde olacak, sınır boylarında veya ona yakın yerlerde bulunan uzak illerde “ulusal kültür” yayılacak ve yol, şose gibi iktisadi gelişmeye ve vatan parçalarının birbirine yaklaşmasına hizmet eden tedbirler geliştirilecek ve idarenin ve halkın karşılıklı sevgisine dayanan “Halkçılık Prensibinin” gereklerini gerçekleştirecekti.¹²⁶

Hükümet bu geçici idarî kademenin teşekkülünde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da meydana gelen bazı olağanüstü olayların kuvveti, bu bölgelere ait sınır olgularının önemi ne olursa olsun, idarî teşkilatçılık bakımından bu bölgelerdeki sosyal ve iktisadi zorunluluklardan doğan ihtiyaçlara cevap vermek zorunluluğunu göz önünde bulunduracaktı, Aynı zamanda bu bölgelerde yapılacak vilayet, kaza, nahiye gibi iptal ve yeniden yapılanma işlerini ve ikinci bir merkezden kontrol etmenin, memleketin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla uygun ve faydalı olacağı.¹²⁷ düşünülmekteydi.

Umumi Müfettişliklerin kurulmasında başka bir sebep olarak da ekonomi olduğu gösterilmekteydi. Cumhuriyet’in ilk yıllarında uzun süre Ekonomi Bakanlığı yapmış olan Celal Bayar yurt gezilerinin sonunda Müfettişliklerle ilgili şu ifadeleri kullanmıştı:¹²⁸

Türkiye'nin her yanında aynı ekonomik koşullarla ilerlenemeyeceğinden memleket ekonomik bölgelere ayrılacak ve idare mekanizması da buna

¹²⁴ Özmen (1948), s.247

¹²⁵ Özmen (1948), s.247

¹²⁶ E.Tekeli (1945). Genel Müfettişlik yetkileri. *Ulus*. s.1

¹²⁷ K.Varınca (1947). İdari teşkilatımız. *İdare dergisi*.(176), s.52

¹²⁸ M.Goloğlu (1974). *Tek partili Cumhuriyet*. Ankara: İş Bankası Yayınları, s.49–50

uydurularak her bölgede ayrı örgütler kurulacaktır. Üçer beşer ilden meydana gelecek bölgelerde bu illerin özel bütçelerinin birleşmesi sayesinde ihraç iskelelerinin, yolların ve benzeri şeylerin kolaylıkla gerçekleştirilmesi sağlanacaktır.

Başbakan İsmet İnönü de 1935'te CHP'nin 4. Kurultayında Umumi Müfettişliklerle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştı:¹²⁹

Vilayetler siyasî, idarî ve iktisadî esaslar üzerine kurulmuştur. Bugün mevcut vilayetler adedini tenzil etmekte bir fayda görmüyoruz. Her vilayet merkezi bir ümran ve irfan merkezidir. Bu merkezler çoğaldıkça etrafında iyi tesir yapar. Onun için bunların azaltılmasında bir fayda görmüyoruz. Bunların üzerinde yeni ihdas ettiğimiz ve ikisini de tatbik etmekte olduğumuz Müfettiş-i Umumilikler vardır. Esas itibariyle bütün memlekete teşmili halinde bunların adedi altı olmak lazımdır. Şark'ta Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra tevali eden karışıklıkları önlemekte bu idare amil olmuştur. Trakya'da muhacirlerin iskânı meselesinde de bu müfettişlere verdiğimiz bir teşkilatla işe başladık. Çok ümit ederim ki vilayetlerdeki dağınık muameleleri toplayarak idareleri kurtaracak ve bu işi bir gaye bir nokta-i nazardan takip ederek başarmaya başlayacaktır.

Yunus Nadi ise, Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında Umumi Müfettişliklerin kurulma zorunluluğu üzerinde durmuş ve Müfettişliklerden merkezin taşradaki en önemli yansıması şeklinde söz etmişti:¹³⁰

Umumi Müfettişlikler milli hükümetin Ankara'da kurulmuş olmasından itibaren uzak vilayetlerin yakından idaresi hesabına bir idare tarzının takibi bir ihtiyaç olarak takdir edilmiştir ve bu nedenle Umumi Müfettişliklerin teşkil ve ihdası biraz geç bile kalmıştır. Umumi Müfettişlikler kâfi salahiyetlerle teçhiz edilmiş olduklarından başka kâfi çalışma unsurlarıyla da takviye edilmişlerdir. Umumi Müfettişler devlet

¹²⁹ ----- - (1935). Kurultayda. *Kurun*.s.9

¹³⁰ Y.Nadi (1936).Memleket idaresinde Genel Müfettişlikleri rolü. *Cumhuriyet*.(4216). s.1,2

idaresini terki b eden bütün vekâletlerin azami yardımlarından emin bulunuyorlar. Kendilerinden beklenen iş ise emirleri altına verilen vilayetleri devlet merkezine en yakın yerler gibi, mesela tamamen göz önünde ve el altında buluna Ankara'ya benzer bir vaziyette her günlük alakalarla idare etmeleri, yürütmeleridir. Filan yere yapılacak yolu ve o yol üzerinde vücuda getirilecek köprüleri umumi müfettiş yaptıracaktır. Uzak yerler kendi haline bırakıldıkça buraların vaziyetleri az çok ihmale uğramaktan hali kalmıyor. Bu sebeple umumi müfettişlikler buldukları yerlere Ankara'yı da beraberlerinde götürüyor gibi bir rol oynayacaktır. Asıl varılacak gaye ise, memleketin en uzak yerlerinde dahi iktisadi bir kalkınma ile müterafık olarak medeni bir seviye yüksekliğinin mütemadi teminidir.

Cumhuriyet Dönemi'nde Umumi Müfettişlik Teşkilatı ekonomik açıdan birbiriyle ilişkisi olan, küçük ve kendine yetersiz vilayetleri bir muntika etrafında toplamak, bu vilayetleri kaynakların kullanımı açısından bir araya getirmek, ortak işlerin yapılması açısından işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, görev bölgesi için genel bütçeden pay ayrılmasını temin etmek ve bu şekilde bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek gibi nedenlerle kuruldu. Ayrıca bir ilin sınırlarını ve valinin yetkilerini aşacak iç güvenlik olayında olağanüstü askeri önlemlere başvurmamak için Umumi Müfettişlere güvenlikle ilgili önemli yetkiler verildi. Böylece Umumi Müfettişler bölgedeki sosyal, ekonomik, kültürel kalkınmayı gerçekleştirmek, iç güvenliği sağlamak için kuruldu ve bölgede idari olarak en üst konumdaydı.

1.2 Umumi Müfettişliklerin Görevleri

Umumi Müfettişlikler doğrudan doğruya başbakanlığa bağlı olup¹³¹ 27 Kasım 1927 tarihli kararnameye bağlı talimatnamede; hukuki yetkisi, emniyet ve asayiş konusundaki görevleri, içtimai ve kültürel alandaki sorumlulukları devlet daire ve memurlarıyla mahalli idareler üzerindeki denetleme yetkileri sıralanmıştı.¹³²

¹³¹ ----- (1935). Genel Enspektörler. *Cumhuriyet*, s.2

¹³² V.Tönük (1945). *Türkiye'de idare teşkilatı*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, s.45

Umumi müfettişlerin görevleri, talimatnamede şu şekilde açıklandı. Buna göre umumi müfettişler;

1. Asayiş ve inzibatın teminine nezaret etmek,
2. Kanun ve nizamnamelerin tamamıyla tatbik ve icrasını devamlı olarak takip etmek ve denetlemek,
3. Hakimlere dair şikayeti gerektiren bir durum olduğunda, ilgili kanunların uygulanması için doğrudan Adalet Vekaleti'ne müracaat etmek, davaların gecikme sebeplerini savcılıklardan sormak ve durumu Adliye Vekaleti'ne bildirmek,
4. Bölgesi dahilindeki mahkemelerden birinde sürdürülmesini, emniyet ve asayiş noktasından, mahzurlu gördüğü herhangi bir dava hakkında kanun gereğince nakil muamelesini gerçekleştirmek için Adliye Vekaleti'ne müracaatta bulunmak,
5. Bölgesinin ekonomik, sağlık, sosyal, kültürel, medeni gereksinimlerinin süratle karşılanması ve bölgenin kalkındırılması için gereken tedbirleri almak ve bunların uygulanmasını denetlemek,
6. Bölgesi dahilindeki halkın şahsi ve tasarruf haklarını korumak,
7. Halkın iskân edilmesi ve rahat yaşaması ve köylülerin, çiftçilerin arazi sahibi olması için gerekli çalışmaları yapmak,
8. Bölgesi dahilindeki valilerle tüm memurların amiri, umumi ve mahalli hükümet işlerinin yetkilisi sıfatıyla, memurun kanunu hükümleri çerçevesinde hizmet ve memuriyetlerinde asayişçe mahzurlu gördüğü, valilerle memurların işten ellerini çekirmek,
9. Bölgesi dahilindeki tüm müfettişleri ve maarif müdürlerini, -valiler, müdürler ve diğer memurlar gibi-göstereceği istikametler dahilinde görev ve faaliyete sevk etmek ile yükümlüydüler.¹³³

Umumi Müfettişler bölgelerindeki illerin kültür, sağlık, idare, ekonomi, bayındırlık sosyal yardım tedbirleri¹³⁴ arasında bir koordinasyon sağlamak üzere valileri her yıl toplantıya çağırarak, bu toplantı kararlarını takip etmek, olağanüstü hallerde zabita ve asker kuvvetlerini kullanabilmek, acele hallerde polis ve jandarma kuvvetlerinin yerini değiştirebilmek, valilere ve idare şube başkanlarıyla kaymakamlara üstün

¹³³ ----- (1939). *Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik bölgesi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, s.70,71.; *Düstur*.3.tertip.c.:9.s.22

¹³⁴ ----- (05.06.1936). Umumi Müfettişliklerin çalışmaları. *Ulus*. s.10

sıfatla emir verebilmek, devlet dairelerinin gördüğü hizmetlerle ilgili şikâyetleri dinlemek, genel katma özel bütçelerle idare edilen bütün dairelerin her türlü işlemlerini denetlemek, kaçakçılığın önlenmesine ait tedbirleri hem tayin etmek hem de uygulamak gibi kısmen yeni kısmen de genişletici yetkiler vermek gibi görevleri vardı.¹³⁵

1945 yılında umumi müfettişlerin görev ve yetkilerini düzenleyen yeni bir talimatname çıkarıldı ve yetkileri belirli alanlarda ve oranlarda genişletildi. Bu yeni talimatnameyle umumi müfettişlere; bölgelerindeki valilere, yargıçlara, merkezden tayin edilmiş, bakanlık müfettişleri dışındaki, tüm memurlara, takdirname, ihtar ve disiplin cezası verme yetkisi verildi. Gerekliğinde herhangi bir memurun mensup olduğu bakanlık ya da genel müdürlük emrine alınmasını ilgili makamlara teklif etme hakkı tanındı. Müfettişler yeni talimatnameyle, valiler ve bölgelerindeki illerin idare şube başkanları hakkında gizli sicil raporları düzenlemek ve ilgili bakanlıklara göndermek; görevde kalmalarını güvenlik açısından sakıncalı gördüğü valilerle memurların işten el çektirmek yetkilerine de kavuştular.

Yeni talimatname Umumi Müfettişlere, valilere ve idare şube başkanlarına doğrudan iş verme yetkisini de tanıdı. Bundan başka Umumi Müfettişe, herhangi bir devlet dairesinde yürütülen hizmetlerden dolayı yapılacak şikâyetleri inceleme ve gereğini tayin ile ilgili valiye bildirme yetkisi verildi. Ayrıca müfettişler; memurların kanun, tüzük talimat ve emirlere aykırı işlemlerine ya da kendilerine kanunla verilen yetkileri aşan nitelikteki işlerine doğrudan doğruya ya da şikâyet yolu ile haberdar olduğunda bunların düzeltilmesini ilgili valilere bildirebileceklerdi. Böylece Umumi Müfettiş; herhangi bir devlet dairesindeki işlemler ve bu işlemleri yapan memurlar hakkında bizzat soruşturma açabilme, emrine verilen müfettişlere bunu yaptırabilme ya da gereğinin yapılması konusunda valiyi görevlendirebilme yetkisine kavuştu.

Umumi Müfettişlere; bölgelerine gönderilecek göçmenlerin ve halkın iskân ve terfihi ve köylülerin, çiftçilerin toprağa sahip olmaları konularında, ilgili bakanlıklar ve

¹³⁵ E.Tekeli (1945). Genel Müfettişlik Yetkileri. *Ulus*. s.1

valilikler nezdinde, girişimlerde bulunmak, bu işlerin uygulanışını düzenlemek, konuyla ilgili valilere gerekli talimat ve emirleri vermek gibi yetkiler de verildi.

Yeni talimatname, Umumi Müfettişlere güvenlik konusunda verilen görev ve yetkilerde de önemli değişiklikler getirdi. Buna göre; Umumi Müfettişler, Dâhiliye Vekâleti'nin temsilcisi sıfatıyla, bölgeleri içinde kamu düzen ve emniyetini korumak için gerekli tedbirlerin alınması hususunda valilere emir ve talimat verebilecekler ayrıca polis ve jandarma kıtaları gibi silahlı kolluk kuvvetlerini de yürütme aracı olarak kullanabileceklerdi.(m.17)

Umumi Müfettişler silahlı veya silahsız ayaklanma veya yürürlükte bulunan kanun ve tüzüklerin uygulanmasına toplu bir halde karşı koyma veya kamu düzenini veya kişilerin mal ve can emniyetlerini tehdit eden olaylar gibi haller karşısında en yakın ordu veya kolordu komutanlıklarından kuvvet talep edebileceklerdi. Böyle hallerde müfettiş, derhal Genelkurmay Başkanı, Dâhiliye ve Milli Müdafaa Bakanlıkları'na haber verecekti. Ancak müfettişten emri alan komutan başka bir emir beklemeksizin Umumi Müfettişin yazılı isteklerini derhal yerine getirmekle yükümlüydü.(m.18)

Umumi Müfettişler; acil durumlarda bölgelerindeki polis ve jandarma kuvvetinin yerlerini geçici olarak değiştirmeye ve bu kuvvetleri başka bir yere nakletmeye de yetkili olacaklardı.(m.19)

Umumi Müfettişlik bölgelerindeki gümrük muhafaza konularıyla ilgili işlemler, Umumi Müfettişin görüşünü aldıktan sonra yapılacaktı.(m.20) Ayrıca Umumi Müfettişler; bölgelerinde kaçakçılığın önlenmesi; kıyı ve sınır güvenliğinin sağlanması için gerekli gördüğü tedbirleri asker ve sivil gümrük teşkillerine bildirebileceklerdi. Asker ve sivil gümrük teşkilatı, aldıkları emri yapmakla yükümlüydü.(m.21)

Umumi Müfettişler bizzat ya da müfettişler ya da amirleri aracılığıyla asker ve sivil gümrük teşkillerini denetlemeye ve bu teşkillere mensup askeri şahıslarla sivil memurların kaçakçılık, kıyı ve sınır üzerindeki iç emniyet işlerinde işledikleri

suçlardan dolayı haklarında soruşturmaya yaptırmaya da yetkili olacaktı. Böyle bir durumda ilgili bakanlığa haber vereceklerdi.(m.22)

Umumi Müfettişler, bölgelerindeki bu teşkilere mensup subay ve memurlardan yerlerinde kalmalarını sakıncalı bulduklarının, bölgeleri içinde başka bir yere veya bölgeleri dışına kaldırılmalarını gerekçeleriyle ilgili bakanlığa teklif edebileceklerdi.(m.23)

1945 yılında kabul edilen bu yeni talimatnameyle Umumi Müfettişlerin yetkileri, özellikle memurlar üzerindeki yetkileri, önemli oranda arttırıldı. Devlet ile halk arasında oynadıkları aracı rol daha da etkinleştirildi. Talimatname, Umumi Müfettişliklerin kaldırıldığı tarihe kadar yürürlükte kaldı.¹³⁶

Umumi Müfettişlikler çalıştıkları bölgelere devlet hizmetlerini götürmeye çalışarak tüm zorluklara rağmen ülkenin en sıkıntılı yıllarında devlet eliyle kalkınmayı sağlama programlarının uygulanmasında önemli bir işlevi oldu.¹³⁷

1.3 Umumi Müfettişlik Teşkilat Kadroları

Umumi Müfettişliklerin teşkilat kadroları 27 Kasım 1927 tarihinde ve Umumi Müfettişliklerin görev ve yetkilerinin açıklandığı kararnamede açıklandı. Kararnamenin ikinci maddesi şöyleydi.¹³⁸

21164 numaralı kanunun ikinci maddesi gereğince tanzim edilen Umumi Müfettişlik kadrosundaki memurlar:

Umumi Müfettiş: Dâhiliye Vekâleti'nin önerisi ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur.

Başmüşavir: Umumi Müfettiş'in onayı alınmak şartıyla İçişleri Bakanlığı'nın izni ve Bakanlar Kurulu'nun kararıyla atanır.

¹³⁶ *Düstur*.3.tertip.c:26.s.215,;M.Burgaç (2010), s.137

¹³⁷ Doğu'da feodal yapının çözülmesini istemeyen, halkın aydınlatılmasını engelleyen ağalar ve şeyhlere rağmen müfettişlikler görevlerini yerine getirmişlerdi. Bkz.----- (1937). Müfettişler. *Ulus*. s.2

¹³⁸ *Düstur*.3.tertip. c:9.s.9

Müşavirler: Umumi Müfettiş'in onayı alınmak üzere Başbakan ve görevinin durumuna göre ait olduğu bakanın ortak kararnamesi ile atanırlar.

Şube Müdürleri: Umumi müfettişin teklifi ve Dâhiliye vekilinin onaylaması ile atanırlar.

Ordu Subayları: Umumi Müfettişin teklifi üzerine Müdafa-i Milliye Vekâleti'nce atanırlar.

Jandarma Subayları ve İnzibat Memurları: Umumi Müfettiş'in teklifi üzerine Dâhiliye Vekâleti'nce atanırlar.

Memurlar ve Diğer Müstahdemler: Doğrudan doğruya Umumi Müfettiş tarafından atanırlar.

Diğer maddeler de şöyledir:

1.Umumi Müfettişlik Teşkilatına hükümetçe son verildiğinde, kadrosundaki bütün memurlar Umumi Müfettişlik maiyetinde geçirdikleri süre, kıdemlerine dahil edilmek ve bu kıdemlere nazaran ilk boş olan yere tayin edilmek şartıyla memuriyet kanununun 85. maddesine uygun olarak bakanlıklar emrine alınırlar.

2.Umumi Müfettişlik kadrosuna dahil memurların gerekli olduğu takdirde iadesi, Umumi Müfettişin haber vermesi üzerine tayinlerdeki usule uygun olarak yapılır.

3.Umumi müfettişlik kadrosundaki memurların baş müşavir ile müşavirlerin dışındakiler inzibati cezayı gerektiren hareketleri olduğunda baş müşavir ile müşavirlerden oluşacak komisyon, bakanlar inzibat komisyonu makamının yerine geçer.

4.Baş müşavir, Umumi Müfettişin muavin ve müsteşarı olup, Umumi Müfettişin vereceği yetki ve talimat dairesinde görevini icra eder.

2. Umumi Müfettişlikler

2.1 Birinci Umumi Müfettişlik

Birinci Umumi Müfettişlik 25 Haziran 1927 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun" ile kuruldu. Bakanlar Kurulu Diyarbakır merkez olmak üzere Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkari, Siirt, Mardin, Van illerini kapsayan

Umumi Müfettişliğin adını 25 Aralık 1927 tarihinde Birinci Umumî Müfettişlik olarak değiştirdi.¹³⁹

Diyarbakır'ı merkez alan Birinci Umumi Müfettişlik, 1 Ocak 1928 tarihinde 29 kişilik bir kadro ile kuruldu.¹⁴⁰ Bu müfettişliğe aynı gün tarihinde İbrahim Tali Öngören¹⁴¹ atandı.¹⁴² İbrahim Tali'den sonra müfettişliğe Hilmi Ergeneli, Abidin Özmen, Avni Doğan, atandı.¹⁴³

Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde emniyet, asayiş, eğitim, sağlık, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli hizmetlerde bulundu ve bölgenin kalkınmasına çaba harcadı.¹⁴⁴ Bu bölgedeki feodal yapı ortadan kaldırılıp, şeyhlerin ve ağaların hâkimiyetine¹⁴⁵ son verildikten sonra ise her alanda yeni bir düzenleme ve kalkınma hareketine girişti. İlk olarak bölgede bir toprak reformu girişiminde bulundu. Bu kanunun amacı, ağaların ve şeyhlerin topraklarını, yıllardır bu toprakları işleyen ancak mülkiyetine sahip olamayan köylülere dağıtmaktı.¹⁴⁶ Asayiş konusunda, kaçakçılığı önlemek için gerekli tedbirler alındı ve bölgenin emniyeti sağlanmaya çalışıldı. İktisadi alanda ise, Diyarbakır'da ilk un fabrikası açılmış, çiftçilerin kullandığı ağır Rus çeliği sabanlar yerine daha verimli ürünler yetiştirmek için hafif çelikten yapılmış sabanları halka ucuz fiyatla dağıtıldı. Eğitim ve kültürel alanında ise bir öğretmen okulu faaliyet geçirildi. Bölgenin kültürel ve eğitim seviyesinin ilerlemesine katkı sağlayan halkevleri konusunda çalışmalar yapıldı. Hakkari, Erciş, Bulanık ve Osmaniye'de yeni halkevleri açıldı ve Mardin, Van ve Bitlis'te yeni

¹³⁹ *Düster*. 3.tertip. c.8.s.1005

¹⁴⁰ ----- (1939). *Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik bölgesi*. s.72,74

¹⁴¹ İbrahim Tali (Öngören) 19 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'yla Samsun'a çıkarak Milli Mücadele'yi başlatan kadronun içinde yer almıştı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Fethi Tevetoğlu (1971). *Atatürk'le Samsun'a çıkanlar*, Ankara, s.141

¹⁴² Özmen (1948), s. 239

¹⁴³ Koca (1998), s.373,424,499

¹⁴⁴ S.Taş (1997). *Umumi Müfettişlikler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi s.68

¹⁴⁵ Birinci Umumi Müfettişlik çalışmalarına başladığında Osmanlı Dönemi'nden beri hep ihmal edilmiş bölge, merkeze uzak olması, olumsuz coğrafi yapısı ve ulaşım imkanlarının yetersiz kalmasından dolayı devlet hizmetlerinden yararlanamamış, bu durum ise bölgenin geri kalmasına neden olmuştu. Feodal yapının hakim olduğu bu bölgede toprak mülkiyetine sahip olamayan halk, şeyh ve ağaların egemenliği altında ezilmişti. Yeni Türkiye Devleti kurulduktan sonra, çıkarlarının zarara uğradığını gören ve yıllardan beri süregelen bu sosyo-ekonomik yapı yatmaktadır. Ş.Aydemir (1993). *İkinci adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s.303,; S.Taş (1997), s.72

¹⁴⁶ Taş (1997), s.75

halkevi binalarının yapımına başlandı. Sağlık alanında, sıtma ve trahom için tedbirler alınmış, Bitlis hastanesinin durumu düzeltilmeye çalışılmış, kazalara doktorlar gönderilmişti. Ayrıca bayındırlık alanında, yeni yollar yapılmış, demiryolu Diyarbakır'a ulaştırılmıştı.¹⁴⁷

2.2 İkinci Umumi Müfettişlik

19 Şubat 1934 tarihinde, 679 sayılı tezkere ve 2-150 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve Tekirdağ illerini kapsayan ikinci Umumi Müfettişlik kuruldu.¹⁴⁸ Kurulduğu bölge itibariyle¹⁴⁹ Trakya Umum Müfettişliği adı da verilen Müfettişliğin merkezi Edirne'dir. Kurulan müfettişliğe Birinci Umumi Müfettişlikteki tecrübesi düşünülerek, İçişleri Bakanlığı'nın 18 Mart 1934 tarih, 2 kararname ve 3626 sayılı tezkeresiyle Dr. İbrahim Tali Öngören atandı.¹⁵⁰

Trakya Umumi Müfettişliği'nde İbrahim Tali, Kazım Dirik ve Abidin Özmen görev aldı. Bu Müfettişliğin çalışmaları çeşitli alanlarda toplandı. İdari alanda, idari denetimi gerçekleştirmek için inceleme ve denetleme gezileri yaptı. İbrahim Tali Bey de göreve başlar başlamaz birçok yere geziler düzenleyerek eksikleri yerinde tespit etti. Bu eksikleri bir rapor haline getirilmesini sağladı. Raporunda memurların denetlenmesi, idarenin daha düzgün bir şekilde işlemesi gerektiğinden bahsetmekteydi.¹⁵¹

¹⁴⁷ Taş (1997), s.83.; Koca (1998),s.350

¹⁴⁸ Özmen (1948), s.24

¹⁴⁹ Türkan Çetin, Trakya Umum Müfettişliği konusunu seçmesinin asıl nedeni olarak bu müfettişlik bölgesinin batıda yer almasını göstermektedir. Çünkü umumi müfettişliklerin 'Kürt Sorununa' yönelik kurulduğunu iddia edenler olduğunu, bunların Trakya Umumi Müfettişliğini göz ardı ettiklerini ya da tezlerini doğrulamak uğruna bu iddiada bulduklarını söylemektedir. Umumi Müfettişliklerin, ülkenin çeşitli bölgelerinde çok farklı nedenleri olan asayişsizlik, güvenlik, geri kalmışlık gibi nedenlerle bölgelerine özgü ama tek merkezden çözüm üretmek Türkiye'nin hızla kalkınmasını sağlamak için kurulduklarını ifade etmektedir. Bkz. T. Çetin (2001). Umumi Müfettişliklerin kurulması ve çalışmaları: Trakya Umumi Müfettişliği örneği. *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*. Ankara: ATASE Yay, s.57.; Umumi Müfettişlikler'in ilk olarak on bölgede kurulması düşünülmüştü, sonradan altıya indirilmişti. Beşincisi, altıncısı, yedincisi ardından gelecekti. Bunlar Seyhan, Ege ve Karadeniz olabilirdi. Şükrü Kaya on hatta on bir müfettişlikten söz ediyordu. Sadece Ankara bu uygulamada istisna olacaktı. *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları*.(2010).s.14. Bu ifadeler Umumi Müfettişliklerin iddia edildiği gibi sadece Doğu Bölgesi için düşünülmemişti. Bağımsızlık Savaşı'ndan yeni çıkmış bir ülkede her alanda çalışmalar yapılması, özellikle ihmal edilmiş bölgelerin öncelikli olması temel amaçtı.

¹⁵⁰ Çetin (2001), s.58

¹⁵¹ Burgaç (2010), s.250

Kâzım Dirik ise Trakya Umumi Müfettişliği sırasında Trakya'nın ağaçlandırılmasını, özellikle köylü kumbarası dediği kavak ekimi, okullar ve öğrenci yurtları inşa ettirilmesini, yollar yapılmasını, örnek köy ve kooperatifler kurulmasını, halkevleri ve hükümet konakları yaptırılmasını sağladı. Ayrıca Tarım ve hayvancılığa ağırlık vererek artezyenler açtırdı, örnek fidanlıklar kurdurdu. Trakya'ya gelen mülteci kabilelerinin nakliyat, barınma gibi işleriyle alakadar oldu ekonomik yönden mahrum kalmamaları için her türlü tedbiri aldı. Tarihe sahip çıkarak eski eserleri tamir ettirdi. Birçok spor sahaları, el işleri kursları ve hayvan sergileri açtırdı.¹⁵²

Müfettişliğin göç ve iskân konusundaki çalışmaları, göçmenlerin iskân yerlerine sevki, ev sahibi yapılmaları, geçimlerini kendileri sağlayabilecek duruma gelinceye kadar iâşe ve sağlık gereksinimlerinin karşılanması ve toprak, çift hayvanları ve ziraat aletleri verilerek üretici hale getirilmeleri sağlandı. Trakya Umumi Müfettişliğinin köycülük alanında da çok önemli çalışmaları vardı. Bölge köylerinin kalkınmasını sağlamak amacıyla köy bürolarının kurulması, beş yıllık köy kalkınma programlarının hazırlanması gibi önemli hizmetler yapıldı. Müfettişlik ayrıca ticaretin gelişmesini sağlayarak, hayvancılık alanında önemli çalışmalar yürüterek ve üreticiler için kurslar açarak ekonominin gelişmesini sağladı.¹⁵³

Trakya Umumi Müfettişliği, 19. yüzyıldan itibaren art arda gelen savaşlar nedeniyle harap olmuş Trakya'nın yeniden yapılanması konusunda önemli bir işlevi yerine getirdi.¹⁵⁴

2.3 Üçüncü Umumi Müfettişlik

Ülkede bu gibi idari yapılanmalar devam ederken Başbakan İsmet İnönü 1935 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Karadeniz Bölgesi'ni kapsayan bir inceleme gezisine çıktı ve incelemelerinde Umumi Müfettişliğin yaptığı hizmetlerin çok iyi olduğunu tespit etti. Başvekil İsmet İnönü gezi sonunda hazırladığı Kürt Raporu'nu

¹⁵² R. Soyer (1946). *General Kâzım Dirik*, İzmir: Yeni Yol Matbaası, s.144

¹⁵³ Burgaç (2010), s.183, 200, 289

¹⁵⁴ Çetin (2001), s.67

Atatürk'e ve Bakanlar Kurulu'na sundu.¹⁵⁵ İsmet İnönü raporunda, Doğu'nun sorunlarının Ankara'dan çözülemeyeceğini belirterek Doğu İllerinin kalkınması ve güvenli bir hale gelmesi için Birinci Umumi Müfettişliğin dışında kalan bölgelerde de yeni bir Umumi Müfettişliğin kurulması gerektiğini belirtti.¹⁵⁶ Bunun için de şu önerilerde bulundu:

Doğu illeri için esas idare şekli genel müfettişlik olacaktır. Teftiş, hudut ve iskân meseleleri, birkaç vilayeti ilgilendiren ekonomi ve ulaşım programları ve yer yer özel adliye rejimi, geniş yetkilerle donatılacak ve yaygın bir teşkilata sahip olacak genel müfettişlik eliyle idare edilecektir. Genel müfettişler, bütün muamelatın merkezi olacak ve bütün memurlar nihai olarak genel müfettişe bağlı olacaktır. Genel Müfettişlik'ten başka, merkezi Erzurum olan ve Erzurum, Erzincan, Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon ve Gümüşhane vilayetlerini kapsayacak olan Üçüncü Umumi Müfettişlik kurulmalıdır. Bu teşkilatın derhal kurulması lazımdır.¹⁵⁷

25 Haziran 1927 tarih ve 1164 numaralı kanunun birinci maddesi gereğince ve Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini ihtiva etmek üzere, Üçüncü Bir Umumi Müfettişlik kuruldu. Kararname, Dahiliye Vekaleti tarafından uygulanacaktı.¹⁵⁸ 23 Ağustos 1935 yılında da Umumi Müfettişliğe yine Bakanlar Kurulu kararıyla Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer atandı, Tahsin Uzer'den sonra da Nazif Ergin görev yaptı.¹⁵⁹

Tahsin Uzer'in bölgesinde yapmak istediği işlerin başında şehirlerin imarı gelmekteydi. Tahsin Uzer bölgenin uzun yıllar işgal ve savaşlara maruz kalmasından dolayı harabeye dönmüş, adeta köyleşmiş ve ilerleyen Genç Cumhuriyet'e

¹⁵⁵ İsmet Paşa bu raporunda Doğu İllerinde alınması gereken önlemleri şöyle belirlemişti: İdari meseleler, Dersim, iskan işleri, ulaşım ve su işleri, transit meselesi, finans meselesi, yakacak ve maden meselesi, kültür işleri, sağlık işleri, millî müdafaa işleri. Görüldüğü üzere bu kapsamlı raporda Dersim Bölgesi'nin adı da geçmektedir. Ancak bu konudan daha sonra bahsedilecektir. Bu konu tezin İsmet İnönü'nün Raporu bölümünde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca Bkz. S.Öztürk (2008).*İsmet Paşa'nın Kürt raporu*. İstanbul: Doğan Kitap,; S.Öztürk, (07.09.1992), İsmet Paşa'nın Kürt Raporu. *Hürriyet*,; Uğur Mumcu (1993). *Kürt dosyası*. İstanbul: Umag Vakfı Yay, s.73

¹⁵⁶ A. Demirel (2001). İsmet İnönü, *I. Defterler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.172

¹⁵⁷ S.Öztürk (2005). *Kasadaki dosyalar*. Ankara: Ümit Yayınevi, s.72

¹⁵⁸ Koçak (2003), s.156

¹⁵⁹ Koçak (2003), s.159

yakışmayan görüntü kirliliğinden arındırmak için bölgenin mastır planları Umumi Müfettişliğin merkezi Erzurum olmasına rağmen Erzurum'da müsait bina bulunmamasından dolayı geçici olarak Trabzon'da ikamet edildi. Bu da Umumi Müfettişin çalışmalarını etkilemekteydi. İnşaat öncelikler arasındaydı. Bu maksatla ve örnek bir şehir planı meydana getirmek için "Umumi Müfettişlik Grup İnşaatı" projesini başlattı. Grup inşaatı, Umumi Müfettişlik, Kolordu Kumandanlığı, Jandarma Müfettişlik ve Kumandanlığı, Halkevi, Posta ve Telgrafhane, İnhisarlar Başmüdürlüğü, otel, lokanta, gazi, Kolordu Kumandanı ve Müstahkem Mevki Kumandanı evleri, çift apartmanlı 21 adet memur ve subay evi ve bir ilk mektepten ibaret bir mahalle planının maketini kapsıyordu. Tahsin Uzer Keşif ve projelerini hazırlattırarak Başbakan İsmet İnönü'ye takdim etti. Hükümetin bu projeyi uygun görmesiyle inşaata başlandı. Bölgenin bol su, ¹⁶⁰ kanalizasyon, park, bahçe gibi alt yapı sorunları ve şehirlerin elektrikle aydınlatılması için hidrolik ve mekanik santrallerin kurulması için de projelerin yapılması dikkat çekicidir. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Doğu illerine hayat ve refah verecek olan çalışmalar diye ifade ettiği en büyük projeleri şunlardı:

- 1-Sivas-Erzurum demiryoluna Erzurum'dan başlanması.
- 2-Trabzon Limanı'nın inşası
- 3-İran transit yolunun yeniden canlandırılmasıdır.¹⁶¹

Tahsin Uzer, sağlık işlerinin istenilen düzeyde olmadığını tespit etti. Örneğin, Rize'de sıtma hastalığının, Erzincan'da trahom hastalığının yaygın olduğunu, Ardahan, Posof, Çıldır ve Kars merkez kazalarında 1500 frengili kaydı olduğunu ve bunun için de Ardahan merkez olmak üzere bir frengi hastanesinin kurulması gerektiğini, Erzurum'da vilayet dahilinde mühim bir yekun tutan trahom ve frengi için ciddi tedbirler almak gerektiğinin, bu vaziyet karşısında Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntikasında frengi, trahom, verem ve sıtma hastalıklarına karşı çok esaslı sıhhat ve mücadele teşkilatına lüzum olduğunu belirtmekteydi. Trabzon Valisi ve Doktor Fuat

¹⁶⁰E.Aydoğan (2004). 3.Umumi Müfettişliğin Kurulması ve 3.Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri. *Atatürk yolu dergisi*.(33-34),s.8

¹⁶¹E.Aydoğan (2004), s.10, ;----- (1936).Üçüncü Umumi Müfettişlik muhitinde neler yapılacak. *Cumhuriyet*. s.1,2, ;----- (1936).Şark vilayetlerinin kavuşacakları yeni hayata dair. *Cumhuriyet*. s.1

ile yaptığı tetkikat neticesinde Trabzon'da 150 yataklı bir verem hastanesi kurulmasına karar verdi.¹⁶²

Umumi Müfettiş Uzer, nafia ile ilgili olarak hazırladığı raporda, Erzurum ve Kars içme sularının Müfettişlik tarafından yapılacağını, Iğdır'a 20 km mesafede bulunan bir membadan getirilecek olan bu suyun 30.000 lira masrafının da temin edildiğini ve bu işe Nafia Vekâleti'nce planların tamamlanınca başlanacağı belirtilmekteydi.¹⁶³

Tahsin Uzer'in raporunda değindiği önemli konulardan bir tanesi de eğitimidir. Uzer, İsmet İnönü'nün gezisi esnasında, Başbakanın uğradığı her yerde en önce ileri sürülen dileğin "mektep ve maarif" olduğu, hemen her kaza merkezinin bir orta mektep ve her büyük köyün de bir ilk mektep istediklerini, kendisinin gezisi sırasında da aynı dileklerin tekrarlandığını, Doğu İllerinde liselerde eğitimlerini bitiren gençlerin birçoğunun Ankara ve İstanbul'a gidemeyerek bu durumu kendisine yansıtırlarken duyduğu üzüntüyü ifade etmektedir.¹⁶⁴

Üçüncü Umumi Müfettişliğin yapmış olduğu hizmetler sonucu bölge her yönden gelişmiş uzun yıllar savaşlar, istilalar ve ayaklanmalar nedeniyle geri kalmış olan Doğu Bölgesi'nde kalkınma yolunda önemli adımlar atılmıştır.¹⁶⁵

¹⁶²F.İnce (2008).İsmet İnönü'nün 1935 yılı Trabzon ve Erzurum gezisi ve 3.Umumi Müfettişlik'in kurulması. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi. s.61

¹⁶³ İnce (2008), s.62,63

¹⁶⁴ İnce (2008), s.64

¹⁶⁵ Taş (1997), s.120

Üçüncü Bölüm

Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim Sorunu ve Dördüncü

Umumi Müfettişliğin Kurulması

1. Dersim Sorunu'nda Çözüme Doğru

Türk Kurtuluş Savaşı, mazlum milletlerin uyanışı ve Türkiye'de bağımsız bir ulus-devletin kurulmasının miladı olarak kabul edilmektedir. Bilindiği gibi Mütareke döneminde milliyetler sorunu İstanbul'da politik çevrelerde ve basında çok tartışılmıştı. Bu sürecin yansımalarından biri de Kürt hareketidir. İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti vb. örgütler aracılığıyla bu akım canlı tutuldu. Kürt hareketinin önemli liderlerinden biri olan Baytar Nuri, önemli bir figür olarak tekrar öne çıkmıştı. Öte yandan Anadolu'daki iktidar ve bu iktidarın somutlaştığı TBMM ulus-devlet üzerine bir formülü uygulamaya koydu. Nitekim Ankara'nın geçmişten gelen bir devlet geleneğine sahip olması ve Mustafa Kemal'in askeri ve siyasi dehası sonucu ulus-devlet kuruldu ve Lozan Antlaşması bu ulus-devletin kurucu belgesi oldu.¹⁶⁶

Cumhuriyet'in devraldığı miras içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi, ülke ortalamasının altında bir sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyinde idi. Ermeni mezalimi, Rus işgali ve dış tahrikli ayaklanmalar gibi nedenlerle pek çok yönden yıpranan yörenin imarı, Türkiye Cumhuriyeti'ne kaldı. Cumhuriyet Hükümetleri, yurdun tamamında olduğu gibi, Doğu Anadolu'da da ciddi inşaa faaliyetinin içerisine girdi. Ancak, uluslararası ölçekteki ekonomik bunalımlar, ilk Cumhuriyet Hükümetlerinin içinde buldukları iktisadi zorlukların ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin kendine özgü durumu da yörenin kalkınmasına doğrudan etki yaptı. Ülkede bir dizi değişimler yaşandı. Bu da yeni bir yönetim şekli, yeni anayasa, yeni vatandaşlık kavramı, çağdaş devlet gibi kurumları beraberinde getirdi. Genç Türkiye Cumhuriyeti mevcut ekonomik zorlukları aşmak için önemli adımlar atmak ve ciddi kararlar almak zorunda kalmaktan başka, toplumsal yapının dönüştürülmesi için gereken inkılâpları da ard arda sıralaması söz

¹⁶⁶----- (2011). *Kürt sorunu ve devlet*. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

konusuydu. Bu gelişmeler zaman zaman toplumla hükümet güçlerinin karşı karşıya gelmelerine de neden olmuştu.¹⁶⁷

Cumhuriyet Dönemi'nde tarikat, zaviye ve benzeri, toplumda dinsel ara kademeler çözülerek birey, devlete muhatap alınırken, ülkenin geri kalmış yörelerinde şeyh, aşiret reisi, ağa, seyit gibi iktidar boşluklarını dolduran ve çoğu kez devlete karşı tavır koyan “çevre” öğeleriyle de baş etmek temel hedefti. Ancak, o dönemde Cumhuriyet'in, asayişini gerçekleştirecek maddi olanaklardan yoksun olduğu da göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.¹⁶⁸

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Dersim konusu gündemi meşgul eden konulardan biriydi.¹⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yüzeysel çözüm arayışlarının yerine, sorunu anlamak, uzun vadede çözmek gibi bir yöntemi benimsedi. Devletin Dersim'de tespit ettiği temel mesele halkın topraksızlığına dayanan ve aşiret reislerinin sorgulanmaz iktidarıyla sonuçlanan feodal aşiret düzeniydi. Tümü silahlı olan bu aşiret reisleri, yöre tarımına çok da elverişli olmadığı için büyük hayvan sürülerinin sahipleri konumundaydılar. Bu şartlar aşiret ağaları için yeterli olmamaktaydı. Bu nedenle aşiretler sık sık soygun, eşkıyalık ve çapulculuğa başvururdu. Aşiret reisinin her dediğini yapmak dışında bir şansı olmadığı, raporlarda vurgulanan köylüler ise ister istemez bu eşkıyalıklara katılmak zorunda kaldı.¹⁷⁰ Başbakan, Dâhiliye Vekili, Genel Kurmay Başkanı ve bazı devlet görevlileri tarafından bölgede ciddi araştırmalar yapıldı ve raporlar hazırlandı. Hazırlanan bu raporlarda ortak sorun olarak; ağalık ve seyitlik sistemi, bu sistemin geliştirdiği sosyal ilişki biçimi ve ilişkinin oluşturduğu çapul olayları görüldü. Genel görüş, Dersim'i merkeze bağlamak için ağalardan ve seyitlerden kurtarılması gerektiği yönündeydi.

¹⁶⁷ S.Aşgın (2001). Atatürk Dönemi'nde Doğu Anadolu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 17(50).

s.4

¹⁶⁸ ----- (2011). *Doğu Anadolu'da toplumsal mühendislik*, s.4

¹⁶⁹ H.Göktaş (1991). *Kürtler, İsyan-Tenkil*. İstanbul: Alan Yayınları, s.116

¹⁷⁰ S.Yeşiltuna (2012). *Devletin Dersim arşivi*. İstanbul: İleri Yayınları. s.11

1.1 Cumhuriyet Dönemi Dersim Raporları

Gerek Osmanlı'nın son dönemleri gerekse Cumhuriyet yıllarında özellikle Dersim'i konu almış birçok rapor hazırlandı ve bu yolla bölgenin ıslahı amaçlandı. Raporları hazırlayan devlet adamları önce bölgede tetkik seyahatine çıkarak bölgeyi yakından incelemişler, ardında da bölge halkıyla görüşerek daha sonra bu bölge hakkında rapor hazırlamışlardır. Bu raporların genel olarak ortaya koydukları bazı ortak tespitler bölgenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı, devletin Dersim'i nasıl değerlendirdiği ve devletin bu bölgeye nasıl baktığı şeklindedir.

1.1.1 Abdülhalik Renda'nın raporu

Abdülhalik Renda, tetkik seyahatleri sonucunda 1925'te raporunu hazırladı. Dersim'in bütün kazalarını, Elazığ'ı inceledi. Öncelikle buralarda nüfus ve hangi dilin konuşulduğunu saptadı. Şeyh Sait İsyanı sonrası hazırlanan bu rapor, isyanın din ve irtica perdesi altında milli bir hareket olduğu vurgusuna sahipti. Bey ve ağaların, aşiret reislerinin nüfuzunun devam ettiğinden yakınlıkla devletin bu coğrafyalarda etkinlik gösteremediğinden söz edilerek ve bunun için yapılması gerekenlerden bahsedilmekteydi.¹⁷¹

Aşiret hayatına son verebilmek için evvel emirde hükümeti takviye etmek, aşiret efradına hükümet vasıtasıyla hayat, mal ve haklarının tamamen muhafaza edilebileceğine kanaat getirtmek lazımdır. Aşiret meselesi tamamen bir mesele-i ictimaiye ve iktisadiyedir. Münferiden hakkını alamayanlar istinadgah aramakta ve bu suretle aşiret reisinin emri altında kalmaya razı olmaktadır. Aşiret efradınca aşiret reisi, hükümetten çok kavi ve şediddir. Onlar nazarında her şeydir. Hükümeti aşiret reisinden daha kavi göremedikçe, aşiret reisinin bütün tekâlifine mutavaat eder, hükümetin tekâlif ve evamirini ısga etmez.

¹⁷¹ ----- (2011). *Kürt sorunu ve devlet*. s.10

Abdülhalik Renda, Dersim'in diğer yerlerden farkının burada hükümet makinesinin daha zayıf olması, halkın aralarındaki mücadeleleri kendi silahlarıyla çözmesi, reislerine bağlı olması ve boyun eğmesi şeklinde sıralamaktadır. Eşkıyalığın fazla olduğu ve kimsenin askere gitmediğini belirtmektedir. Renda raporunda buralarda eğitim olanaklarının geliştirilmesini, iskân yapılmasını, bölgenin bayındır hale getirilmesi ve Türkçe'ye önem verilmesini önermektedir. Öte yandan yörede devleti hakim kılmak için demiryolunun kısa zamanda bu bölgeye ulaştırılması gerekliliğini vurgulamaktadır.¹⁷²

1.1.2 Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in raporu

1926 yılında Dahiliye Vekaleti, Elazığ'daki mülkiye müfettişlerine Dersim'de dolaşarak izlenimlerini raporla bildirmesi görevini verdi.¹⁷³ Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey 2 Şubat 1926'da Dahiliye Vekaleti'ne bir rapor sundu. Bu raporda;

Yaptığım temasların bende bıraktığı izlenime göre, Dersim gittikçe Kürtleşiyor, ülküleşiyor ve dolayısıyla tehlike büyüyor. Dersim eski idarenin bir mirasıdır, yeni sivil ve askeri büyüklerin ıslahat ve tedibat gibi fikirler sorunun çözülmesini sağlayamamıştır. Dersim, Cumhuriyet hükümeti için bir çıbandı. Bu çıban üzerinde kat'i bir ameliyat yapmak gerekir. Cehaletin, geçim darlığının iç ve dış aldanmaların, Kürtlük eğilimlerinin, son irtica hareketini¹⁷⁴ tedipten doğan intikam duyguları, dinsel toplumsal devrimler dolayısıyla, kara güçlerin uyandırdığı kötü telkinlerin etkisinde bulunan halk, reis, bey ve ağa gibi kimselerin tutsağı ve oyuncağıdır. Eşkiyalık bunların kışkırtmalarıyla olmaktadır.¹⁷⁵

Hamdi Bey uzak ya da yakın gelecekte Dersim'de ayaklanma başlayacağını öngörmüştü.¹⁷⁶ Bu ayaklanmanın önlenmesi için bazı tedbirler alınması gerektiğini vurguladı. Silah toplandıktan sonra reis, şeyh, bey ağa gibi kişilerin şahıs ve

¹⁷² ----- (2011). *Kürt sorunu ve devlet*, s.1-15

¹⁷³ Kaya (2010). s.396

¹⁷⁴ Şeyh Sait isyanı kastedilmektedir.

¹⁷⁵ Hallı (1972), s.375

¹⁷⁶ Mumcu (2010), s.29

mütegallibeyi derhal uzak vilayetlere nakil ve iskân etmek gerektiğini belirtmişti.¹⁷⁷ Ancak, “burada okul açmak, yol yapmak, fabrikalar kurmak, burayı sanayileştirmek ve ıslaha çalışmak bir hayaldir” diyerek konuya kökten çözüm önerileri sunmuştu.¹⁷⁸ Bununla birlikte, yapılması gerekenlerin “Halka arazi vermek, tohumluk dağıtmak, ziraat bankası açmak, madenleri işleterek halka bol iş ve para vermek” olduğunu da ilave etmişti.¹⁷⁹ Hamdi Bey’in raporunda hükümeti idare edenlere çok ciddi veriler takdim edilmişti. Tedbir alınmaması hâlinde gelecekte ayaklanmanın olacağı net ve açık bir dille vurgulanmıştı. Hamdi Bey, kanaat önderlerini ve sorun çıkarıldığına inanılan unsurların Dersim’den çıkarılmasına ve ardından da kalan nüfusla bağlantılı ıslahatlar yapılmasını önermişti. Dersim’in boşaltılmasını ve şiddeti bir yöntem olarak yöneticilere salık vermişti.¹⁸⁰

1.1.3 Cemal Bardakçı’nın raporu

1926 yılında Dahiliye Vekaleti, Elazığ’daki mülkiye müfettişlerinin yanında o sıralarda Diyarbakır Valisi olan Cemal Bey’e de bizzat Dersim’i dolaşarak izlenimlerini bildirmesi görevini verdi.¹⁸¹ Vali Cemal Bey raporunda esas problemin ekonomi olduğu üzerinde durmuştu:

Dersimliler tedip ve tehcirden korkuyorlar; geçmiş memurlar esassız kanaatleri izale edememişlerdir. Aşiret ve kabileler arasındaki mütekabil gasp ve gayretler devam etmekte ve husumetlerin temadisine sebep olunmaktadır. Üç beş şahıs müstesna ağalar ve reisler de dâhil tekmil Dersimliler müthiş bir fakr-u zaruret içinde çırpınmaktadırlar. Gasp ve gayretlerin sebebi yaşamak hissi ve endişesidir.

Dersim’de halkın silahlanmasının nedeni olarak mal ve can endişesini göstermişti.¹⁸² Cemal Bardakçı, Dersim üzerinde baskı sona ererse ve eğitime önem verilirse

¹⁷⁷ Şimşir (2007), s.377

¹⁷⁸ Raporun tamamı için Bkz. S.Yeşiltuna (2007), s.513

¹⁷⁹ Bulut (2004), s.242

¹⁸⁰ *Dersim TCDVJUK* (2000), s. 169.

¹⁸¹ Bulut (2004), s.239

¹⁸² *Dersim TCDVJUK* (2000), s. 171

Cumhuriyet'in sadık evlatları olabileceğini ileri sürmüştü. Dersim'in fakir olduğunu ve yüzyıllardır buraya hükümet nüfuzu girmediğini, Dersim'de halkın hayat kaygısıyla silahlandıklarını ve eğer tedbirler alınırsa silahlarını kendiliğinden teslim edeceklerini varsaymıştı. Cemal Bardakçı notlarında “Beş ay değil seneler ister, tecrübe meydana çıkaracaktır. Dersim'i Dersim yapan cehalettir, asırların takviye ettiği bu cehaleti mümeyyiz ve müdrük bir zihniyetle kalbetmeğe beş ay kifayet etmez”¹⁸³ diyerek Dersim'de sorunun köklerinin geçmişe dayandığını dile getirmeye çalıştı.

Cemal Bardakçı'nın raporu Hamdi Bey'in raporuna göre daha objektif ve daha ılımlı bir dile sahipti. Dersim'e karşı önyargılı değildi, konuyu anlamaya çalışmaktaydı. Cemal Bey “Baskılar son bulur, bilinçli hareket edilirse Dersimlilerin iyi vatandaş olacağını” raporunda belirtmişti.¹⁸⁴

1.1.4 İbrahim Tali'nin raporu

1928 yılı Temmuz ayında Dersim'i gezmiş olan Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey 21.12.1931 gün ve II. Kalem 3316 sayılı bir raporla Dahiliye Vekaleti'ni bilgilendirdi ve bölge ile ilgili önerilerde bulundu. İbrahim Tali Bey, halkta genel bir yılgınlığın olduğunu ama içerde genel bir ayaklanmanın beklenmediği iddiasında bulunmuştu. Ona göre, İbrahim Tali, asıl tehlike, sınır dışından gelen silahlı saldırganların sınırlarda yaşayan halkı yanlarına alarak hükümet merkezlerini işgal etmesi ve genel bir ayaklanmanın çıkmasıydı.¹⁸⁵

Dersim'de ve bilhassa Garbi Dersim'de eskiden kalma iyi bir aşiret teşkilatı vardır. Yirmi otuz senedir tedip edilmemiş aşiret yoktur. Fakat hiçbirisinden müspet netice alınamamıştır. Üzerinde harekât yapılmış olan aşiret yine eski itiyadında devam eder durur. Çünkü kendileri yine orada, muhit yine o muhittir.

¹⁸³ Yeşiltuna (2007), s.517,; Ayrıca Bkz. Bulut (2004), s.242

¹⁸⁴ Kaya (2010), s.380

¹⁸⁵ Bulut (2004), s.227

İbrahim Tali , bu gerekçeleri sunduktan sonra bir takım önerilerde bulundu:¹⁸⁶

Seyit, rüesa ve halifeleri umumiyetle Dersim'den çıkarılarak vatanın en batı ucuna göndermeli, toprakları köylülere verilmeli, bütün silahlar alınmalı, adliye tarafından aranılan suçlular tutulmalı, gasp edilenler kurtarılmalı, eski ve yeni vergiler aranmalı, topraksız ve şuna buna kul olmuş fukara yine Batı'ya nakil olunarak buralara yerleştirilmeli, dağ başlarında ve hakim noktalardaki münferit evler ve köyler yakılmalı ve ahalisi herhalde Batı'ya nakledilmeli ve dağlık olmayan yerlere yerleştirilmelidir.

İbrahim Tali, Dersim'de hükümet otoritesinin zayıf olduğunu ve bunun ıslah edilmesi gerektiğini, halkın bazı tedbirlerle Cumhuriyet'e tamamen kazandırılabilineceği inancındaydı.¹⁸⁷ O'na göre, Dersim'in sorununun kökeninde aşiret rejimi vardı. Halk yoksuldu ve tarıma elverişli toprağın az olduğundan, birçok aile birkaç keçinin ürünü ile yaşadığını tespit etmişti.¹⁸⁸

İbrahim Tali, devletin Osmanlı Dönemi'nden beri çıkan isyanları bastırmakla yetindiğini ama meselenin kökenine inemediğini söylemekte, kökten çözüm için esaslı bir ıslahat yapılması gerektiğini vurgulamaktaydı.

1.1.5 Jandarma Genel Komutanlığı raporu

Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırladığı rapor¹⁸⁹ içerik itibarı ile Dersim ile ilgili zengin bir kaynak özelliğini taşıyan, geçmişten o güne analizler de içeren, bu rapor, Dersim ile ilgili en kapsamlı resmi rapor olma özelliğine sahiptir.

¹⁸⁶ Bulut (2004), s.232

¹⁸⁷ Günel (2010), s.142.İbrahim Tali 1928, 1930, 1931 yıllarında 3 rapor gönderdi. Bu 1928 yılında hazırladığı rapordandır.

¹⁸⁸ Günel (2010), s.142

¹⁸⁹ Jandarma Genel Komutanlığı'nın raporunun tarihi belirtilmemektedir. Ancak rapordaki ifadelerden bu incelemenin 1931 yılında anlaşılmaktadır. *Dersim TCDVJUK* (2000), s.160

Birinci kısımda Dersim'in ırkî, iktisadî, ziraî, idarî, malî ve sıhî durumlarıyla bayındırlık, eğitim, askerlik, nüfus, yol ve su durumu incelemiştir. İkinci kısımda Dersim'in asayişsizlik tarihçesi Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak iki dönem halinde verilmiştir. Bununla birlikte Dersim'in ıslahının esasları ve safhaları konusu da ele alınmıştır.¹⁹⁰

Raporda, nüfusun dağılımını göstermek amacıyla, Arif Mardini, ve Birinci Umumi Müfettişlik raporları ve vilayet verileri cetvel halinde tanzim edilmiştir. Sosyal yapının yanında ekonomik yapı da ele alınarak irdelenmiştir. Feodal yapının kaldırılması, bu konuda yapılması gerekenler üzerinde özellikle durulmuştur. 1932 öncesinde bölgedeki bütün büyük asayiş vakaları, ele alınarak aşiretlerin mali raporlarına göre gücü, silahı, reisi ve ağaları hakkında bilgiler derlenerek, aşiretler arasındaki ihtilaflar ve kan davalarına geniş yer verilmiş, aşiretlerin devletle olan ilişkileri tespit edilmiştir.

Alınacak tedbirler arasında silahların toplanması ve aşiret reislerinin Batı'da iskânı öne çıkmaktadır. Raporda Osmanlı Döneminden başlayarak bölge ve sorunla ilgili hazırlanan rapor ve önerilerin toplu bir dökümü yapılmıştır.¹⁹¹

1.1.6 Fevzi Çakmak'ın raporu

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da Dersim Sorunu ile yakından ilgilenmiştir. Bu yüzden Dersim'e yanında Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdürü Akif ile Mülkiye Müfettişi Saip Beyleri alarak bölgede idari konularda inceleme yapmak üzere tetkik seyahatine çıktı.¹⁹² Bu seyahatine dayanarak bir rapor hazırladı. O'da raporunda, Dersim'in ıslahı için diğer raporlarda yer alan benzer önerilerde bulundu:¹⁹³

¹⁹⁰ Aygün (1970), s.71

¹⁹¹ *Dersim TCDVJUK* (2000), s.54

¹⁹²----- (1930). Fevzi Paşa Şark vilayetlerinde. *Son posta* (53).s.3.;-----.(1930). Fevzi Paşa Şark'a hareket etti. *Milliyet* (1652). s.2

¹⁹³ Bulut (2004), s.236

Ana yolların inşası, silahların toplanması, reislerin, bey ve ağaların, seyitlerin bir daha gelmemek üzere Batı Anadolu'ya gönderilmeleri, reisler alındıktan sonra da en şerir olanlarının Dersim'den uzak ovalara sevki ve öz Türk köyleri içine dağıtılmaları, Dersim'de kalacak olanları da reislerden alınacak olan araziye bağlanması gibi

Mareşal Fevzi Çakmak, Dersim'den çıkarılması gereken reislerin başlıcalarını sıraladıktan sonra güvenliğin sağlanması ve yüksek idare memurlarının yetkilendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

1.1.7 Halis Paşa'nın raporu

1930'da Pülümür harekâtının ikinci safhasını idare eden Üçüncü Fırka Komutanı Halis Paşa, Dersim hakkında tespitlerde bulunmuştu. Dersim'de her ferdin eşkıyalık yapmadığını, zor şartlar altında yetersiz iaşesine rağmen vergisini tedarik etmeye çalıştığını, seyit ve ağalardan kurtarılabilirse bu halkın kazanılabileceğini iddia etmişti. En önemlisi de Dersim'e yapılacak tedip hareketinin amacının ne Türklük, ne Sünnilik ne de Alevilik olmayıp amacın devlete itaat ve eşkıyalığın engellenmesi olduğunu öne sürmüştü.¹⁹⁴

Dersimle ilgili tedbirlere gelince, halkın iskânının zor olmasından dolayı seyit ve ağaların Batı'da iskânını önermiştir:

Yalnızca seyit ve ağaları götürmek. Bunların yerine ikinci derecedeki adamlar seyit ve ağa olacak, bu aç adamlar zengin olmak, aşiret üzerinde nüfuz kazanmak için daha ziyade soygunculuğu ve şekaveti arttıracaktır. Seyit ve ağaları Garpta tutabilmek ayrıca güçlük gösterecektir. Ben bunların on beş sene müddetle aileleriyle birlikte Beyşehir Gölü içinde evvelce Kazakların buldukları ada ile diğer iki adaya götürülmesini uygun bulmaktayım.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Bulut (2004), s.258

¹⁹⁵ Bulut (2004), s.261

Raporun devamında Dersim’de silahların toplanması¹⁹⁶ yolların yapılması ve yol yapımında Dersim halkının çalıştırılmasını uygun bulmuştu.

1.1.8 Şükrü Kaya’nın raporu

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 1931 sonbaharında bölgede Umumi Müfettiş İbrahim Tali, Kazım, Osman ve Kenan Paşalar ile incelemeler yapmak için bölgede tetkik seyahatine çıktı.¹⁹⁷ Şükrü Kaya, Malatya’dan Elazığ’a geçtiğinde buranın kuzeyini gezdi ve Kemaliye, Hozat, Mazgirt, Pertek halkının en büyük derdinin asayiş meselesi olduğunu gördü. Burada eşkıyalığı ve aşiretler arasındaki kan davalarını kaldırmak yolunu düşündü. Şükrü Kaya, Hozat’ta kasaba halkı ve aşiret ileri gelenleri ile görüştü. “Halk ve aşiret mensupları hükümetin kurtarıcı elini bu mıntıkaya uzatarak Cumhuriyetin feyizlerinden istifade etmek istediklerini” belirttiler.¹⁹⁸ Sonra Başbakanlığa 18 Kasım 1931 günü sunduğu raporunda sıkı önlemler alınması gerektiğini vurguladı.

Şükrü Kaya raporunda, ilk ve acil önlem olarak silahların toplanmasını ardından aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersim’den uzaklaştırılmasını ve son olarak da Dersim’de topraksız ve ağaların esiri köylülerin mahallen ve naklen topraklandırılması gerektiğini belirtti.¹⁹⁹ Bu önlemler askeri bir harekâtla gerçekleştirilebilirdi. Bu yüzden 1932 yılının ilkbaharı ile birlikte bölgeye asker sevki yapılmalı ve Türk köylülerinden bir kısmı silahlandırılmalı idi.²⁰⁰ Yapılacak askeri harekâttan önce toprak reformunun yanı sıra eğitim, adlî, bayındırlık ve idarî konularda köklü değişikliklere gidilmeliydi.²⁰¹

Şükrü Kaya, Dersim’in ıslahı konusunda iki aşamalı bir plan yaptı. Birinci yıl silah toplanacaktı. Daha sonraki aşamada ise aşiret reisler cezalandırılacaktı. Çünkü aşiret

¹⁹⁶ Silah toplama hemen hemen tüm raporlarda görülmektedir. Buna paralel olarak 1936’da silah toplama programı yapılır. Bkz. Aygün (1970). *Dersim 1938 ve zorunlu iskan*. Dipnot Yayınları, s.26

¹⁹⁷ ----- (1931). Dâhiliye Vekili seyahate çıkıyor. *Son posta* (462) s.2

¹⁹⁸ ----- (1931). Dâhiliye Vekilimiz teftişlerine devam ediyor. *Anadolu*.(5159).s.2.; ----- (1931).Dahiliye Vekili’nin Şark vilayetlerinde seyahati her tarafta eyi tesirler bıraktı.*Hakimiyeti Milliye*.(3733). s.4

¹⁹⁹ Bulut (2004), s.249,; *Dersim TCDJK*. (2000), s.194

²⁰⁰ Mumcu (1993), s.43

²⁰¹ Danık (1997) s.53

reisleri yerlerinde kaldıkça üretici olamıyorlardı. Batı illerine sürülen ağalar, orada başka türlü yaşamak zorunda kalacaklarından ister istemez çalışacaklardı ve aşiret reislerinin baskılarından kurtulan halk meşru kazanç yollarına yönelecekti.²⁰² Şükrü Kaya, Dersim sorunu için şu ifadeleri kullanmaktaydı:

Dersim’de cehalet, fakirlik, arazi, geçim darlığı, bazı aşiret bireylerini şuraya buraya tecavüze sevk ediyor. Eğer bazı katil ve hırsızlar, aşiretler arasına karışmış bulunuyorlarsa, artık aşiret hayatı kalktığı için, egemenliklerinin olmamasından ve sözleri geçmediğindendir. Hükümet istediği zaman, onları yakalayabilir ve gasp ettikleri malları sahiplerine verebilir. Hükümet aşiret sistemini kaldırırrsa Dersim meselesi halledilir.²⁰³

1.1.9 Hüsrev Gerede’nin raporu

Hüsrev Gerede “Siyasi Hatıralarım” adlı kitabında Dersim için hazırladığı rapordan bahsetmekteydi.²⁰⁴ Ona göre Dersim’in ıslahı için uzun yıllara göre planlanmış gerçekçi bir ıslah programı yapılmalıydı. Hüsrev Gerede raporunu 21 Aralık 1933’te Başbakanlığa gönderdi. Dersim’e kalkınmanın can damarı olan yollar yapılmalı, liseler açılmalı, buraya bilgili öğretmenler gönderilmeli, hastaneler yapılmalıydı.²⁰⁵

1.1.10 İsmet İnönü’nün raporu

Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Genel Jandarma Kumandanı Kazım Paşa ve petrol arama teşkilatı direktörü Eyüp Bey’i yanına alarak Şark Vilayetlerinde bir tetkik seyahatine çıktı. İsmet İnönü petrol ve altın arama mıntıklarını gezdi.²⁰⁶ İsmet İnönü bu yolculuk esnasında “Doğu bünyesindeki hastalığı” teşhis etmeye çalıştı. Şark’ta yapılacak devlet işlerini tasarladı, eksikleri

²⁰² Mumcu (1993), s.44

²⁰³ Timuroğlu (1991). *Dersim tarihi*. Ankara. s.36

²⁰⁴ Hüsrev Gerede’nin bu konuda bir rapor hazırladığını hatıralarından öğreniyoruz. Ancak Raporun tam metnine ulaşamadık. Bkz. H.Gerede (1952). *Siyasi hatıralarım*. İstanbul: Vakıf basımevi

²⁰⁵ Gerede (1952), s.155

²⁰⁶ ----- (1935). İsmet İnönü Şark seyahatine çıkıyor. *Tan..* s.1.;----- (1934). Başvekilimizin Şark seyahati teahhur etti. *Cumhuriyet* (3718). s.1.;----- (1935).Başbakan İsmet İnönü,Doğu illeri gezisine yarın çıkıyor.*Kurun.*(6274).s.2.;----- (1935).Başbakanın Seyahati.*Ulus.*(6269).s.2

ihtiyaçları gördü ve tarihi raporunu Atatürk'e sundu.²⁰⁷ Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Van, Muş, Karaköse, Kars, Ardahan, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Giresun, Ordu, Samsun ve Zonguldak'ı gezen İnönü, tüm bu bölgelerle ilgili geniş bir değerlendirme yaptı. Özellikle Doğu illeri üzerinde durmuş ve burada yaşanan sorunları çözecek önlemler üzerinde durdu.²⁰⁸

İsmet İnönü Elazığ'da incelemeler yaparken Elazığ Ovası'nın kurumasını en önemli mesele olarak gördü.²⁰⁹ Daha sonra bozuk bir yoldan Erzincan'a ulaştı. Erzincan'da tetkik seyahatinde İsmet İnönü'den halkevi binası yapılması istendi, İnönü de bu ricayı kabul ederek Erzincan milletvekili B.Abdülhalik Fırat'a bir proje hazırlayarak kendisine sunmasını istedi.²¹⁰ İsmet İnönü, Erzincan Halkevinde Dersimliler tarafından soyulan kişileri dinledi. Dinlediklerini raporunda şöyle dile getirmişti:

Amerika'da çalışarak biriktirdiği para ile dönerken soyulup dilenci haline gelmiş olanlar, bilmem kaç defa sürülerini kaptırarak artık hayvan beslemekten vazgeçmiş olanlar, tarlasına ve merasına gidemeyenler birer birer anlattılar. Erzincan'ın yanındaki boş köyler Dersim halkı ile dolmakta, Erzincan beyleri arazilerini işlemek için Dersimlileri maraba olarak kullanmaktadırlar. Bu köyler ve marabalar Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için menzil ve yatak rolü yapmaktadırlar. Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak yerindedir.²¹¹

Başbakan İnönü ayrıca Erzincan'da sıtma ve trahom hastalığının halkı perişan ettiğini ve halkın doktor ihtiyacı olduğunu, inşası süren demiryolunun bu sorunları çözmek için önemli olduğunu belirtti.²¹² Erzincan'ın su ve sağlık sorununun çözülmesi,

²⁰⁷ Uzer (1935). Doğu illerinde Başbakan. *Tan*. s.1

²⁰⁸ Öztürk (2008), s.180

²⁰⁹ Öztürk (2008), s.19

²¹⁰ ----- (1935).Başbakanın Gezisi. *Akşam*.(6032).s.1

²¹¹ Öztürk (2008), s.51

²¹² Öztürk (2008), s.51

elektriklerinin devlet tarafından sağlanması ve bütün işlerin Umumi Müfettişlikçe yapılması üzerinde durdu.²¹³

İsmet İnönü, belediyeye giderken köylülerin açıklamalarını dinledi. Köylülerin en büyük dilekleri su ihtiyacıydı. Başbakan belediye salonunda Belediye Başkanı Hakkı Altınok'un açıklamasını dinledi. Belediye Başkanı, memleketin içme sularının kanuna göre herkese dağıtıldığını, ancak bunun ihtiyaca yetmediğini, bu yüzden köylülerin sıkıntı çektiklerini anlattı. İnönü, Vali Fahri'nin bu konudaki düşüncelerini dinledikten sonra şehrin 45 kilometre kuzeyindeki Kesiş Dağlarından çıkmakta olan Aksu'nun memlekete getirilmesiyle su derdinden kurtulacaklarını belirtti. Susuz boş arazinin sulanması için bu suyun şehre kadar getirilmesi için gereken proje, keşif ve planın yapılması amacıyla Ankara'dan mühendis Mithat Bey'in çağırılması hakkında emir verdi.²¹⁴

İsmet İnönü, Doğu illerinin masrafları ve savunmasının bu bölgenin üstünde olduğunu, Doğu'nun verimli bir hale gelmedikçe bütçenin ve devlet gücünün artmasının beklenemeyeceğini söyleyip "Doğu illeri dört hududun siyasi ihtimallerine ve Kürt meselesine maruzdur" diyerek önemli bir soruna parmak bastı. Bu yüzden Doğu illerimize esaslı ve devamlı bir programla girerek burasını sıkıntısız değil, verimli bir hale getirilmesi gerektiğini vurguladı. Ayrıca Umumi müfettişliklerle ilgili olarak şunları söyledi:

Genel Enspektörlük (Müfettişlik), Doğu illeri için esas idare şekli olacaktır. Mütemadi teftiş lüzumu, hudut meseleleri, iskân meseleleri, birkaç vilayeti alakadar eden ekonomi ve muvasala(ulaşım) programları ve yer yer özel adliye rejimi, geniş yetkili, geniş teşkilatlı Genel Enspektörle temin edilebilir. Genel Enspektörler bütün muamelatın merkezi ve bütün memurların mukadderatına kati olarak hakim olacaklardır. Dersim Vilayeti'nin yeniden teşkiliyle askeri bir idare kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması lazımdır.²¹⁵

²¹³ Öztürk (2008), s.59

²¹⁴ ----- (1935). Başbakanın Gezisi Devam Ediyor. *Akşam*.(6031).s.1

²¹⁵ Öztürk (2008), s.54

İsmet İnönü, Dersim'in ıslahına bir program halinde başlanmasını önermişti:

Program hazırlık, silahsızlanma ve gerekirse iskân olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Hazırlık ve silah toplanması üç yıllık bir süre için gerçekleşecektir. Dersim vilayeti yeni usulde teşkil olunacak. Memurlardan hiçbiri yerli halktan olmayacaktır. Valilik bir kolordu karargâhı gibi çalışacak, asayiş, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır. İdama kadar infaz valilikte bitirilecektir. Adliye yöntemi basit, hususi ve kesin olacaktır. İlbaylık (Valilik) muhakeme etmek üzere Dersim haricinden istediği yerli alakalılar veya yatakları ilbaylığa göndermeğe devlet teşkilatı mecburdur. İlbaylığa yardım etmek Genel Enspektörlerin vazifesi olacak. İlbaylık bu teşkilat ile idareyi alacak.

İsmet İnönü, 1935 ve 1936 yıllarında yolların ve karakolların yapılacağını ve hızla bütün Dersim'de silahların toplanacağını belirtmişti. Valiliğin yol, orman işletme ile işe başlayacağı gerekli göstereceği diğer ihtiyaçları temin etmek ve “Dersimlilerin düşünülen zamandan evvel harekete kalkarlarsa²¹⁶” programın hemen uygulanması gerektiğini ifade etmişti.²¹⁷

Ayrıca İsmet İnönü, hükümet tarafından kabul edilecek bir plan dahilinde devletin yardımıyla vilayetlerin yol faaliyetlerine değindi ve hangi yolların birbirine bağlanacağını şöyle sıraladı:²¹⁸

- Elazığ-Çapakçur-Muş yolu ve bu yolun Bulanık-Malazgirt-Karaköse'ye uzatılması
- Erzurum ve Erzincan için kışın kapanmayacak surette Karadeniz yolu güzergâhı belirlenmesi

²¹⁶ Yakın zamanda bir isyan beklenmektedir.

²¹⁷ Öztürk (2008), s.57

²¹⁸ Raporda Doğudaki bağlanacak tüm yollar verilmekte ancak biz burada sadece konumuzla ilgili olan kısımları göstermekteyiz.

—Erzurum- Erzincan yolu

İsmet İnönü yapılacak Dersim yollarının iki aya kadar tespit edileceğini, Erzincan ovasında sulama işlerinin tanzimine başlanılacağını yeni sulama kaynağı bulunacağını ve Erzincan ovası bataklıklarının kurutulacağını, sudan elektrik üretimi programının hemen tanzim olacağını belirtti.²¹⁹ Umumi Müfettişlikler bu konuda rapor hazırlayacak, Bayındırlık Bakanlığı'na verecek, Bayındırlık Bakanlığı da hükümete verecekti.²²⁰

Raporda demiryolları ve limanlara da yer verilmişti. Birçok ilin demiryolu projesi bu raporda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştı.²²¹

İsmet İnönü yol işlerinin fen memurları aracılığıyla gerçekleştirilmek istenmesinin olumsuzluğuna da değindi:

Yol ve su işlerini fen memurlarıyla yapmaya çalışmak, bütün emekleri ve masrafları yabana atmaktır. Vilayetlerin yol mühendisi kadrolarını tamam tutmak mümkün olacağını zannetmiyorum. Su mühendisi ise hiçbir yerde yoktur. Su mühendisliği fenni bakımdan yol mühendisliğinden daha güç ve incedir. İki tedbire birden başvurulmalı.

Bu yüzden vilayetlerde Umumi Müfettişlik bünyesinde fen heyetleri bulundurulacağını, mali bir plan hazırlanacağını, Umumi Müfettişlerin yanında maliye müşaviri olacağını söylemekteydi. Ayrıca o dönem trahom, frengi, cüzzam gibi hastalıkların yoğun olduğu için hastaneler kurulması gerektiğini dile getirdi.²²²

²¹⁹ Öztürk (2008), s.60

²²⁰ Öztürk (2008), s.59

²²¹ Öztürk (2008), s.60

²²² Öztürk (2008), s.63,64

1.1.11 Celal Bayar'ın raporu

Ekonomi Vekili Celal Bayar, Maliye Vekili Fuat Ağralı ile birlikte 15 Eylül - 20 Ekim tarihlerinde bir yurt gezisine çıktı. Bu gezinin amacını 10 Aralık 1936 tarihli Şark Raporunda şöyle belirtti:

Şark İllerimize iktisadi teşhis koymak, umumi bir kalkınma planına göre Şarkın iktisadi organlarını tespit ederek bunları bir an evvel harekete geçirmek düşüncesi ve vazifesi son seyahatimizdeki mesaiye hakim olmuştur.

Celal Bayar, Şark raporunun hedefini “Doğu illerimize iktisadi teşhis koymak” olarak özetlemişti.²²³ Celal Bayar geçmiş hükümetlerin halk üzerindeki hakimiyetlerini ağalar ve şeyhler aracılığıyla yürüttüklerini, ağalar ve şeyhler de soyduklarının bir kısmını hükümet erkanına vermek suretiyle müşterek idare-i maslahat devri yaşandığını iddia etmişti.²²⁴ Bayar, Şark Vilayetlerinde toprak dağıtımını yapılmasını ve amacın sadece toprak sahibi yapmak değil, mümkün olduğu kadar kredi vasıtalarını, üretim imkanlarını vermek olduğunu belirtti.²²⁵

Celal Bayar, seyahatinde Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan'la görüştü. Alpdoğan “Dersim halkının diğer vatandaşlardan farklı olmayarak birer vatandaş haline geldiğini” vurguladı. Bayar, Alpdoğan'ın mintikasında ciddi işler yaptığını belirtti.

Celal Bayar Başvekâlete verdiği raporda Doğu vilayetlerinin ekonomik güce sahip olmadığını, devletçiliğin mahallî karakterle buralara girmesi gerektiğini, bölgede henüz pazarlaşmamış, zaruri ve şahsi ihtiyaçtan fazla, herhangi bir üretimi tasavvur bile etmemiş, tamamen ilkel bir ekonomi bünyesi karşısında olduğunu açıkladı.²²⁶

²²³ Bayar (2006). *Şark raporu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s.3

²²⁴ Bayar (2006), s.8

²²⁵ Bayar (2006), s.9

²²⁶ Bayar (2006), s.69

Dersim Bölgesi çetin doğa koşulları nedeniyle hakim olunması zor bir bölgeydi. Bölgede yaşanan sorunlar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kaldı. Bu sebeple gerek Osmanlı Dönemi'nde gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim ile ilgili birçok rapor düzenlendi ve bu raporlarla bölgenin ıslahı amaçlandı.

Raporlarda, bölge hakkında tespitler yapıldıktan sonra alınması gereken tedbirler öne sürüldü. Feodal yapının insanları kul yaptığı, ağa, bey ve seyitlerin bölgeden uzaklaştırılmaları halinde bölge halkının huzura kavuşacağı, bu suretle isyanların ortadan kalkabileceği vurgulanmıştı. Bayındırlık, eğitim, kültür, ticaret, tarım ve sosyal yaşamla ilgili ıslahatların yapılması vurgulanmakla birlikte çözüm için askeri harekât önerenler de vardı. Ayrıca halkın elindeki silahların toplanması gerektiği veya halkın başka bölgelere nakli de öne sürülen görüşler arasındaydı ve belki bu sayede örgütlenemeyecekleri düşünülmekteydi.

Dersim bölgesi için hazırlanan raporlarda önerilen görüşler kökten çözüm getirmediği gibi isyanların çıkmasını da önleyemedi.

2. Tunceli Kanunu

2.1 1934 İskân Kanunu

Cumhuriyet Dönemi iskân politikalarında amaç, ulusal sınırlar içinde ortak dil ve ülkü etrafında birleşmiş bir topluluk yaratmaktır. İskân yasalarıyla, nüfusu çoğaltmak, üretim gücünü arttırmak, muhacir ve mültecileri ulusal kültüre bağlamak, göçerleri yerleştirip toprak sahibi yapmak, aşiretleri yerleştirip devlete ve ulusal kültüre bağlamak, herkese Türk dilini öğretmek ve yurttaşlık haklarından yararlandırmak suretiyle devlete bağlı bireyler oluşturup devletin birliğini ve güvenliğini korumak temel hedefti. Ulusal zaferden sonra Türkiye, bu zaferi kazanan unsurlardan bir ulus yaratmak istedi. Savaş öncesi iddialarından vazgeçmek istemeyen Avrupa, ulusal yapıyı oluşturan unsurları dağıtmak istiyordu. Ulusal bütünlüğü korumak yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin görevidi. Buna paralel olarak ağalık, şeyhlik ve aşiret düzeni kaldırıldığında vatandaşın devlete bağlanması kolaylaşacaktı.

Topraksızlara toprak sağlanırsa üretim artacak, vatandaşın devlete olan güveni ve bağlılığı sağlanacaktı.²²⁷

Yukarıda açıklandığı gibi Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim'in ıslahı için birçok rapor hazırlandı.²²⁸ Hükümet tüm raporları inceledikten sonra, bir İskân Kanunu tasarısı hazırladı. 1932 Mayıs'ında hazırlanan İskân Kanunu'nun tasarısının amaçlarından biri, buna benzer projelerin yurt geneline uygulanması olacaktı. İskân Kanunu'nu tasarısı bu çalışmaların ilk ürünüydü. İskân Kanunu'nun ilk tasarısı Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlandı ve gerekçesi ile birlikte Başvekâlet'in 2 Mayıs 1932 günlü yazısı ile TBMM Başkanlığı'na sunuldu.²²⁹

Yasanın önemli gerekçelerinden biri Osmanlı'nın, genelde aşiretleri kendi başına bırakmasından, kanunların, fermanların ve fetvaların, aşiretleri, ağalığı, beyliği muhtarlık ve belediye reisliği gibi ayrıcalıkları tanımış olmasından ve bunun yarattığı sıkıntılardır. Osmanlı yönetiminin aşiretler için izlediği siyaset şöyle eleştirilmektedir:

Aşiretleri kendi hallerine bırakmak, hatta reisler ve ağaların aşiret üzerindeki nüfuzlarını takviye etmek ve onları, ağalar ve beyler vasıtası ile Hükümete bağlamak, gerek birbirleriyle gerek meskun halk ile aralarındaki ihtilaf ve münferitleri beslemek ve idame ettirmek idare-i maslahat başlıca siyasetiydi. Eski ve yeni Osmanlı idaresinin bütün kanunları, fermanları ve fetvaları, aşireti, ağalığı, beyliği, tıpkı aramıza bir komün idaresi muhtarlığı ve belediye reisliği şeklinde görmüş ve tanımıştır. Meşrutiyet'in ilanından ve Balkan Harbi'nden sonra Dâhiliye Nezaretine bağlı göçmenlerin idaresinin faaliyetleri arttı. 1913 senesinde aşiretlerin yönetimi de muhacirun idaresinin kapsamı içine alındı. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda işgal edilen memleket halkında göç eden ya da sığınanların barındırılması için günü gününe ivedi önlemler almak zorunluluğu devletçe esaslı bir yerleştirme siyaseti izlenmesine olanak vermedi. Lozan Barış Antlaşması ve Cumhuriyet'in kurulmasından

²²⁷F.Babuş (1946). *Osmanlı'dan günümüze iskan siyaseti uygulamaları*. İstanbul: Ozan Yayınları. s.298

²²⁸*Dersim TCDJUK* (2000), s.194.; Bulut (2004), s.249

²²⁹Yeşiltuna (2007), s.58

sonra muhacir, mübadil, mülteci ve harikzade binlerce halkın yönetimi, yedirip içirme, barındırma, yerleştirme zorunlulukları karşısında kurulan Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı sonradan İskân Müdüriyeti geçirmiş oldukları felaketlerle, çeşitli sıfat ve adları taşıyan bu yurttaşlara önce aileleriyle birlikte hayatlarını koruyacak önlemlere yardım etmek ve sonra da zarar ve ziyanlarını bir dereceye kadar giderecek yasal gerekleri uygulamak yolunda yıllarca uğraştı ve sekiz yıl süren mübadele, tefviz temlik işlerinin sonuçlanması için geçen yıl TBMM’de kabul ettiği 1171 sayılı yasanın uygulanması ile bu işleri kesin olarak çözülmesi bir yıllık zamanı aldı.²³⁰

Şükrü Kaya, İskân Kanunu’nun amaçlarını açıklarken kanunun hem nüfusla, hem muhaceretle, hem dahildeki seyyar aşiretlerle hem de topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla ilgili olduğunu ve her dördüne de ayrı ayrı çare aramış olduğunu belirtti.²³¹

“Tunceli ıslahı” ile ilgili ilk adımlardan biri olan İskân Kanunu Tasarısı ²³² genel kurul’da görüşülmeye 7 Haziran 1934’te başlandı. Görüşmelere 14 Haziran’da devam edilmiş ve aynı gün 2510 sayılı “İskân Kanunu” adıyla yasalaştırılmıştı.²³³

İskân Kanunu’nun tamamı 52 maddeden oluşmakta ve bu maddeler 10 ayrı bölümde işlenmekteydi. Giriş bölümünü oluşturan 1 ve 2 numaralı maddeler “iskân mıntıklarının” belirtmekteydi. Birinci bölümdeki, 3–7 arası maddeler “muhacir ve mültecilerin kabulü” ile ilgili maddelerdi. İkinci bölümü oluşturan 8–11 arası

²³⁰ Yeşiltuna (2007), s.58

²³¹ TBMM ZC (1934). Devre:4. c:23. İçtima:68. s. 140, ;----- (1934). Şükrü Kaya Bey’in Millet Meclisinde söylediği mühim nutuk. *Hâkimiyeti Milliye*. (4832). s.2,;----- (1934). Dünkü içtimada İskân Kanunu kabul edildi. *Hâkimiyeti Milliye*. (4631). s.1,5, ; İlhan Tekeli, iç iskânın gerekçesi konusunda bilgiler vermektedir: “İç iskân için getirilen hükümlerin arkasında 1925 Şeyh Sait, 1930 Ağrı ve 1937 Dersim’deki Kürt ayaklanmalarının etkisi vardır. Birinci isyandan sonra 10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı “Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun” çıkarıldı. Bu nakiller idari, askeri ve sosyal nedenlerle yapıldı. Nakledilenlerin toprak ve gayrimenkulleri hazineye geçti. 1930 Ağrı ayaklanmasından sonra bu kanuna dayanılarak Batı Anadolu’ya nakledilenlerin sayısını bilmiyoruz. 1934 yılında çıkartılan 2510 sayılı yasa ile Hükümetin bu konudaki yetkileri daha geniş hale getirildi.” İ.Tekeli.(1990). Osmanlı İmparatorluğundan günümüze nüfusun zorunlu yer değiştirmesi ve iskân sorunu. *Toplum ve Bilim*.(50), s.63

²³² Umumi Müfettişlik Teşkilatı iskân işinden birinci derecede sorumlu tutulmuşlardı.

²³³ TBMMZC, (1934), c:23, i:68, s.140

maddeler “nakiller, kültür ve idare tedbirleri” ile ilgiliydi. Üçüncü bölümde, 12–25 arasındaki maddelerde “iskan” ayrıntılandırılmaktaydı. Dördüncü bölüm, “mecburiyetler, tasfiye ve istihkak mazbataları” ile ilgiliydi. Beşinci bölüm “muafiyetler”e, altıncı bölüm “mali hükümler”e, yedinci bölüm “iskân komisyonu”na, sekizinci bölüm icrai hükümler”e, son bölüm ise “müteferrik hükümler”e ayrılmaktaydı.²³⁴

Kanuna göre Bakanlar Kurulu kararıyla Dâhiliye Vekili aşiretlere reislik, beylik, ağalık ve şeyhlik yapanları aileleriyle birlikte naklettirmeye yetkili kılındı. Bazı bölgeler yasak bölge ilan edilerek buraların iskânına Dâhiliye Vekâleti memur edildi. Tespit edilen yasak bölgelerden bir de Dersim ve civarıydı.²³⁵

İskân Kanunu’nun en önemli maddelerinden birisi de aşiretleri, aşiret reisliğini kaldıran 10. maddesiydi. Kanun, aşiretlere o güne kadar verilmiş bütün ayrıcalıkları kaldırmayı amaçlıyordu.²³⁶ Onuncu madde şöyleydi:

Kanun aşirete hükmü şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm vesika ve ilama müstenitte olsa, tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilât ve taazzufları kaldırılmıştır. Kanunun neşrinden önce, herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı-kayıtsız bütün gayri menkuller devlete geçer.²³⁷ Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre

²³⁴Yeşiltuna (2007), s.71.; İskan Kanununun tam metni için Bkz.*Düstur* (1934), 3.Tertip, c:15. s.1156–1171.; *Resmi Gazete* .(14.06.1934). (2733)

²³⁵*Düstur* (1948), 3. Tertip, c:28, s.1322, ; Z.Hepkon (2010). İktidarın gör dediği:1935 Yılı Türk basınında Tunceli Kanunu, *Herkesin bildiği sır Dersim* (Der: Şükrü Aslan). *İstanbul: İletişim Yayınları*. s.377

²³⁶Mumcu (1993), s.57

²³⁷ Uğur Mumcu bu yasa ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Aşiret ağalarının ellerinden topraklarını alıp yoksul köylülere dağıtmak bir toprak devrimidir, topraksız köylüler üzerinde ağa ve bey baskısını kaldırmayı amaçladığı için devrimci izler taşımaktadır. Türkiye’de topraksız köylülere toprak dağıtma konusu 1930’lu yıllardan beri hep gündemdedir. Gündem de olan bu konu, sürekli olarak toprak ağalarının direnci ile karşılaşmış, bu yüzden topraksız köylülere toprak dağıtacak geniş kapsamlı bir yasa çıkmamış.” Erdoğan Başar, Samim Kocagöz yasanın bu maddesini toprak ağalığının tasfiyesi olarak görürken, bu konuya karşı fikir geliştirenlerde vardır. İsmail Beşikçi; toprak ağalarının ellerinden topraklarının alınıp yoksul köylülere dağıtılmasını sömürgeci, antidemokratik, ırkçı, faşist

bu gayrı menkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayrı menkullerin aidiyeti sicillerindeki kayıtlara göre tespit olunur.²³⁸

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi devlet, aşiret fertlerini gerekirse sınır dışı etme hakkını da elinde bulunduruyordu. Aşiretlere, reislere bundan sonra hiçbir şekilde müsamaha gösterilmeyeceği kanun maddeleri belirtilmiş oluyordu.²³⁹

Kazım Öztürk “Türk Parlamento Tarihi” adlı çalışmasında Doğu’da Cumhuriyet kanunlarının yerleşmesi için bu iskân kanununun zorunlu olduğu üzerinde durmuştu:²⁴⁰

İmparatorluk döneminde göz ardı edilen ve zorbaların nüfuz ve yönetiminin hakim olduğu Doğu’nun kendi haline bırakılması Cumhuriyet yönetimi ilkeleri ile uyuşmazdı. Cumhuriyet kanunlarının geçerliliğini sağlamak, Doğu’da gerekli ıslahatı yapabilmek yolunda hükümet içinde hükümet gibi hareket edip halkı kandırmak için dini duyguları sömüren bu zorbaların, giriştikleri isyan hareketi ve yargılanmaları sırasında ortaya çıkan gerçekler karşısında yöreden uzaklaştırılmaları kaçınılmaz olmuştu. Bu kişiler yerlerinde kaldıkça o yörede yenilik yapıp halkın huzurunu sağlamak olanaksızdı. Bunların Batı’ya alınması, taşınır ve taşınmaz mallarının belli sürelerde süratle tasfiyesi, iskân yerlerinin belirlenip bu yerlerden ayrılmamaları, geldikleri yörelere gitmelerinin yasaklanması için

olarak niteleyerek ağaları savunmaktadır. Taner Timur bu konuda şunları dile getirmektedir: “Tarımda asıl ilgi çekici girişim 1934’te kabul edilen İskân Kanunu’dur. Kanunun tarım politikası açısından önemi adeta bir toprak reformu kanunu oluşudur. Az topraklı veya topraksız köylüleri toprak sahibi yapma yönünde girişimler de olmuştur. İskân kanunu bunun bir örneğidir.” Ömer Lütfi Barkan bu konuda, muhacirlerin ve göçebelerin toprağa bağlanarak üretken hale getirildiğini belirtmiştir. Barkan yaşayanlarla birlikte sonradan bölgeye gelen aşiret mensuplarına da Bakanlar Kurulu kararıyla toprak verilmesinin öngörüldüğünü, nakil ve iskan edilecek olanlar verimsiz, azmaklık ve bataklık yerlerde yaşayanlarla birlikte, topraksız ya da topraklı çiftçilerin de bulunduğunu belirtmiştir. Barkan yasanın amacının, aşiretleri sürüp dağıtmak değil, topraksızları topraklandırmak olduğunu, çünkü toprak dağıtmakla ilgili özel bir yasanın çıkarılmadığını açıklamıştır.

Bkz.Mumcu (2010).; İ.Beşikçi (1992).*Tunceli kanunu ve Dersim jenosidi*.Ankara:Yurt Kitap Yay.;;T.Timur.(1971).*Türk Devrimi ve sonrası*.Ankara:Doğan Yayınları,; Ö.L.Barkan (1980).*Türkiye’de toprak meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınları. s.457

²³⁸ *Düstur*,3.Tertip,c:15,Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934, s.1158–1159,;Cumhuriyet.(1934).s.5

²³⁹ Yeşiltuna (2007), s.78

²⁴⁰ K.Öztürk (1993).*Türk Parlamento Tarihi*. TBMM II. Dönem. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, s.288

gereğiydi. Cumhuriyet Kanunları'na göre Doğu illerinde yapılacak ıslahatlara karşı çıkanlar, o bölgede idari ve dinin otorite kurmuş nüfuzlu kişilerdi. ıslahatın etkinliği ve sosyal gelişimi bu otorite ve nüfuzun yok edilmesine bağlı bulunuyordu.

1934 ışkn Kanunu tek bir amaç etrafında şekillenmiş değildi. Ancak, ışkn Kanunu ncesi Türk siyasi ve toplumsal yaşamındaki olaylar incelendiğinde, ışkn Kanunu görüşmeleri okunduğunda ve dönemin genel kayđı ve sorunları ortaya dkldğunde kanunun Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki i karışıklığı önlemeye yönelik genel bir tedbir alınmaya çalışıldığı görülmektedir.

Aşiretlerin tasfiyesi, toprak dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, göçebe ve mültecilerin yerleştirilmesi, ulus oluşumunun desteklenmesi gibi çok yönlü amaçlarla çıkarılan 2510 sayılı ışkan Kanunu Cumhuriyet'in en fazla tartışılan kanunlarından biridir.

2.2 Tunceli Kanunu ve Mecliste Tartışmalar

Dersim'in coğrafi yapısı bölgenin emniyet ve asayişinin sağlanmasında çeşitli güçlükler çıkarmaktaydı. Bütün nüfus, mal, hüküm kısaca her şey aşiret reisinin elindeydi. Dersim'de yaşayanlar bir taraftan devletin kanunlarına silahla karşı koymakta, civarına yağma ve talanlar yapmakta bir taraftan da bizzat kendisi de asayişsizlik içinde yaşamaktaydı. Dersim'in bir silah deposu olması, hazırlıkları görülen isyan hareketlerine karşı bölgede işleri tam yetki ile ele alacak kuvvetli bir makam meydana getirilmesini gerektirdi ve Tunceli Vilayeti bu amaçlarla oluşturuldu.²⁴¹

Dersim bölgesine hakim olmak, Cumhuriyet ilkelerini buraya götürmek, burasının aşiret yapısını ortadan kaldırmak gibi nedenlerle ıslah çalışmaları yapıldı. TBMM

²⁴¹ Hepkon (2010), s.376

1934 İskân Kanunu sonrasında ²⁴² 25 Aralık 1935 tarihinde 2884 sayılı “Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun”u²⁴³ çıkardı.²⁴⁴

Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde 26 Aralık 1935 tarihli “Tunceli” adlı makalesinde Tunceli Kanunu hakkında şu değerlendirmede bulundu:

Kanun ne bir isyan ne de buna benzer anormal bir halden dolayı değil; arasıra had nöbetlerde tepen müzmin bir hastalığı kökünden gidermek amacındadır. Dersim ağaları Anadolu'nun son derebeyleridir. Anadolu'nun belki bütün tarihi boyunca yalnız Atatürk Cumhuriyeti devrinde sükun ve birlik yüzü görmüştür, bu kolay başarılmamıştır ve bazen radikal tedbirler alma lüzumunu doğurmuştur. Şimdi de sıra Tunceli bölgesine gelmiştir. Buralara yollar, mektepler, iskânlar yapılacak, halk tarlaya kavuşacaktır. İmparatorluk isyan beklerken kan dökmüştür, halbuki Cumhuriyet idaresi kan ananesini ve şartlarını ortadan kaldıracaktır.²⁴⁵

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 7 Kasım 1935'te Meclise sevk edilen Tunceli Kanunu tasarısının gerekçesinde yapılacakları şöyle özetledi:

Kendilerini birtakım ağaların, mütegalibelerin nüfuz tesirlerinden kurtarmaya muktedir olmayan, hatta cehaletleri yüzünden bu gibi kimselerin içlerinde meydana gelmesinde bilmeyerek, istemeyerek dolaylı olarak sebep olan bu zavallı halkı hükümet daha yakından vesayeti altına almaya ve olgun vatandaşların kanunları anlayarak, onlara müteakiben riayet ederek kendilerini koruyabildikleri haklarını buralarda hükümet

²⁴² Buna ek olarak 2 Temmuz 1934 tarihinde Soyadı Kanunu, 29 Kasım 1934 tarihinde “Efendi, Bey, Paşa gibi lakap ve unvanların kaldırıldığına dair kanun”, 13 Aralık 1934 tarihinde “Bazı kisvelerin giyilmeyeceğine dair kanun”, yürürlüğe kondu. Türkiye yeniden oluşuyor ve biçimleniyordu. Bkz.U. Mumcu (2010), s.83

²⁴³Tunceli ismi verilmesinin sebebi olarak “devletin tunç eli” tabirini kullananlar vardır. Ancak Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan Dersim Bölgesindeki madenlerin çokluğu sebebiyle bu ismin verildiğini söylemiştir.

²⁴⁴*Düstur*, 3. Tertip, c.17, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1936, s.165 ; ----- (1935). Tunceli vilayetinin idaresine dair kanun layihası. *Tan*;N.Sadık (1935).Bir kanun münasebetiyle.*Akşam*.

²⁴⁵ Atay (1935).Tunceli. *Ulus*, s.5.

cihazlarıyla kesin, kati ve yakından koruyacak tedbirleri almaya lüzum vardır. Mahallin ihtiyacını yakından görerek aldığı tedbirler derhal orada tatbik edilebilecek ve vekillerin haiz olduğu selahiyetlerle mücehhez yüksek bir hükümet mümessilinin orada vali olması ve bu zatın askeri bakımdan da vaziyeti idare edebilmesi için komutan sıfatını da üzerinde birleştirmiş olması gerekli görülmüştür.²⁴⁶

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 25 Aralık 1935'te Meclis'te Tunceli Kanun tasarısı görüşülürken devlet tezini inşa etti:

Tunceli adı ile şimdi teşkil edilecek vilayetin ve o bölgenin eski ismi Dersim'dir. Dersim, eski zamanda da muayyen bir mıntıkaya verilmiş bir isim değildir. Fakat bugünkü idare bakımına göre Dersim'in yüzölçümü uzunluk 90, genişlik 60 olarak toplamı 450-500 kilometrekaredir. Yüksek dağları, derin dereleri ve geniş vadileri vardır ve bu bölgenin büyük bölümü taşlık ve kayalıktır. Sakinleri 65-70 bin nüfustan ibarettir. Aslen Türk unsuruna mensup bir kitledir. Bu bölgenin ilk Türk tarihinde resmi olarak teması Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in muharebeleri zamanına tesadüf ediyor. Ondan sonra memleketin birçok kısımlarındaki usulu idare gibi o da yerli ağalara ve beylere verilerek idare olunuyordu Tanzimat'ta vilayet teşkilatı yapıldığı zaman burada vilayet teşkil ediliyor. Fakat her nasılsa, ihmal, Dersim'i olduğu gibi bırakıyor. Bugün oranın içtimai teşkilatı bir ortaçağ teşkilatıdır. Bunlar medeni, hukuki ve hatta cezai işlerini kendi aralarında görürler. Bugün burası 91 aşirete bölünmüştür. 1876'dan bugüne kadar çeşitli zamanlarda Dersim üzerine 11 askeri hareket yapılmıştır. Halkı cahil, biraz da toprağın fakirliği dolayısıyla halkı fakir olur ve eli de silahlı bulunursa tabii böyle bir yerde vukuat eksik olmaz. Böyle yerler her medeni memlekette bulunabilir. Fransa'da, İtalya'da, Yunanistan'da da böyle yerler vardır. Aşağı yukarı her memleketin elinde böyle geri kalmış yerler vardır. Burada çıkan olaylar, birçok askeri harekâtı gerektirmiş... Fakat bu askeri harekâtler

²⁴⁶ Şimşir (2007), s.391

belli bir amaca yöneldiği için asıl hastalık ne tahlil ne de tedavi edilmiştir. Yalnız hafifletilmiştir. Cumhuriyet devrinin şiarı, memleketin esaslı ihtiyaçlarını esasından tedavi etmek olduğu için burada da medeni usullerle bir tedbir düşünülür ve bir programla buralarda da Cumhuriyet'in feyizlerinden yararlanmayı sağlayacaktır. Şimdi görüşülecek kanun bu kanundur. Orada anormal bir şey yoktur. Kamuoyuna arz etmek isterim ki, memleketimizde anormal bir durum yoktur.²⁴⁷

Tunceli Kanunu tasarısı üzerine yapılan tartışmalar verilen idam cezalarının valinin onayı ile uygulanıp uygulanmaması konusunda yoğunlaştı. Milletvekillerinden Refik İnce, Atıf Akgüç, N.T.Tarcan, Fuat Sirmen, H.Ongun ve R.Türel, ölüm cezalarını onanma yetkisinin TBMM'ye tanındığı ve iddianamelerin sanıklara tebliği edilmemesinin Anayasaya aykırı olduğu gerekçeleri ile tasarıya karşı çıktı.²⁴⁸

Muğla Milletvekili Hüsni Kitapçı, kanundaki “idam hükümlerinin vali ile kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolundu” cümlesine itiraz etti. Bunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile bağdaşmayacağını söyledi. İdam hükümlerinin TBMM'nce onaylanmasının anayasa emri olduğunu ve anayasa değiştirilmeden bir komutana böyle bir yetkinin verilemeyeceğini öne sürdü. Trabzon milletvekili Raif Karadeniz bu kanunun Teşkilat-ı Esasiye'ye aykırı olmadığı inancındaydı. Raif Karadeniz “burada hükümeti tanımayan yalnız aşair reislerini tanıyan bir zümre vardı. Fevkalade vaziyet mevcuttur. İdare-i Örfiye kelimesi kullanılmış olabilir, fakat yapılan bundan başka bir şey değildir” diyerek hükümetten yana tavır almıştı

Raif Karadeniz yasaların bütün yurttaki herkese uygulanması gerektiğini, Tunceli'de uygulanmak üzere yasa çıkarılmasının nedenini sordu. Adliye Encümeninde tasarıya karşı çıkanların bu noktaya itiraz etmeleri gerektiğini söyledi.²⁴⁹ Raif Karadeniz devam ederek:

²⁴⁷ TBMM ZC (1935). D:5, c:7, s.175;-----.(1935). Mecliste mühim müzakereler. *Akşam*.(6176).s.1.; İ.Güneş (2004).*Türk Parlamento Tarihi*.TBMM V. Dönem. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları. s.673,; Aydın Tarihi (1935). (25)

²⁴⁸ Mumcu (2010), s.84

²⁴⁹ TBMM ZC (1935). c:1.s.178; ----- (1935). Dün mühim kanunlar kabul edildi. *Tan*. (3551). s.7

Bir memleket için, muayyen bir mıntıkada, memleketin diğer tarafında tatbik edilen kanunlardan ayrı bir kanun yapılabilir mi? Kanunların malumu âliniz bir vasfı da umumiyettir. Mesela yalnız 34-35'inci maddeler değil, kanunun heyet-i umumiyesindeki Tunceli Vilayeti'nde memleketin diğer taraflarında tatbik edilen usullerden ayrı bir usul tatbik edilmesinin manası nedir? Arkadaşım bu noktaya itiraz etmemişlerdir: Fakat asıl itiraz edilmesi lazım gelen mesele budur. Biz; muayyen bir mıntıkada hususi bir kanun yapıyoruz. Orada yaşayan vatandaşlar, ancak bu kanun dairesinde devletle münasebete girişeceklerdir. Bunun manası fevkaladeliktir. Dâhiliye Vekili fevkaladelik yoktur, dediler. Bunu şu manada anlamak lazımdır. Evet, orada muharebe yoktur, top sesleri işitilmiyor. Fakat hükümeti tanımayan, yalnız aşiret reislerini tanıyan bir zümre vardır. Medeni bir memlekette en büyük kuvvet hükümettir, devlettir. Bunun yerine en büyük kuvvet olarak aşiret reisini veya bir ağayı tanımak ne demektir. Bu hukuki manada; anormal bir vaziyettir. Hukuki manasında normal denilemeyecek bir haldir. Böyle vaziyetlerde ne yapılabilir? Teşkilatı Esasiye Kanunu bunu düşünmüştür. 86. madde ile fevkalade ahvali nazarı itibare almış ve yapılabilecek şeyleri göstermiştir. Teşkilatı Esasiye Kanunu fevkalade ahvali şu kelimelerle tarif ediyor: Hali harp, isyan vukuu veya cumhuriyet aleyhine bir isyan yapılacağına dair kuvvetli emareler görülürse... Bu gibi ahvalde idare-i örfiye ilan olunur, demiş. İşte bu kanun onu yapıyor.²⁵⁰

Raif Karadeniz, anayasanın olağanüstü halin tanımını yaptığını, olağanüstü halin savaş hali, ayaklanma ya da Cumhuriyet aleyhine ayaklanma belirtileri gibi koşullara bağladığını, hükümetin Tunceli'nde olağanüstü halin varlığını kabul ettiğini, bu yasanın sıkıyönetimin gerektirdiği ve istediği yetkileri verdiğini söyledi. Ancak bu noktayı anayasanın ruhuna aykırı görmediğini ifade etti. Raif Karadeniz'e göre kuvvetin asıl kaynağı TBMM idi. İcra ayrı bir kuvvet değildi. Yürütme organına anayasa görev vermiş, TBMM isterse bu görevi kendisi yapabilirdi. Olağanüstü

²⁵⁰TBMM ZC (1935). c:1.s.179

hallerde TBMM hükümete yetki verir. İdam cezalarını yerine getirmek “icrai bir vazifedir”. Bu görev bir yasa ile yerine getirilir. Öyleyse TBMM’ne tanınan yetkiler bir yasa ile başkasına da bırakılabilirdi. 595 sayılı yasa nasıl mahkemelerce verilen ölüm cezalarının komutanlar tarafından onandıktan sonra yerine getirilmesi ile ilgili hükümler getirmişse, bu yasa da aynı yetkiyi komutan-valiye verebilirdi. Bu yüzden anayasaya aykırılık söz konusu olamazdı.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Tunceli’de olağanüstü hal olup olmadığı konusuna açıklık getirmek için şunları söyledi:

Hadiselerin ehemmiyeti nisbidir. Eğer memleket 25 sene evvelki halinde olsaydı ki hepimiz o zamanı hatırlarız, bugün Dersim’in halini de normal görürdük. Bugün Cumhuriyet’in kuvveti sayesinde memleketin hiçbir yerinde bir hadise vuku bulmamakta iken, orada vukua gelen ufacık bir hadise kulaklarımıza ağır geliyor. Bunun için orada içtimai tedbirlerle asayiş ve intizamı korumak mecburiyetini hissediyoruz. Bu maddelerin Teşkilatı Esasiye Kanunu’na muhalefeti cihetine gelince: İlim ve mütela itibariyle Raif Karadeniz arkadaşımızla beraberim. Hükümet bu kanunu yaparken Meclisin bu yolda yaptığı kanunlar gibi tamamıyla Teşkilatı Esasiye Kanununa mutabık olmasına dikkat etmiştir. Geçmişler batıl değildir. Geçmişteki yaptığımız kanunlar da tamamıyla ana kanuna mutabık, olarak yapılmıştır. Biz bu kanunu getirirken vicdani hukuki ve siyasiyemizden tamamen emin olarak getirdik. Arkadaşlarımda vicdani hukuki ve siyasilerini burada temin etmek isterim. Müsterih olsunlar.²⁵¹

2.3 Kanunun İçeriği ve Değerlendirilmesi

Kanun, bölgede incelemelerde bulunan Umumi Müfettişlerin raporları ve yaşanan çatışma ortamı göz önüne alınarak hazırlandı ve kabul edildi. Meclis tarafından kabul edilen Tunceli Kanunu²⁵² 2 Ocak 1936 tarihli ve 3195 sayılı Resmi Gazete’de

²⁵¹ TBMM ZC (1935).c:1.s.180

²⁵² Tunceli Kanunu, iç güvenliği sağlamak, Dersim Bölgesi’ne hakim olmak aşiret yapısını ortadan kaldırmak gibi amaçlarla çıkarıldı ancak Dersim İsyanı’nın çıkmasına engel olamadı. Bu sebeple Dersim ıslahı için -raporlar, iskân kanunları sonrası- adımlar 1937 ve 1938 yıllarında askeri harekâtle

yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu kanun, 5 bölüm ve 38 maddeden oluşuyordu. Ayrıca idari kısım ve adli kısım olmak üzere iki ana bölümü vardı.²⁵³ Kanunda, Dersim adı “Tunceli” olarak değiştirildi. Korgeneral rütbesinde bir kişi vali ve komutan olarak görevlendirilecekti ve bu kişi Dördüncü Umumi Müfettişlik Bölgesinde Umumi Müfettiş olacaktı. Vali ve Komutan gerekli görürse kaza ve nahiyelerin sınır ve merkezlerini değiştirebilecekti. Yine vilayete bağlı ilçe ve bucakların yöneticilerini atayabilecek ve değiştirebilecekti. Disiplin cezaları verebilecek, vilayet içinde uygun gördüğü biçimde iskân değişiklikleri yapabilecekti.²⁵⁴ Vali ve komutanın önemli bir yetkisi de idam cezalarını onama yetkisiydi, aynı zamanda işlenen bir suçun hazırlık aşamasında Cumhuriyet Savcılarının da yetkilerine sahip olacaktı.²⁵⁵

Kanunda, Tunceli’de mevcut kanun kaçaklarının tamamı için af çıkarılması hükmü vardı.²⁵⁶ Ayrıca Tunceli vilayeti sınırları içinde olup nüfus ve askerlik şubelerinde kayıtlarını yaptırmayanlarla yoklama kaçağı, bakaya, firari ve izinsizlerin yazımı ve cezalarının affı kabul edildi.²⁵⁷

Tunceli Kanunu’na göre, bir kimse Elazığ, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Malatya, Sivas ve Gümüşhane ilçelerinde bir suç işlerse bu suç Tunceli’deki bir olayla ilişkisi bulunursa, o davaya Tunceli mahkemelerinde bakılacaktı.

Ayrıca vali, emniyet ve asayiş noktasında gerekli görürse vilayet halkında olan fertleri ya da aileleri vilayet içinde bir yerden bir yere nakletmeye ve onların vilayet içinde oturmalarını yasaklamaya yetkili olacaktı.²⁵⁸

devam etti. Ayrıca Tunceli kanunu sonrası kurulan Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgenin güvenliği konusunda ve diğer konularda çalışmalarda bulundu.

²⁵³ Günel (2010), s.168

²⁵⁴ *Düstur* (1936). 3. Tertip, c.17. s.165,; *TBMM ZC* (1935).c:7.s.175

²⁵⁵ Bölgedeki olaylar bittikten sonra vali “idam cezasını onaylama” yetkisini kullanmamış, bölgede diğer umumi müfettişlerin de yaptıkları gibi faaliyetleri yapmıştır.

²⁵⁶ ----- (1937).Kurun.s.1,8,;------(1936).Af Kanunu dün kamutayda kabul edildi. s.3, ;----- .(1936).Tunceli vilayeti halkı için yapılacak aflar. *Cumhuriyet*. (4180). s.3

²⁵⁷ ----- (1935).Munzur ili halkı için bir af kanunu çıkıyor. *Tan*.(183–3486).s.3

²⁵⁸ Tunceli Kanunu maddeleri 32. maddeye kadar tartışılmadan kabul edildi. Ancak 31, 32, 33. maddeler konusunda tartışmalar oldu. Kanunun 31 ve 32. maddeleri şöyleydi:

MADDE 31- Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilayet halkından olan fertleri ve aileleri vilayet içinde bir yerden diğer yerlere nakletmeye ve bu gibilerin vilayet içinde oturmalarını men etmeye salahiyetlidir.

Tunceli Kanunu'nun geçici nitelikte olması kabul edilen yönetim şeklinin olağanüstü olmasından ileri geliyordu. Bu olağanüstü yönetim şeklinin 1 Ocak 1940'ta son bulacağı öngörülmekteydi.²⁵⁹

Böylesine olağanüstü yetkiler içeren bir kanunun, bölgedeki ortamın yarattığı baskı ile devlet otoritesine yönelik tehditler sonucunda gündeme geldiği görülmektedir.

3. Dördüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması

3.1 Kurulması

Tunceli ve çevresi için idarî alanda yeni bir kanun hazırlayan hükümet, Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulacağını da ilk olarak Tunceli Kanunu'nda belirtmekteydi. Bu kanunun ilk maddesinde “Tunceli iline Korgeneral rütbesinde bir kişi vali ve komutan olarak atanacaktır. Bu kişi aynı zamanda kurulacak olan Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişidir” denilmekteydi.²⁶⁰ Tunceli ve çevresi için idari alanda yeni düzenlemeler getiren kanunun ardından 6 Ocak 1936 tarihinde Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmasına dair kanun çıkartılarak yürürlüğe sokuldu. Kanunda:

Orta Anadolu'nun doğu kısımlarında ve bilhassa şark halkının mütekasif bulunduğu Dersim çevresinde idare ve inzibat işlerini esaslı bir şekilde tanzim ve hükümet murakabesinin daha yakından ifasını temin için yeniden kurulacak Bingöl ve Tunceli ve Birinci Umumi müfettişlik mıntikasından ayrılacak olan Elazığ Vilâyetlerini ihtiva etmek ve 27 Teşrinisani 1927 tarihli talimatname ile muayyen vazife ve salahiyetleri haiz olmak üzere, 1164 sayılı kanunun birinci maddesine dayanarak Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulması, Dahiliye Vekilliği'nin 4 Ocak

MADDE 32- Vali ve kumandan herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın tehirine ve cezaların teciline salahiyetlidir. *Düstur* (1936).3. Tertip, c.17. s.167

²⁵⁹ Kurun.(1937).(6980–1040).s.1,8

²⁶⁰ *Düstur*.(1936).3.tertip. c:17.s.165,; İ.İnönü.*Defterler*.(Haz:Ahmet Demirel).İstanbul:Yky,s.186

1936 tarih ve 52 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilleri heyetince 6 Ocak 1936'da onanmıştır.²⁶¹

Dönemin basını bu gelişmeyi yakından izledi. Nitekim Yunus Nadi Cumhuriyet Gazetesi'ndeki Dördüncü Umumi Müfettişlikle ilgili yazısında şu değerlendirmeyi yaptı:

İmparatorluk devrinin Dersim diye andığı bu dağlık arazi halkının derebeylikle müterafık şekavetle meluf halkını medeni bir hayata ve refaha kavuşturmak için Cumhuriyet Hükümeti oraya mahsus bir umumi müfettişlik ihdas etti ve bayındırlık şeklinde tecelli eden ıslah işlerine kuvvetle el koydu. Cumhuriyet Hükümeti Tunceli Vilayetini başlı başına Umumi Müfettişliğin faaliyetine zemin ittihaz ettiği zaman devamlı bir ıslah işine el atmıştı. Tunceli Vilayetini huzur ve asayişle beraber refaha da kavuşturmayı planlıyordu.²⁶²

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasını Cumhuriyet Gazetesi yakından takip etti:²⁶³

Dördüncü Genel Enspektörlük için hazırlanan kanun layihası yakında Kamutay'dan geçecektir. Genel Enspektör, hem vali hem de komutan mevkiine haiz olacak, kanunla kendisine geniş salâhiyetler verilecek. Dördüncü Genel Enspektörlük Munzur Vilayeti'yle beraber Ovacık, Mazgirt, Çemişgezek kazalarını da içine alacaktır. Merkez Elaziz olacaktır. Enspektörlükte idare amirleri bulunacağı anlaşılmaktadır. Dördüncü Genel Enspektörlüğe Korgeneral Abdullah'ın tayini muhtemeldir. Dördüncü Genel Enspektörlük teşkilat layihası üç sene için muteber olmak üzere hazırlanmaktadır. İcab ederse Vekiller Heyeti bu kararı daha evvel kaldırabileceği gibi temdid de edebilecekti.²⁶⁴

²⁶¹ *Düstur*. 3.Tertip. c:17, s.151-152.; *Resmi Gazete* (1936) (3207).; BCA (1936) 0 30 18 01 .61

²⁶² Y.Nadi (1937).Tunceli vilayetimizin ıslahı ve medenileştirilmesi. *Cumhuriyet* (4703). s.1,3

²⁶³ ----- (1935).Dördüncü Genel Enspektöre geniş salâhiyet verilecek. *Cumhuriyet*.(4108).s.3

²⁶⁴ Tunceli Kanunu'nda belirtilen olağanüstü yetkiler ve müfettişlikten bahsedilmektedir. Ancak Müfettişliğin kurulması gazeteler çok fazla yansımamıştır.

Yine Cumhuriyet Gazetesi'nde bir başka haberle müfettişliğin kuruluş hazırlıklarından bahsetmekteydi.²⁶⁵

Yeni müfettişlik hazırlıkları devam ediyor. Hususi bir kanunla müfettişlik salahiyeti esasen Bakanlar Heyeti'ne verilmiş bulunmaktadır. Ancak Dördüncü Genel Enspektörlüğün içine dahil olacağı Munzur vilayetinin kurulması bir kanuna vabeste olduğundan bir layiha hazırlanmıştır. Yalnız Munzur'a münhasır olmak üzere bir idare tatbik edilecek, memurların sıkı surette kontrolü da temin olunacak.

Müfettişliğin kurulmasıyla ilgili bir başka haber şöyleydi.²⁶⁶

Doğu illerinde bir genel Enspektörlük daha kurulması ve Dördüncü Genel Enspektörlük adını alması kararlaştırılmıştır. Munzur ilinin bu Dördüncü Genel Enspektörlüğe bağlanması mükerrerdir. Munzur ili hudutları içine girecek olan kazalardaki mektum nüfusun yazılması için iki ay müddet verilecektir. Bu maksatla bu mıntıkaya münhasır bir af kanunu projesi hazırlanmıştır. Bu projenin esaslarına göre, şimdiye kadar nüfus direktörlüklerine müracaat edip kayıtlarını yaptırmayanların cezaları affedilecek, 316-330 (1900-1914) doğumlulardan şubeye müracaat etmeyip askerliğini yapmamış olanların cezaları da affedilecek ve askerlikleri yaptırılacaktır.

Doğu'da Birinci ve Üçüncü Umumi Müfettişlikler mevcutken Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulması Dersim Bölgesi'nin sosyo-ekonomik yapısıyla da ilgiliydi. Osmanlı döneminden başlayarak hazırlanan raporlar çözüm getirmemiş, ne buradaki yapı değişmiş, ne bölgenin kalkınması sağlanmış, ne de bölgedeki olaylar bitmişti. Müfettişliğin kurulmasıyla aşiret yapısını ortadan kaldırmak, bölgeyi ulusal devletle bütünleştirmek amaçlanmıştı. Ayrıca Cumhuriyet'in kazanımlarının buraya götürülmesine paralel olarak tebaadan bireye geçiş sürecinde de Müfettişlik öne çıkmaktaydı.

²⁶⁵ ----- (1935).Dördüncü Genel Enspektörlükte. *Cumhuriyet*.(4109).s.3

²⁶⁶ ----- (1935).Doğu illerinde Dördüncü bir Genel İspektörlük daha teşkil ediliyor. *Tan*.(3460).s.3

3.2 Teşkilatı

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasından sonra 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan tayin edildi. Abdullah Alpdoğan 10 Ocak 1936'da başladığı görevini²⁶⁷ 1943 yılına kadar sürdürdü.²⁶⁸

Abdullah Alpdoğan'dan sonra yerine Korgeneral Muzaffer Ergüder,²⁶⁹ 1946 yılında Korgeneral Ekrem Baydar atandı.²⁷⁰

Umumi Müfettiş Vekilliğine ise önce Fuat Yurttaş, sonra Umumi Müfettiş Vekilliğine A.Refik Noyan atandı.

1935 yılında Dördüncü Umumi müfettişlik Teşkilatı'na bağlı bürolarda görev yapan memurların sayısı ve aldıkları maaşlar şu şekildeydi:²⁷¹

²⁶⁷ ----- (1936).Korgeneral Abdullah Tunceli valisi oldu. *Cumhuriyet*.(4193).s.1

²⁶⁸ BCA.0 30 18 01 61 2 12

²⁶⁹ BCA.(1946). 0 30 11 1 180 4 15.;BCA. 0 30 18 01 02 103 78 17

²⁷⁰ BCA (1946).0 30 18 1 2 110 12 20 ,;-----.(1946). Dördüncü Umumi Müfettişimiz. *Turan*. (7262).

s.1

²⁷¹ Düstur (1935).s.91.(Kanun no:2865),;-----.(1935).Dördüncü Genel İspetörlük kadrosu hazırlandı *.Tan*. (3484).s.3

Tablo 1. Dördüncü Umumi Müfettişlik Teşkilat Kadrosu

Dahiliye Vekaleti			
Adet	Barem Derecesi	Maaş	Makam
1	1	150	Umumi Müfettiş
1	2	125	Başmüşavir
1	7	55	Hususi Kalem Müdürü
3	14	20	Katib
1		50	Levazım ve Daire Müdürü
10		30	Odacı
3		20	Sekreter
Maliye Vekaleti			
Adet	Barem Derecesi	Maaşı	Makam
1	5	80	Dördüncü Umumi Müfettişlik Müşaviri
Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti			
Adet	Barem derecesi	Maaşı	Makam
1	5	80	Dördüncü Umumi Müfettişlik Müşaviri
1	6	70	Dördüncü Umumi Müfettişlik Muavini
6		125	Katib
Adliye Vekaleti			
Adet	Barem derecesi	Maaşı	Makam
1	5	80	Dördüncü Umumi Müfettişlik Müşaviri
Maarif Vekaleti			
Adet	Barem derecesi	Maaş	Makam
1	6	70	Dördüncü Umumi Müfettişlik Müşaviri
İktisat Vekaleti			
Adet	Barem derecesi	Maaş	Makam
1	6	70	Dördüncü Umumi Müfettişlik Müşaviri
Ziraat Vekaleti			
Adet	Barem derecesi	Maaş	Makam
1	5	80	Dördüncü Umumi Müfettişlik Müşaviri
1	6	70	Dördüncü Umumi Müfettişlik Müşaviri

Kaynak: Düstur, 1935: 91

Dördüncü Umumi Müfettişlik Baş Müşavirliğine 21 Ocak 1936 tarihinde Fuat Baturay,²⁷² 28 Aralık 1938 tarihinde Antalya valisi Sahip Ürgen,²⁷³ 9 Haziran 1944'te Cahit Üniver²⁷⁴ Feyyaz Bosut²⁷⁵ tayin edildi. Aynı tarihte 3/943 sayılı kararname ile Abdülhak Savaş baş müşavir olarak vekâlet emrine alındı.²⁷⁶ 1947 yılında Baş müşavir Dilaver Argun'du.²⁷⁷

Sihhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'ne, 5 Şubat 1936'da Doktor Halid Barbaros,²⁷⁸ 21 Mart 1936 tarihinde Doktor Halid Niğde,²⁷⁹ 28 Mayıs 1936'da Sait Akkirman,²⁸⁰ 28 Şubat 1938'de Doktor Faik Yargıcı²⁸¹ 3 Ağustos 1939'da Doktor Şahap Sümer²⁸² 28 Ekim 1943'te Doktor Mahir Önbilgin,²⁸³ sonraki tarihlerde Doktor Mukdim Aysam²⁸⁴ tayin edildi.

Maliye Müşavirliğine, 7 Şubat 1936'da Amir Süden,²⁸⁵ 8 Mart 1940'ta Ali Naci Aksan,²⁸⁶ 2 Kasım 1946 tarihinde Cemal Gölge,²⁸⁷ 14 Ağustos 1947 tarihinde Gümüşhane Defterdarı Nusret Tunçay²⁸⁸ tayin edildi.

Maarif Müşavirliğine, 24 Mayıs 1939 tarihinde Şevket Süreyya Aytaç,²⁸⁹ 29 Kasım 1943 tarihinde Edirne Maarif Müdürü Yusuf Cemil Öner,²⁹⁰ 3 Nisan 1944'te Naşit Sarıca,²⁹¹ tayin edildi.

²⁷² BCA (1936). 0 30 18 01 02 61 5 12

²⁷³ BCA (1938). 0 30 18 01 02 85 108 10

²⁷⁴ BCA (1944). 0 30 18 1 2 105 37 6

²⁷⁵ Tarihi belirlenemedi.

²⁷⁶ BCA (1944). 0 30 18 1 2 105 37 7;; -----.(1944).Valiler arasında yeni tebeddülât. *Cumhuriyet*. (5676) .s.3

²⁷⁷ Atama kararnamesi bulunamadı ancak 1947'de yapılan valiler toplantısında, adı başmüşavir olarak geçmektedir.

²⁷⁸ BCA (1936).0 30 11 1 0 101 5 4

²⁷⁹ ----- (1938).Dördüncü Umumi Müfettişlik sıhhat müşavirliği. *Cumhuriyet*.(4974).s.3

²⁸⁰ BCA (1936).0 30 11 1 0 106 30 8

²⁸¹ BCA (1938).0 30 11 1 0 119 6 11

²⁸² BCA (1939).0 30 11 1 0 133 28 17

²⁸³ BCA (1943).0 30 11 1 0 163 25 3

²⁸⁴ Tarihi belirlenemedi.

²⁸⁵ BCA (1936).0 30 11 1 0 101 5 6

²⁸⁶ BCA.(1940).0 30 11 1 0 137 8 18

²⁸⁷ BCA (1946).0 30 11 1 0 187 38 1

²⁸⁸ BCA (14.08.1947). 0 30 11 1 0 193 22 3, ; ----- (1947). Dördüncü Genel Müfettişlik maliye müşaviri. *Son posta*. (5636). s.7

²⁸⁹ BCA.(1939). 0 30 11 1 131 17 10

²⁹⁰ BCA.(1943). 0 30 11 1 164 27 17

Maarif Müfettişliğine 14 Aralık 1943'te Mehmet Doğanay, aynı yıl Mesleki ve teknik öğretim müfettişliklerine Saffet İrtek ve Belkıs Sevengil²⁹² tayin edildi

Ziraat Müşavirliğine, 7 Şubat 1936'da Tevfik Dündar,²⁹³ K.Şemsettin Akkaş tayin edildi

İktisat Müşavirliğine, 6 Mart 1936'da Mesut,²⁹⁴ 2 Nisan 1937'de Necdet Yücer²⁹⁵ tayin edildi

1936'da Adli Müşavirliğe, Fehmi Akyön, Veterinerlik Müşavirliğine Fuat Yersel²⁹⁶ tayin edildi

Kültür Müşavirliğine, 24 Mayıs 1939'da Şevket Süreyya Aytaç²⁹⁷ tayin edildi

Emniyet Müşavirliğine, 28 Kasım 1943'te Ekrem Sokullu²⁹⁸, 1945 yılında Kemal Kaya Kayalı²⁹⁹, 1946 yılında Mehmet Ali Aydınıcı³⁰⁰ tayin edildi

1939'da İstatistik Müdürü olarak Şefik İnan³⁰¹ çalıştı. 1941'de Özel Kalem Müdürü olarak Yarbay Nurettin Akat,³⁰² 1944'de ise Kemal Biner³⁰³ çalışmışlardır.

²⁹¹ BCA (1944).0 30 11 1 0 166 9 7,;-----.(1944). Dördüncü Umumi Müfettiş Maarif Müşavirimiz. *Turan.* (1081).s.1

²⁹² BCA (1943). 0 30 11 1 0 164 27 17

²⁹³ BCA (1936). 0 30 11 1 0 101 5 4

²⁹⁴ BCA (1936).0 30 11 1 0 102 9 14, belgede soyadı yer almamaktadır.

²⁹⁵ BCA (1937). 0 30 11 1 0 111 8 7

²⁹⁶ BCA (1936).0 30 11 1 0 101 5 6

²⁹⁷ BCA (1939).0 30 11 1 0 131 17 10

²⁹⁸ BCA (1943).0 30 11 1 0 164 27 3

²⁹⁹ ----- (1945).Yeni emniyet müşavirimiz. *Turan.*(1115).s.2

³⁰⁰ ----- (1946). Yeni emniyet müşaviri. *Turan.*(1276).s.1

³⁰¹ BCA (1939).0 30 18 1 2 87 47 16

³⁰² BCA (1941).0 30 18 1 2 94 22 20

³⁰³ BCA (1944).0 30 18 1 2 106 51 12

3.3 Çalışma Alanı

Dersim, 25 Aralık 1935 tarih ve 3197 sayılı kanunla vilayet haline getirilmiş ve Tunceli ismini aldı. Erzincan ilinin Pülümür ilçesiyle, Elazığ ilinin Nazımiye, Hozat, Mazgirt, Ovacık, Pertek, Çemişgezek, ilçeleri de Tunceli vilayetine bağlandı. Yine aynı kanunla Bingöl de vilayet haline getirildi, Muş'a Genç, Çapakçur, Solhan ve Bingöl ilçeleriyle Erzincan'ın Kiğı ilçesi bu vilayete bağlandı.³⁰⁴

Dördüncü Umumi Müfettişliğin çalışma alanı Bingöl, Tunceli ve Elazığ vilayetleriyle ile bu vilayetlere bağlı ilçe ve köyleri kapsamaktaydı. Müfettişlik Bölgesi 40.000 kilometre kare büyüklüğünde olup, sahip olunan nüfus 350.000 di. Bu nüfusun 107.000'i Tunceli'nde, 181.000'i Elazığ'da, geri kalan nüfusta Bingöl'deydi.³⁰⁵ Müfettişliğin merkezi Elazığ'dı.³⁰⁶

4. Dersim İsyanı ve Dersim'e Askeri Harekat Düzenlenmesi

4.1 Dersim İsyanı'nın Nedenleri

Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da Dersim gündemi sürekli meşgul eden bir konu idi. Feodal aşiret yapısı, bu bölgeyi içine kapanık ve dünya gerçeklerinden uzak bir yönetim şekline itmişti. Buna arazi yapısının zorlukları da eklenince Dersim, merkezi otoritenin dışında bir görünüm arz etmişti.³⁰⁷

Dönemin birçok yazar ve politik figürü gibi Asım Us da, bu konuda "Dersim Meselesi'nin İmparatorluk devrinden Cumhuriyet devrine intikal etmiş bir mesele" olduğu inancındandır:

Bu yüzden ıslahat hareketlerine girişilmişti. Ancak ilk zamanlarda Dersim

³⁰⁴ *Düstur* (1935). 3.Tertip. c:17.s.165

³⁰⁵ Taş (1997), s.127

³⁰⁶ ----- (1936).Dördüncü Müfettişlik. *Son posta*.(1984).s.5

³⁰⁷ Göktaş (1991), s.116

derebeyleri hükümetin girişmiş olduğu ıslahat hareketlerini öncekiler gibi gelip geçici bir sel hareketi farzederek bekledi. Fakat aradan zaman geçip bu beklemelerin sonu gelmediği, hükümet teşkilatının muntazam adımlarla Dersim mıntkasının her tarafını yavaş sardığı görülünce mukavemet teşebbüsleri başladı.³⁰⁸

Dersim'deki İsyanın³⁰⁹ çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle aşiret yapısı³¹⁰ söylenebilir.³¹¹ İkinci Mahmut ve Tanzimat Dönemi'nden itibaren başlayan merkezileşme politikası, merkezi otorite ile yerel güçler arasında bir gerilime yol açtı. Yerel güçler, devletin merkezileşmesini, kendilerine müdahale olarak algılayıp, karşı atağa geçtiler. Devlet, askeri güç kullanarak cevap verdi ve yerel otoriteleri tasfiye etmeye çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Yönetimi'ne kadar bu bölgede çıkan olaylara yapılan müdahalelerin tümü yeterince etkili olmadı. Doğa ve arazi şartlarından dolayı Dersim'de sürekli asker bulundurmak mümkün değildi. Dolayısıyla bölgeye yapılan harekâtlar birkaç ayla sınırlı kaldı. Askerler Dersim'den çekilince, aşiretler eski yaşantılarına geri döndü. Çoğu kez harekattan sonra idari boşluk, ağalar hoş

³⁰⁸ A.Us (06.06.1937). Dersim meselesi. *Vakit*. (6978). s.1

³⁰⁹ Dersim İsyanı konusunda isyan mı değil mi tartışması yıllardır yapılmaktadır. Bazı yazarlar, "Dersim'de yaşananları katliam olduğunu iddia etmekte, burada aslında bir isyan yaşanmadığını Osmanlı İmparatorluğu'nun buraya 1850'lerden beri tedip ve tenkil politikaları ile yaklaştığını, bunun Cumhuriyet Dönemin'de de devam ettiğini, burada uygulananların asimilasyon ve iskân yöntemleri olduğunu, devletin burayı ıslah etme adı altında aslında yok etmek istediğini" iddia etmektedirler. Ayrıca bu isyanın yaşandığı dönemde basının susturulduğu, olayların dış bağlantısı olmadığı söylenmektedir. Bkz. Hüseyin Aygün (1970).; M.Kalman (1995).; H.Göktaş (1991).; İ.Beşikçi (1992).; *Herkesin Bildiği Sır:Dersim* (2010).; Buna karşılık olarak Dersim İsyanı diyen yazarlar, "Dersim'de isyan çıkmıştır, asıl amaç buradaki aşiret sistemini yok ederek buraya Cumhuriyet ilkelerini götürmek, Dersim'i bayındır hale getirmektir ve bu yüzden umumi müfettişlik kurulmuştur. Ayrıca isyan öncesi aşiretlerle konuşulmuş, bildiriler dağıtılmıştır. Dış bağlantı konusunda ise, Şeyh Sait ayaklanmasında nasıl Musul meselesi tesadüf değilse, Hatay konusunda tartışma yaşanırken bu isyanın olmasının da tesadüf olmadığı" ifade edilmektedir. Ayrıca basında yazılanlar konusunda ülke içinde yaşanan bir isyanın kamuoyu tarafından öğrenilmesinin hem Türkiye'yi Hatay konusunda zor durumda bırakacak, hem de ülkenin askeri açıdan zayıf olduğu izlenimi verecektir" denilmektedir. Bkz. Ş.Turan (1998). *Türk devrim tarihi. Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Bilgi Yayınları.; İ.Güneş (2004). *Türk Parlamento Tarihi*. TBMM V.Dönem. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.; Ö.Erdem (2012). *Dersim Yalanları ve Gerçekler*. İstanbul: İleri Yayınları.; S.Yeşiltuna (2012). *Devletin Dersim Arşivi*. İstanbul: İleri Yayınları.; N.Günel (2010).; R.Zelyut (2010). *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği*. Ankara: Kripto Yayınları.; Suat Akgül (1992)

³¹⁰ İsmail Hüsrev, *Kadro* dergisinde "Şark Vilayetinde Derebeylik" isimli makalesinde Seyit Rıza'nın önderliğindeki hareketin ekonomik karakterini ortaya koyarak sınıfsal sorunun daha sonra yönetsel bir soruna dönüştüğünü, olayı iktisat mantığıyla mütalaa eder. Kürt meselesinin genç Cumhuriyet'e karşı bir milliyet hareketi olmadığını izaha çalışır. Bkz. İ. Hüsrev. *Millî İktisat Tetkikleri Şark Vilayetlerinde Derebeylik. Kadro*. (2).s. 19

³¹¹ Akgül (1992).s.71; Günel (2010).s.90; Akyürekli (2011).s.60

tutularak doldurulmak isteniyor ve idare-i maslahat yolu deneniyordu. Bu suretle devlet bölgeyi kontrol altına almaya çalıştı. Ağalar daha etkin oldu ve devletin bıraktığı otorite boşluğu derebeyleri tarafından dolduruldu. Halk için her zaman “hazır ve nazır olan, hiçbir zaman değişmeyen, tek bir yönetim vardı.” Bu yönetim, Dersim aşiret ağasının derebeylik nizamıydı. Halkın gözünde bu kesin ve tartışmasız bir hükümdü. Bu yüzden halk, devlet ile derebeyi kavgasında ezeli hakimin gelecekte de değişmeyeceği kanaatindeydi. Derebeyinden yana olmak Dersim halkının tek alternatifiydi. Cumhuriyet Dönemi’nde ulus devlet oluşturmak,³¹² bölgede merkezi otoriteyi kurmak, feodal yapıyı çözmek temel amaçtı.1937’ye giden süreçte, devlet aşılması zor olan bu bölgeyi ulus devletle bütünleştirmek istiyordu. Cumhuriyet Dönemi’nde çıkarılan kanunlarla bu yapının yıkılmaya çalışılması, seyit ve reislerin batıya sürülmek istenmesi, devlet ve merkezi otoritenin karşısında olan aşiret reislerinin menfaatlerini zedelemişti.³¹³

Tunceli’deki aşiret reislerinin birçoğu hem dini lider niteliğinde bir seyit, hem de dünyevi işleri yönlendiren bir ağa durumundaydı. Bu yüzden aşiret ağaları toplanırlar ve dini inançlarına göre yemin ederlerdi. Böylece yeminlerini bozamazlar, ortak hareket etmek zorunda kalırlardı. Dersim İsyanı’ndan önce Seyit Rıza’nın liderliğinde bazı aşiret liderleri toplandı, birbirlerinden ayrılmayacaklarına, seyyar kıtalar üzerine atılacaklarına, köprüleri yıkacaklarına, karakolları tahrip edeceklerine yemin etti.³¹⁴ Dersim’deki ağalık müessesesi, aslında aşiret reisliğinden kaynaklanan bir mevkiydi. Dersim ağası mensup olduğu aşiretin lideri, aile büyüğü ve reisiydi. Aşiret kan bağı ile birbirine bağlı akrabalardan oluşmaktaydı. Bu sosyo-kültürel kurumun Cumhuriyet için birden terk edilmesi çok da olası değildi.³¹⁵

³¹² Ulus devlet oluşumu sürecinde çeşitli amaçlarla iskân yasaları çıkarıldı. Fikret Babuş “Osmanlı’dan Günümüze Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları”adlı eserinde, iskân kanunlarının yapılma amaçlarını şöyle sıralamaktadır: 1.Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan topraklardan gelmekte olan muhacir ve mültecileri coğrafi ve sosyal uyum durumları göz önünde bulundurularak iskân etmek, bunları yerli nüfusla kaynaştırmak 2.Toprak kullanımı adil bir şekilde çözmek 3.Feodal unsurların ayrıcalıklarına son verip devleti güçlendirmek 4. Göçebe Nüfusu toprağa bağlamak 5.Devletin ve halkın güvenliğini sağlamak 6.Ulus Oluşumunu tamamlamak. Bu nedenlere bağlı olarak Cumhuriyet Dönemi’nde iskân çalışmaları, dışarıdan gelenlerin iskânı ve ülke içinde uygulanan iskân olmak üzere iki şekilde yapıldı. Bkz. Babuş (1946), s.294–302

³¹³ Göktaş (1991), s.116

³¹⁴ Tan (Tunceli İlavesi).(1937).s.18;

³¹⁵ M.Bruinessen (2008).*Ağa, şeyh, devlet*, (Çev: Banu Yalkut). İstanbul: İletişimYayınları, s. 82

Suat Akgül bu meselenin ardında yabancı güçlerin olduğunu belirterek Celal Bayar'ın bir gazeteye verdiği röportajdan söz etmektedir.³¹⁶ Bu röportajda, Dersim İsyanı'nın Kürtlerin siyasi düşüncelerinden kaynaklandığını ve doğrudan doğruya müstakil bir Kürt hükümeti kurmak istediklerini öne sürmektedir.³¹⁷

Jandarma Genel Komutanlığı'nın Dersim Raporu'nda "Hariçteki siyasi teşkilatlar Dersim'i kendi siyasi emelleri için kullanmayı arzu etmişler ve programlarına da bunu koymuşlardı. Daima propaganda altında kalmışsalar da rüesa geçinenlerden hiç birinin hariçle temas ve muhaberesi tespit edilememiştir." denilmekteydi. Buna paralel olarak, Tunceli'nin dış sınırlara uzaklığı, bölge coğrafyasının bir iki vadi dışında girişe müsait olamaması münasebetiyle dış münasebet ve desteğin mümkün olabileceği durum da yoktu. Dersim olaylarında tahrik ve ilişkiler bakımından dış temas ve irtibata dair herhangi bir vesika veya kayda değer bir bulguya ulaşan bir araştırmaya tesadüf de edilmedi.³¹⁸

4.2 Dersim İsyanı ve Askeri Harekât

Cumhuriyet Dönemi'nde merkezi otoriteye boyun eğmeyen tutumunu devam ettiren Dersim'in ıslahı için çok ciddi girişimlerde bulunuldu. Bölgede görev yapan yetkililerce birçok defa raporlar hazırlandı. Bütün tetkik ve gözlemler, düzenlenen raporlar sonrasında 2510 sayılı İskân Kanunu'nu 7 Haziran 1934'te TBMM'de kabul edilmişti. İskân Kanunu ile başlayan Dersim'in ıslahı çalışmalarının bir devamı olarak 25 Aralık 1935 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan 2884 sayılı kanunla Tunceli Vilayeti oluşturuldu. Bu kanunla 6 Ocak 1936'da Elazığ merkezli olmak üzere Elazığ, Erzincan, Tunceli ve Bingöl'ü kapsayan Dördüncü Umumi Müfettişlik kuruldu. Müfettişliğe, Korgeneral Abdullah Alpdoğan tayin edildi. Tunceli'nin bütün bölgelerinde büyük bir imar, iskân ve teşkilatlanma hamleleri yapılmaya başlandı ve birçok aşiret mensubu, silahlarını teslim etmeye başladı. Tunceli'de her geçen gün

³¹⁶ Örneğin Dersimli'lerin İngiliz desteğiyle Koçgiri İsyanı'nı başlattığını vurgulamaktadır.

³¹⁷ Akgül (1992), s.82

³¹⁸ Dış münasebetle ilgili tek belge, daktiloyla Fransızca yazılmış "Dersim Generali Seyit Rıza" imzalı İngiltere'ye gönderilmiş bir telgraftır. Bu telgrafta İngiliz hükümetinden destek ve yardım talep edilmişse de İngilizler bu bilgiyi 5 Ekim 1937'de geç de olsa Türkiye ile paylaşmıştır. Akyürekli (2011),s.92

devlet otoritesinin kendini daha da hissettirmesi, özellikle aşiret yapısını sarstı, ağanın, beyin, şeyhin, seydin otoritesini tartışılır hale getirdi.

Dördüncü Umumi Müfettiş Alpdoğan, yolların inşasına ağırlık verdi. Pertek köprüsü ve Elazığ'ı doğuya bağlamak için Murat üzerine Elazığ ovası girişinde Külüşkür köprüsünü yaptırdı. Pertek-Hozat yolunu işlevsel hâle getirmek için Singeç köprüsünün inşaatını başlattı. Aynı yıl Ovacık'ta bir kışla ve hükümet konağı inşaatına girişilmesini sağladı. Dersim'in; Amutka, Kahmut, Karaoğlan, Sin, Hayderan, Danzig ve Pah gibi stratejik merkezlerini bucak haline getirdi. .Bu bucaklara birer karakol yaptırarak güvenliği sağlamaya çalıştı. Bunlar, çok uzun zamandan beri hükümet ve memur nüfuzu görmeyen aşiret reisi ve ağaların hoşuna gitmedi, özellikle Kalan'da yeni bir ilçe teşkili kuşkuları büsbütün arttırdı.³¹⁹

Dördüncü Umumi Müfettişliği 1936 yılında aşiretlerin silahlarını teslim etmeleri³²⁰ yönünde bir de bildiri yayınladı.³²¹ Bu bildiri ile silahlarını teslim edenlere ceza ertelemesine gidileceği duyuruldu. Buna karşılık bazı aşiretler “içimize karakollar yapmayacaksınız, köprü kurmayacaksınız, yeniden nahiye ve ilçe merkezleri oluşturmayacaksınız, silahlarımıza dokunmayacaksınız, vergiler her zamanki gibi pazarlık usulüyle verilecek” gibi şartlar öne sürdüler.³²² Buna karşın aşiretlerden bir kısmı silahlarını teslim etti.

Demenan ve Hayderan aşireti kendi bölgelerinde yapımı başlatılan karakollara baskınlarla taciz ateşinde bulundu. Bu hadiseler 1937 olaylarını başlatan ilk kıvılcımlardı.³²³

İlk olay³²⁴ Kahmut ve Pah nahiyelerini birbirine bağlayan Harçık(Darboğaz) deresi üzerinde bulunan tahta köprüünün 21–22 Mart 1937 gecesi saat 23 sıralarında

³¹⁹ Hallı (1992), s.378

³²⁰ Silahların toplanmasıyla burada denetim sağlanacak ve merkezi otorite kurulacaktı.

³²¹ Akyürekli (2011), s.134

³²² R.Zelyut (2010). *Dersim isyanları ve Seyit Rıza gerçeği*. Ankara: Kripto Yayınları, s.295

³²³ Akyürekli (2011), s.108

³²⁴ 1937'de olayların çıkış noktası bazı kaynaklar tarafından şu şekilde anlatılmaktadır: “Silah toplamak bahanesiyle, Yusufan aşireti üzerine askeri bir müfreze gönderilmişti. Bu müfreze askerlerinden bazıları fakir bir kıza filişeni icra etmişlerdi. Bunu haber alan aşiret reisinin oğlu Fındık,

Demenan ve Hayderan aşiretleri tarafından yıkılması ve köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattının da kesilmesiyle başladı. Dördüncü Umumi Müfettişliği bir yandan olay yerinde incelemelerde bulunarak suçluların mutlaka yakalanması üzerinde dururken, diğer yandan Pülümür'deki 2. Pülür'deki 3., Mazgirt'teki 9. Seyyar Jandarma Taburları ile Hozat'taki seyyar jandarma alayına her an hareket hazır bulunmaları emrini verdi. Ön tedbir olarak 9. Seyyar Jandarma Taburundan bir piyade bölüğü Pah bucağına gönderdi.³²⁵

24 Mart'ta Sin bucağı ve karakoluna yapılan baskın neticesi, çatışmalar sabaha kadar sürdü. Sin karakoluna yapılan bu baskını Abbasanların liderliğinde Demenan, Yusufan, Hayderan aşiretleri ile Türüşmek'te oturan Kureyşanlar beraber organize etmişlerdi. Kumandan Vali planlanan harekâta başlanacağı sinyallerini verdi. Muhalif aşiretlerin ilçelere adam göndererek diğer aşiretlerin de kendilerine iltihak edeceği çağrısında buldukları bilgisinin alındığını, muhalif aşiretlerin ilk çatışmalarda başarılı olmaları hâlinde diğer aşiretlerinde onlara iltihak edeceğini ve devlet aleyhine dönmeleri ihtimali bulunacağından, harekâta katılacak askeri kuvvetlerin takviyesini Genel Kurmay ve Başbakanlıktan talep etti.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin raporunda,

Hükümetin Tunceli içerisine adım adım girişi, çıkarları bozulan bazı kişileri sıkmakta, çıkarılan orman kanunu dağ köylerinde keçilerin aç kalacağı korkusunu doğurmakta ve bunlara benzer birtakım zararlı propagandalarla halk kışkırtılmaktaydı. Bu durum dolayısıyla önümüzdeki ilkbaharda gerek Tunceli içinde ve gerekse çevresindeki illerde sarkıntılık

askeri müfrezeyle hücum ederek, mıntika dışına püskürtmeye mecbur kalmıştı. Bu sebeple Mazgirt mıntikasında çarpışmalar başlamıştı. Seyit Rıza'nın oğlu Bra İbrahim Hozat'a gelerek, Abdullah Alpdoğan idaresi ricalile temasa geçmiş ve yapılmakta olan askeri hareketin bir şekilde icrasını babası adına dilemişti. Bra İbrahim geri dönerken, Kurmay Şevket'in hazırlamış olduğu bir plan mucibince, Kırgan aşireti dahilinde Dest Köyünde misafir bulunduğu evde gece uyurken feci bir surette imha ettirilmişti. Genç evladının öldürülmesinden müteessir olan Seyit Rıza, Kırgan aşiretinin merkezi olan Sin köyünü kuşatarak katillerin teslimini dilemişti. M.Nuri Dersimi.(1979).*Dersim Tarihi*. İstanbul: Eylem Yay. s.223.;H.Göktaş.(1991).s.135..Dersim bölgesindeki aşiret yapılanması ve devletin burada egemenlik kurma gerekliliği sebebiyle er yada geç olaylar yaşanacağı açıktı. Bu durum veya köprüünün yıkılması birer patlama noktasıydı, kıvılcımdı.

³²⁵ -----.(2011).*Genelkurmay belgelerinde Kürt isyanları II*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s.55

ve çapulculuk hareketlerinin artacağı ihtimali karşısında Tunceli içinde kuvvetli olmak gerekir.

diyerek olabilecekleri işaret etmiştir.³²⁶

3 Mayıs'ta hava kuvvetlerine bağlı bir uçak filosu aşiret reisleri toplantı halindeyken toplantıyı dağıtmak ve aşiretler üzerinde moral kırıcı bir etki sağlamak için Keçişeken köyünü bombaladı ve böylece "Tunceli tedip hareketi" fiilen başlatılmış oldu. Genelkurmay Başkanlığı Dördüncü Umumi Müfettişliğinden yeni alfabe ve Arap alfabesiyle hazırlanan bildirinin, çoğaltılarak uçak ile Tunceli halkının üzerine atılmasını istedi. Müfettişliğin emriyle uçaklar bildirileri³²⁷ halkın üzerine atarak yöre halkını bilgilendirmeye çalıştı.³²⁸ Bu arada bazı aşiretler teslim olmaya başladı. Tunceli harekâtı hakkında Genelkurmay şu açıklamalarda bulundu: "Muhalefet ve şekavetin başlıca müşevvik ve müretteplerden olan altı aşiret reisiydi fakat Seyit Rıza'nın yakalanması önemli olduğundan onu etkisiz hale getirmek için 6 Haziran'da Kızıldağ işgal edilerek evi Sabiha Gökçen'in kullandığı uçakla bombaladı.³²⁹ Uçaklar Kalan, Şikeftan ve Kutu Dere'sini havadan bombaladı. Temmuz ayı sonunda itaat etmeyen bütün aşiretler genelde teslim alındı. Seyit Rıza ve Bahtiyarlı Şahin hariç diğer aşiret liderleri yakalandı."³³⁰

İsyanı bastırma harekâtı sürerken, Başbakan İsmet İnönü'de Tunceli sorununu Meclis gündemine getirerek şunları söyledi:³³¹

Dahili siyasetimiz üzerinde tek mesele olarak eskiden Dersim dediğimiz Tunceli vilayeti hadiselerinin esasını ve bugünkü vaziyetini huzurunuzda

³²⁶ Akgül (1992), s.126

³²⁷ Bildiri şöyleydi "Sizi ayaklandırmaya çalışan zavallıları Cumhuriyet hükümetine teslim ediniz veya onlar kendileri teslim olmalıdırlar. Bu taktirde cümleniz masum kalacaksınız. Teslim edilenler veya kendiliğinden teslim olanlar dahi Cumhuriyetin adil muamelesinden başka hiçbir şey görmeyeceklerdir. Aksi takdirde yani dediklerimizi yapmazsanız her tarafınızı sarmış bulunuyoruz. Cumhuriyetin orduları tarafından mahvedileceksiniz." Hallı (1992), s.388

³²⁸ Hallı (1992), s.388

³²⁹ S.Gökçen (2000).*Atatürk'le bir ömür*. (Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel). İstanbul:Altın Kitap Yayınları ,s.121,; -----.*Kıtaatımız Deriman köylerini işgal etmiştir*. (1937). *Yeni Asır*.(9578).s.1

³³⁰ Akyürekli (2011), s.112

³³¹ *TBMM ZC* (1937).D:5.c:26.s.315,; Güneş (2004), s.678

Efkarı Umumiyyeye açıkça bildirmek isterim. Büyük Meclisin malumudur ki, hükümet iki seneden beri Tunceli mıntıkasında hususi ıslahat programı takip etmektedir. Bu program, bu mıntıkayı medenileştirmek için bütün vasıtalarla ve hususi hükümler dahilinde orada geniş bir çalışma teferruatını ihtiva etmektedir. Bunu şimdiye kadar orada kanuna muhalefetten kuvvet ve zevk almış olan bazı reisler iyi karşılamadılar. Islahat programına mukavemet ve muhalefet etmek istediler. Bu bizi tarihini tam söyleyemiyorum, mart nihayeti nisan bidayetlerinde hususi askeri tedbirler almağı icap ettirdi. Orada şunu düşündük; mukavemet eden ve hükümetin ıslahat programına muhalefet eden mıntıkada ne yapmalıyız? Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri, orada hükümetin bir emrine karşı muhalefet olunca mühim bir kuvvet toplayarak o mıntıkada ciddi tedibat yapmak ve bırakmak. Biz buna “Sel Seferi” dedik. Memleketin bir tarafında bir hadise çıkınca onu kuvvetli bir surette ve sel halinde gelip geçmekten bir fayda hasıl olmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz muhalefet edenlerin mukavemetlerini bertaraf ettikten sonra kendi programımızın hiçbir şey olmamış gibi takip olunmasını esaslı vazifemizden saydık.

Bugünkü vaziyet şudur: Orada jandarma ve hükümet kuvveti tamamıyla teessüs etmiştir. Tunceli’de ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler fasıla görmeksizin devam etmektedir. Yol yapıyoruz, mektep yapıyoruz, karakol yapıyoruz. Bir iki ay müddetle bu işlere fasıla gelmiş olan yerlerde tekrar bu işlere başladık. Şimdiye kadar bu harekât ve faaliyet esnasında orada ciddi müsademeler olduğunu ve orada büyük zayıat geçtiğini zannettiklerini işittim. Onun için size şimdiye kadarki, yani üç aylık harekâtı üç ay zarfında uğradığımız hakiki zayıatı olduğu gibi söylemek isterim. 14 Haziran, bugün aldığım rapora göre şimdiye kadar olan zayıat jandarma, asker ve muhafız korucusu olmak üzere 13 şehit, 18 yaralıdır. Bunların içinde bir tanesi subaydır, teğmendir. Bu zayıatın bize elem verdiği ve Büyük Millet Meclisi’nin hissiyatında çok acı yaptığını müşahede ediyoruz. Fakat hadisenin ehemmiyeti, bilhassa

mübalağalı neşriyata karşı yapılan iş karşısında fedakârlığın fazla olmadığı noktasına nazarı dikkatinizi celbetmek isterim. Bugünkü vaziyette arkadaşlar tekrar ettiğim gibi jandarma, hükümet vaziyete tamamen hakimdir. Kâfi derecede askeri kuvvet orada hazırdır. Huzurunuzda söylerken bütün memleketin ve mahallinde bulunan vatandaşların işitmesini isterim ki, Cumhuriyet Hükümeti oraya ıslahat programını süs olarak, heves olarak götürmedi. Ne kadar müşkülata uğrasa, ne kadar çok sene sürse yaz ve kış bu programı biz orada tatbik edeceğiz.

Başbakan İsmet İnönü İsyan sonucunda bölgeyi denetlemek üzere Doğu gezisine çıkma planı yaptı ve 18 Haziran 1937'de Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı yazıda aralarında Sağlık Bakanı Refik Saydam, Millî Savunma Bakanı Kazım Özalp ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Naci Tınaz ve çeşitli subayların bulunduğu bir heyetin yer almasını istedi.³³² İsmet İnönü'nün amacı tedip harekâtını yakından görmek, halk hakkında bilgi almak, isyancıların durumlarını incelemek, son durumu gözden geçirmek ve halen teslim olmamış olan reislerin ne durumda olduklarını incelemektir.³³³ Dördüncü Umumi Müfettişi Abdullah Alpdoğan İsmet İnönü'nün Mameki Mazgirt şehir mıntıklarında tetkikat yapacağını Genelkurmay Başkanlığı'na bildirdi.³³⁴

Hedef, direnişin kalesi konumunda olan Tujik Baba Dağı olmuştur. Tujik Baba Dağı ve eteklerindeki vadilere yönelik saldırılar başlatıldı. Akabinde İksor mağaralarına tahrip kalıpları atılarak içeridekiler imha edildi. Fakat Seyit Rıza'ya rastlanamadı.³³⁵ Tujik Baba Dağı'nın güneyindeki mağaralarda bir müddet saklandıktan sonra buraya da hareket yapıldı. Seyit Rıza, 10 Eylül 1937'de Erzincan 5. Jandarma Bölük Komutanlığına bağlı bir karakola teslim oldu.³³⁶ Böylece Tunceli olayları ve tedip hareketi sona erdi.

³³² ATASE. Atatürk Koleksiyonu. 37.113.22-6, ; ----- (1937).Başvekilin bu hafta Elaziz'e hareket etmesi muhtemeldir. *Yeni Asır* (9577). s.1.; ----- (1937).Başvekil İsmet İnönü. *Kurun.* (6979-1099).s.1

³³³ ----- (1937).İsmet İnönü Tunceli yolunda. *Ulus* (5709). s.1.; ----- (1937). Başvekil Tunceli'nde tetkikat yapıyor. *Cumhuriyet.* (4707).s.1

³³⁴ ATASE. Atatürk Koleksiyonu. 37.113.22-4

³³⁵ Hallı (1992).s.406

³³⁶ Ulus (1937).s.3

Aralarında Seyit Rıza ve diğer aşiret ileri gelenlerinin de olduğu birçok kişi sorgulamaları yapılmak üzere Elazığ'a gönderildi.³³⁷ Askerî mahkemede; Dersim'i isyana teşvikten ve bu isyana katılmaktan dolayı yargılandı. 15 Kasım'da mahkeme sonuçlandı ve mahkeme sonucunda 11 kişi idama, 3 kişi ağır hapse mahkûm oldu. 14 kişi beraat etti. İdama mahkûm edilenlerden Seyit Rıza, oğlu Resik Hüseyin, Şeyhanlı aşiret reisi Hasso Seydo, Yusufanlı aşiret Reisi Kamer Fındık, Demenanlı aşiret Reisi CebraİL oğlu Hasan, Kureyşanlı Ulukiye oğlu Hasan ve Mirza oğlu Ali'nin cezaları aynı gün infaz edildi.³³⁸

Yargılamalar devam ederken Atatürk 12 Kasım 1937'de Kayseri, Sivas, Malatya, Elazığ istikametinde Doğu gezisine çıktı.³³⁹

İdamaların infazı ile 1937 yılının büyük bir bölümünü kapsayan Dersim İsyanı son buldu. Ancak Dersim sorunu devam etti. 1937 Tunceli harekâtı sona erdikten sonra Dersim'de asayiş durumu mahalli idare ve kuvvetlere bırakıldı. Ancak kış ayları süresince hükümete muhalif olan aşiretler ve hatta silahla karşı koyanlardan yakalanamayanlar çoğunlukla sindi. Bu durum yapılmış olan tenkil harekâtı ile Dersim sorununun aslında halledilmiş olduğunu ifade etmiyordu.³⁴⁰ Dördüncü Umumi Müfettişlik, tenkilin devamı için Munzur, Merho, Koçan ve Mercan derelerinin kuzey kısımlarının boşaltılması gerektiği kanaatindeydi.

Dersim'de kış boyunca hükümete muhalif olan ve yakalanamayan aşiret reisleri fırsat buldukça soygunlar yapmakta ve yeniden halk arasında gizli propaganda yapıyorlardı. 2 Ocak 1938 tarihinde asker kaçaklarını toplamakta olan jandarma müfrezesine, Kör Abbas, Keçel ve Baluşağı aşiretlerine mensup kişilerce yapılan saldırı sonucu yedi jandarma erinin öldürülmesi üzerine ardından Mercan Deresi'ne inen aşiret üyelerinin Mercan Karakolunu basarak iki jandarma erini daha öldürmesi ve

³³⁷ ----- (1937).*Cumhuriyet*. s.1

³³⁸ ----- (1937).*Cumhuriyet*. s.2

³³⁹ ATASE. Atatürk Koleksiyonu. 37.113.4.8

³⁴⁰ Hallı (1992).s.410

Amutka'da 4 jandarmanın daha öldürülmesi üzerine ³⁴¹ tekrar harekate geçme kararı alındı.

Celal Bayar 26 Haziran 1938 tarihli Meclis'te yaptığı konuşmasında Dersimle ilgili şunları söyledi:

Bu senenin dahili işleri noktayı nazarından size ehemmiyetle bahsetmeye değer bir mevzu vardır o da Dersim meselesidir. Dersim'de bir ıslahat programımız vardır, bu program yürümektedir. Yol, köprü ve mektep inşası suretiyle. Geçen sene askeri harekât yapıldı. Bu bütün teferruatıyla herkesin malumudur. Bu sene programa göre askeri harekâtın geçen seneye nazaran, burada bu sene daha fazla kuvvetlerimiz toplanmıştır. Dersimli kurun-u vustai bir zihniyetle orada oturup şakavet yapmak istiyor, mal çalacağım, ilişmeyeceksiniz diyor, adam öldüreceğim, kanunî takikat yapmayacaksınız diyor, silahla gezeceğim müsamaha edeceksiniz diyor, vatani mükellefiyetlerimi ifa etmeyeceğim imtiyazlı bir insan olarak hepimizin muvacehesinde dolaşacağım diyor. Bilinmesi lazım gelen bir hakikat vardır. Cumhuriyet böyle bir vatandaş tanımıyor. Eğer ellerinde bulunan silahı teslim eder ve cumhuriyetin emirlerine inkiyad ederlerse kendileri için yapacağımız şey, muhabbetle göğsümüzü açıp derağuş etmektir. Bu yapılacaktır. Dersimliler sesimizi işitmelidir.³⁴²

Dördüncü Umumi Müfettişlikçe 8 Haziran 1938 tarihinde Mercan deresi, Merho deresi, Kalan deresi olmak üzere üç aşamada ikinci askeri harekât³⁴³ başlatıldı.

³⁴¹ Hallı (1992), s.412,413.; Güneş (2004), s.680

³⁴² *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri* (1954).Toplayan: Özel Şahingiray. Ankara: İş Bankası Yayınları. s.352; *TBMM Zabıt Ceridesi*.(1938).Devre:5.Cilt:26.s.507; ----- (1987).*Tarih ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.(43).s.72

³⁴³ Rıza Zelyut 1938 harekatı konusunda şunları söylemekteydi: "Devlet 1937 yılında isyanın elebaşı Seyit Rıza'yı ve onun gibi etkili diğer 6 aşiret reisini asarak Dersim ayaklanmalarına noktayı koymuş gibi gözüküyordu. Ancak aşiretler sadece isyancı 6 boydan ibaret değildi. Bunlar bile tam olarak etkisiz duruma getirilememişlerdi. Seyit Rıza ortadan kaldırılmış ama derebeylik yaşamaya devam ediyordu. Aşiret reisleri halkı yine saldırılarda kullanmaya başlamıştı. Bunlar saldırıları yeni silah elde etmek için askeri birliklere yöneltiyorlardı. Zelyut.(2010).s326

Askeri harekât 16 Eylül'de sona erdirildi. Bu tarihten itibaren Tunceli'nin yönetimi Tunceli vali ve komutanlığına bırakıldı.

Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin Tunceli'de yapılan tedip harekâtına dair verdiği raporda belirttiğine göre, ordu tarafından Tunceli'de 17 günde yapılan askeri harekâta sonuç şöyleydi:³⁴⁴

Tarama bölgesi için ölü ve diri 7.954 kişi çıkarılmıştır.³⁴⁵ Dördüncü Umumi Müfettişlikten isimleri verilen 101 kişiden 73'ü ele geçirilmiştir. 1.019 silah toplanmıştır. Tunceli'de ayaklanma tertipçisi olan reis, kolbaşı, şerir ve seyitler ele geçirilmiş ve bölgeden çıkarılmıştır. Bundan sonra Tunceli'de genel bir ayaklanma tertip edecek, halkı teşvik ederek bunu gerçekleştirecek cüret kalmamıştır.

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ilerleyen hastalığı nedeniyle yerine Başbakan Celal Bayar'ın okuduğu 1 Kasım 1938'de TBMM'nin yasama yılını açış konuşmasında şu değerlendirmeyi yaptı :³⁴⁶

Uzun yıllardan beri devam eden ve zaman zaman had bir şekil alan Tunceli'deki toplu şekavet hadiseleri muayyen bir program dahilindeki çalışmaların neticesi olarak kısa bir zamanda bertaraf edilmiş, o mıntıkada bu gibi vakalar bir daha tekerrür etmemek üzere tarihe devrolunmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nde Tunceli'de merkezi otoriteyi kurma, feodal yapıyı ortadan kaldırma temel hedefti. 1937 Dersim İsyanı sonrası aşiret liderlerini ele geçirmek ve buradaki yapıyı kırmak için harekete geçildi ve 2 Ocak 1938'de meydana gelen olaylar sonrası ikinci bir askeri harekât düzenlendi. Cumhuriyet'in yönetici kadrolarının temel hedefi Tunceli Bölgesi ulusal devletle bütünleştirilmektir.

³⁴⁴ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II* (2011).s.205

³⁴⁵ Serap Yeşiltuna *Devletin Dersim Arşivi* adlı eserinde, bunların arasında nakil ve iskana tabi tutulanların da olduğunu verilen isyancı sayısının abartıldığını belirtmektedir. Yeşiltuna (2012).s.30.

³⁴⁶ *Atatürk'ün söylev ve demeçleri* (2006) s.424

Dördüncü Bölüm

Dördüncü Umumi Müfettişliğin Çalışmaları

1. İç Güvenlik Alanındaki Çalışmaları

Umumi müfettişlerin görevlerinin yer aldığı talimatnamede “asayiş ve inzibatın teminine nezaret etmek” önemli bir yer tutmuştu.³⁴⁷ Özellikle Doğu Bölgesi’nde kurulan müfettişliklerin Trakya Umum Müfettişliğinden farklı olarak iç güvenliği sağlama konusunda çalışmaları önem arz etmekteydi. Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulduğu Dersim bölgesi hem isyanların fazla olduğu hem de kontrol altına alınmakta zorluk çekilen bir bölge olması nedeniyle iç güvenlik çalışmaları öne çıkmıştı.

Tunceli’de son isyan edenlerin de hükümete teslim olmasıyla sıcak çatışma dönemi sona ermişti. Tunceli hadisesi kapanırken İsmet İnönü Mecliste şu açıklamayı yaptı: “Asiler tenkil edilmiş, mücrimler mahkemelere verilmiştir. Cumhuriyet idaresi, oradaki vatandaşları refaha kavuşturmağa devam etmektedir.”³⁴⁸ Dersim İsyanı bittikten sonra bölgenin asayişini Dördüncü Umumi Müfettişliğine bırakıldı. Tunceli’de isyan öncesinde asayiş ve güvenliğin sağlanmasıyla ilgili olarak Dördüncü Umumi Müfettişi Abdullah Alpdoğan 1936 yılında Umumi Müfettişler konferansına³⁴⁹ sunduğu raporda şunları aktarmıştı:

İşe başladığım zamana kadar Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntkasında can ve mal emniyeti yoktu. Çünkü gerek Bingöl vilayetinde ve gerekse Tunceli Vilayetinde silahlı çapul kolları gezer, halkı ve köyleri vurur, bu

³⁴⁷ *Düstur*.3.Tetip. c:8.s.1005

³⁴⁸ ----- (1937).Tunceli. *Son Posta*.(2490).s.2

³⁴⁹ Umumi Müfettişlerin 1936’da Ankara’da görev bölgeleri hakkında rapor hazırlayıp sunduğu toplantıdır. Bu toplantıda Umumi Müfettişler hazırladıkları raporlar etrafında Vekiller Heyeti’ne izahat vereceklerdi. Toplantıda Başvekil İsmet İnönü, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Jandarma Genel Komutanı Naci Tınaz, Gümrük Umum Muhafaza Komutanı Tümgeneral Seyfi Düzgören, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Trakya Umumi Müfettişi General Kazım Dirik, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan bulunacaktı. Umumi Müfettişler birer birer dinlenecek, raporlar haricinde dilekler varsa bunlar tespit edilecek ve önemli kararlar verilecekti. ----- (1936).Umumi Müfettişler toplantısı. *Ulus*.s.2.; ----- (1936). Umumi Müfettişler. Akşam. (6559).s.2.; ----- (1936). Umumi Müfettişler toplanıyor. *Tan*. (590).s.1.;----- (1936).Umumi Müfettişlerin Ankara toplantısı.*Son posta*. (2279). s.1,2

kollar Erzurum, Erzincan, Muş gibi yakın vilayetler mıntıkasına geçerek oralardan aldıkları yardımcılarla birlikte yolları keser, adam öldürür, köy, ağıl, değirmen, karakol basar; davar, eşya, para çalarlar idi. Yabancı memleketlerden ve yakın vilayetlerden bizim mıntıkaya gelmiş bazı insanlar halkı devletin aleyhine ayaklanmaya ve silah kullanmaya teşvik ederlerdi. Mıntıkanın asayiş ve emniyet manzarası da budur. Teşkilatımız tahakkuk edince beşinci maddede yazılan suçları yapanlar ve yaptırınlar endişeye düşmüşlerdi. Bu endişeli insanlar aralarında mektupla, toplanma suretiyle konuşmalar yapmış ve kararlar almışlardır. Bunlar da şunlardır: Hükümet ciddi bir tedbir alıyor. Bunun neticesi olarak; Bizleri Ermeniler gibi kırıp imha edecek, öldürücü havalı yerlere göndermek suretiyle öldürecek, ıslahat yapıp adam edecek. (A,B) maddeleri tatbik olunursa silahla ölünceye kadar karşı koymak kararı halk tarafından alınmış olduğu işitilmiş ve öğrenilmişti. Halkın kafalarında esen rüzgar da bu idi.³⁵⁰

Bunlara ek olarak Dördüncü Umumi Müfettişi Abdullah, öncelikli amaçlarını şöyle belirtmişti:³⁵¹

Umumi meclisten dönen kaymakamların ve seyahatimde kendimin halkla yaptığım temaslarda, hükümetin maksadı;

A) Mıntıka halkını ıslah etmek

B) Mıntıkayı diğer vilayetler gibi imar etmek olduğu, kanuna itaat lüzumu, suç işleyenlerin cezalandırılacağı, suçsuzların hükümetten hakiki evlat muamelesi göreceği anlatılmıştır. Vali ve kumandana yüksek salahiyyetler veren Tunceli kanunu mündericatı da anlatılmıştır

Tunceli Kanunu'nun 32'inci maddesi gereğince, "haklarındaki takibat durdurulanlardan ve cezaları tecil edilenlerden yeniden suç işleyenler olursa bunlar adliyeye teslim edilerek takibata devam edilecekti." Uzun müddet hapiste kalacak suçlular hapisanede bırakılarak ıslah edilecek, hapisanede kalması zorunlu olmayan suçlular müfettişlik mıntıkası haricine nakledilecekti. Bunlar 1.224 kişiydi ve şimdiye

³⁵⁰Umumi Müfettişler toplantı tutanakları (2010), s.142

³⁵¹Umumi Müfettişler toplantı tutanakları (2010), s.143

kadar 800 silah getirdiler. Tekrar vukuat yaptığı için haklarındaki takibata devam olunması kararı olanlar da 6 kişiydi. Bundan sonra Tunceli’de fesatçılık ve itaatsizlik gösterecek insanlar çıkarsa tedipleriyle beraber Dördüncü Umumi Müfettişlik haricine çıkarılacaktı.³⁵²

Nafia Vekâleti, Dördüncü Umumi Müfettişliğe bayındırlık işleri için dört milyon lira tahsisat ayrılmasına dair bir yasa tasarısı hazırladı. Tasarının gerekçesinde güvenlik ve asayişin sağlanması için yol ve köprülerin yapılmasının zorunlu olduğu açıklanmıştı:

Tunceli Kanunu’nun uygulanmakta olduğu saha 800 rakımından 3.500 rakımına kadar yükseklikleri ve bu dağlar arasında derin ve yalçın dereleri havidir. Anadolu’nun büyük sularından olan Fırat ve Murat Nehirleri bu sahayı kuşatmış, bunların başlıca kollarını teşkil eden büyük ırmaklar da, Tunceli mıntikasını birçok parçalara ayırmıştır. Arazinin bu tabiatı, bir taraftan öbür tarafa geliş gidişi çok zorlaştırmakta olup, meskûn mahalleri birbirine ve vilayet merkezlerine bağlayacak en lüzumlu yollar ve köprüler de mevcut olmadığından, halk mahsulâtını hiçbir tarafa nakil edememekte ve kazanç ve geçim vasıtası bulamamaktadır. Bu hal bazı yerlerde fakru zaruretin açlık derecesine çıkmasına ve bu yüzden de emniyet ve asayişin bozulmasına sebebiyet vermektedir. *Yol ve köprülere iktisadi bakımdan ihtiyaç olduğu kadar, Tunceli Kanunu hükümlerini devamlı ve tesirli bir surette yürütebilmek için de zaruret vardır.*³⁵³ *Hükümet kuvvetlerinin bütün mıntika dahilinde her tarafa kolayca ve süratle gidip gelebilmelerini temin edecek yol ve köprülerin kısa bir zamanda yapılması çok lüzumludur. Bunlardan başka, asayiş ve emniyetin temini için de muhtelif yerlerde kışlalara ve yollardan gidip gelme emniyeti için müdafaaalî karakollara ve devlet teşkilat ve vezâifin için hükümet konakları, mektep ve hapishaneler inşaasına ihtiyaç vardır. Kasabalarda mevcut evler, çok mahdut adette olmakla beraber, çok iptidai damlardan ibaret olup, bunlardan istifade*

³⁵² *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.148

³⁵³ Müfettişliğin görev bölgesinde can ve mal emniyeti olmaması, yol ve köprülere ihtiyaç olması, asayişin hem ekonomiyle hem de bayındırlıkla ilgisini göstermektedir.

mümkün olamayacağından, memur ve zabitlerin ikametleri için de hükümet konaklar, civarında meskenler inşaatı lüzumludur. Aynı tipte ve modern sistemde yapılacak olan bütün bu inşaat, Cumhuriyet idaresinin medeniyet ve ümran eserleri numunesi olarak, halk için iyi bir örnek olacaktır.³⁵⁴

Çalışmaların düzenli olması ve aksamaması için, jandarmanın elindeki bozuk silahlar yenisiyle değiştirildi,³⁵⁵ Erzincan'da jandarma mektebinden altışar aylık iki devrede acemi er yetiştirilerek kıtalara dağıtıldı.³⁵⁶ Tunceli'de üç bin kişiden 1.227 kişi hükümete sığındı. Bu sığınanlara reisler de dahildi. Bunlar yanlarında 800 silah da getirmişlerdi.³⁵⁷ Toplam on tane olan seyyar jandarma taburları Tunceli'de ve Hozat'ta bir alay, Ovacık'ta bir tabur, Mazgirt'te bir tabur, Pülümür'de bir tabur olmak üzere dağıtıldı.³⁵⁸

Müfettişliğin çalışmaları sonucu 1936 yılından itibaren bölgede asayiş sağlandı ve adı olaylarda % 99 düzeyinde bir azalma oldu. Bu sahada zaman zaman meydana gelen köy, ev, ağıl, karakol basma, yol kesme gibi olaylarda çok gerileme oldu.³⁵⁹

Umumi Müfettiş Alpdoğan aynı konferansta suçlular için hapisane olmadığı olanların da durumunun kötü olduğunu vurgulamıştı:³⁶⁰

Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntıkasında esaslı bir hapisane yoktur. Mevcut cezaevleri asar-ı atikadan olan bir camidedir. Yahut kerpiçten adı binalardadır veya bazı hükümet ittihaz edilmiş binaların yer katlarındadır. Bu hal, birinci derecede inzibatı bozuyor. Hem de halkın menfi duygularla kanaatlerine tesir yapıyor. Cezaevleri islahevi olduğu halde, devlet aleyhine kötü zihniyetler doğuruyor. 120 kişi yatmasına ancak müsait olan

³⁵⁴ BCA (1936).0 30 10 71 469 2

³⁵⁵ *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.33

³⁵⁶ *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.34

³⁵⁷ *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.134.; Silahların toplanması denetimin ve iç güvenliğin sağlanması açısından son derece önemlidir.

³⁵⁸ *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.256

³⁵⁹ *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.29

³⁶⁰ *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.148

Elaziz hapishanesi de bu kabilden olmakla beraber 500 kişiyi yatırmak zaruretinde kalınmıştır. Elaziz hapishanesi memleket için bir tehlike membaıdır. Dördüncü Umumi Müfettişlik mntıkasında hapishaneler vücuda getirmeye şiddetle ihtiyaç vardır. Bugünküler adeta gayri insanidir

Dördüncü Umumi Müfettişliğin görev bölgesi zor bir coğrafyaydı. Bu sebeple, burada güvenliği sağlamak da güçtü. 1937 yılında iç güvenliğin sağlanması konusunda yapılan inşaatlara dair raporu şöyleydi:³⁶¹

- 1.Ovacık kışlası duvarları iki metreyi bulmuştur
- 2.Pülümür kışlasının temeline başlanmış
- 3.Amutka karakolunun duvarları bitmiş, tavanına beton dökülmüş
- 4.Nazımiye kışlasının temel kasıkları çakılmış, Mameki kışlalarının tesviyesine başlamış. Sin kışlaları da dahil malzemeleri de mahalline sevk ve ihzar edilmektedir.
- 5.Karaoğlan, Danziğ ve Kahmut jandarma karakollarının inşat hazırlıkları yapılmaktadır.
- 6.Pülümür'de emaneten yapılmakta olan kışlanın temel hafriyatı bitmiş malzemenin mubayaasına girişilmiştir. Ahır ve mutfak tamirâtı devam ediyor.
- 7.Pülümür kışlası müştemilatının inşası için malzemenin ihzar ve mubayaasına başlanmıştır.
- 8.Hozat'ta yapılacak 500'er bin lira keşifli birer taburluk iki kışla münakasaya konulmuştur.

Mameki kasabası ve garnizonu inşası da şöyleydi:

- 1.Mameki kasabası hükümet konağının yakınında ve etrafında kurulacaktır. Kasabanın mevki haritadaki Killi Köyü işaret noktasının 4 km cenubu garbisindedir. Mamekide kıştan evvel yetiştirilmek üzere iki kışla ihale edilmiştir.
- 2.Kışlalar Munzur suyundan 50 metre yüksekte 50-100 metre uzaktadır, iki kışla arası 150 metredir. Her iki kışlanın yakınında günde 12 ton su

³⁶¹ BCA (1937).0 30 72 470 4

veren pınarlar vardır. Motorla Munzur'dan su almak imkanı bulunduğu da tespit edilmiştir. Kışlalar Munzur suyu üzerinde kurulmuş kazık köprünün şimal ucunda ve Harçık üzerinde tel köprünün 30 metre uzağında bu köprülere hakim nazır vaziyettedir.

3.Çirkiş Köyü önüne kurulacak beton köprüye de hakim ve nazırdırlar.

4.Kışlalar Külün dağını, Balışer şimalini ve Kandilbaba şarkını ve Mazgirt kertlerini görmektedir.

5.Sihhat vekilinin mahallindeki tavsiyeleri veçhile kasabanın ve kışlaların şimali kapalıdır ve nehir kenarı da merzağı değildir.

1937 senesi bölgede güvenlikle ilgili yapılmakta olan inşaat durumu ise şöyleydi :³⁶²

Binalar:

1.Seyithan'da ve Tüllük'te birer bölüklük pavyonların duvarları bitirilmiş ve üstleri dam şeklinde kapatılarak içlerine birer bölük yerleştirilmiştir. Seyithan'daki nahiye karakolunun duvarları bitmiş. Sabit jandarma karakolu civardaki ev tamir edilerek yerleştirilmiştir.

2.Karaoğlan'daki nahiyeli karakol binası bitmiş

Aynı raporda Seyithan ve Tüllük'teki pavyonlarla, Karaoğlan'daki karakola ek olarak, Mameki Kasabası garnizon inşası ve diğer başlayan inşaatlar 1937 yılında bitmişti.³⁶³ Aynı yıl Ovacık'ta askeri kışla, Hozat'ta birer taburluk iki kışla ve bunların ahırları ve müstemilatı olan diğer binalar, Elazığ'da 300 kişilik bir cezaevi yapılmaktaydı.³⁶⁴ Ayrıca, Müfettiş Alpdoğan Nazımiye Kazası'nda kışla ve süvari tavlasının bakımı hakkında ve diğer güvenlik işleriyle ilgili kaymakamdan bu konuların üzerinde durulmasını istemişti.³⁶⁵

Elazığ-Hozat-Pülür şose yolunun yapılması Tunceli asayişinin temini bakımından önemliydi. Nitekim Başbakan Celal Bayar, "Elazığ-Hozat, Hozat-Pülür yolunun

³⁶² BCA (1937).0 30 10 72 470 6. 3

³⁶³ BCA (1937).0 30 10 72 470 6. 3

³⁶⁴ ----- (1937).Tunceli vilayetindeki nafia işleri ehemmiyetler devam ediyor. *Vakit*.(7053).s.4

³⁶⁵ ----- (2011). *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi. (Der:Tuba Akekmekçi,Muazzez Pervan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s.51

yapılmasını Tunceli ıslahatı açısından hayati bir öneme sahip olduğunu” belirtmiştir.³⁶⁶ Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde yapılan köprü, yol şose vs. hem bayındırlık hem de güvenliğin sağlanması açısından önemliydi. Bu sebeple güvenlik ve bayındırlık konusunda yapılan çalışmalar birbiriyle örtüşmekteydi. Yapılan karakollarla, binalarla devlet burada varlığını hissettirecekti.

Dördüncü Umumi Müfettiş Alpdoğan Dersim hakkında 1938’de Dâhiliye Vekâleti’ne ve Başvekil Celal Bayar’a asayişin durumunu şöyle bildirmişti:

Mameki Dağ Tugayı Bölgesi’nde gece sükûnetle geçmiştir. Haydutların Kalan deresi boyunca cenuba inmemelerinin temini için ayrı bir müfreze gönderilmiştir. Amutka Bölgesi’nde bir hadise olmamıştır.³⁶⁷ Haydut sürüleri kaçmışlar, Munzur Suyu civarında mağaralar taranmış ve buraların boşaltıldığı görülmüş. Burada bir er şehit ve bir yaralanmış.³⁶⁸

Ancak olayların bastırılmasından yedi yıl sonra 1945 yılında Dördüncü Umumi Müfettişliğin İçişleri Bakanlığı’na sunduğu raporda, bölgeye ilişkin sorunların devam ettiği açıklanmıştı.

Güvenlik genel olarak iyi olmakla birlikte eski isyan artıklarının varlığı, batıl inanışların devam ettiği şüphesizdir. Ne kadar ehemmiyeti az olursa olsun en küçük açığa vuruşlar karşısında idare makamları azami hassasiyet göstererek kanuni icapları yapmakta iseler de bu durumun kökünden düzelmesi, milli eğitimin yayılması, halkın kati olarak toprağa bağlanması ve şekavet neslinin ihtiyarlayıp ortadan kalkması ile mümkün olacaktır. Eski isyanlara bilhassa manen müessir surette yardımcı olan artık şeyhlerin makarrı bulunan Bingöl’ün Çanköyü özel olarak ele alınmış ve burasını kesiksiz bir bakım altında tutmak için karakol açılmış, okul kuvvetlendirilmiş ve bir araba yolu yaptırılmıştır. Elazığ ilinin Palu, Maden ve Bingöl ilinin merkeziyle Genç ilçesi özel olarak gözetiminde

³⁶⁶ BCA.(1938). 0 30 72 471 3. 3670-1624,;-----.(1937).Tunceli’nde.Ulus.s.3

³⁶⁷ BCA (1938). 0 30 10 72 470 8. 40

³⁶⁸ BCA (1938). 0 30 10 72 470 8. 12

bulundurulmaktadır. Palu ve Genç'in polis kadroları kuvvetlendirilmiştir. Güvenlikten mesul olan idare makamlarının en inarak dayanacakları adalet teşkilatı olduğundan bölgede adalet teşkilatına çok önem verilmesi en iyi hakimlerin buralara gönderilmesi yargıçlık ve savcılık yerlerinin münhal bırakılmaması lazımdır.³⁶⁹

Raporda görüldüğü gibi güvenliğin sağlanmasıyla birlikte eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda çalışmalar yapılacaktır. Bu sebeple bölgenin kendine özgü yapısından ötürü diğer çalışmaların yapılabilmesi için iç güvenliğin sağlanması gerekmektedir.

2. Eğitim ve Kültür Alanındaki Çalışmalar

2.1 Eğitim-Öğretim Alanındaki Çalışmalar

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulduğu yıllarda bölgede okuma yazma oranı yıllara göre şöyleydi:

Tablo 2. Elazığ'da Yıllara Göre Okuma Yazma Bilen Nüfus³⁷⁰

Yıllar	Toplam nüfus	Toplam okuma yazma bilen nüfus	Toplam okuma yazma bilen erkek nüfus	Toplam okuma yazma bilen kadın nüfus
1935	256189	18748	15615	3133
1945	156342	30930	24849	6081
1950	178734	38673	30809	7864

Kaynak: Milli eğitimde 50 yıl, 1973: 8

³⁶⁹ BCA (1945). 0 30 10 72 471 12. 2

³⁷⁰ ----- (1973). *Milli eğitimde 50 yıl*. Ankara: DİE Matbaası. s.8

Tablo 3. Erzincan'da Yıllara Göre Okuma Yazma Bilen Nüfus³⁷¹

Yıllar	Toplam nüfus	Toplam okuma yazma bilen nüfus	Toplam okuma yazma bilen erkek nüfus	Toplam okuma yazma bilen kadın nüfus
1935	157344	15692	12692	3000
1945	133440	35191	26119	9072
1950	165646	47649	33801	13848

Kaynak: Milli eğitimde 50 yıl, 1973: 6

Tablo 4. Bingöl'de Yıllara Göre Okuma Yazma Bilen Nüfus³⁷²

Yıllar	Toplam nüfus	Toplam okuma yazma bilen nüfus	Toplam okuma yazma bilen erkek nüfus	Toplam okuma yazma bilen kadın nüfus
1945	55655	3970	3402	568
1950	80451	11374	9887	1487

Kaynak: Milli eğitimde 50 yıl, 1973: 8

Tablo 5. Tunceli'de Yıllara Göre Okuma Yazma Bilen Nüfus³⁷³

yıllar	Toplam nüfus	Toplam okuma yazma bilen nüfus	Toplam okuma yazma bilen erkek nüfus	Toplam okuma yazma bilen kadın nüfus
1945	69739	14420	11649	2771
1950	87208	20712	16005	4707

Kaynak: Milli eğitimde 50 yıl, 1973: 13

³⁷¹ ----- (1973). *Milli eğitimde 50 yıl*. s.6

³⁷² ----- (1973). *Milli eğitimde 50 yıl*. s.8

³⁷³ ----- (1973). *Milli eğitimde 50 yıl*. s.13

İstatistiklerde görüldüğü üzere okuma yazma oranında artış görülmektedir. Buna paralel olarak Müfettiş Alpdoğan Umumi Müfettişler konferansında, iç güvenliğin sağlanmasından sonra ikinci olarak “mektepe işinin” önemli olduğunu ifade etmişti.

Umumi müfettişliğin görev bölgesinde ilköğretim durumu yıllara göre şöyleydi:³⁷⁴

Tablo 6. Dördüncü Umumi Müfettişlik Bölgesi İlköğretim Durumu

	yıllar	Okul	Öğretmen	öğrenci	diploma alanlar
Bingöl	1939	13	24	943	33
	1940				
	1944 1945	21	31	1396	79
Elazığ	1939	76	13	5851	494
	1940		5		
	1944 1945	114	18 6	9471	614
Erzincan	1939	65	11	2980	73
	1940		1		
	1944 1945	201	29 0	1149	682
Tunceli	1939	43	71	2916	152
	1940				
	1944 1945	102	12 9	6743	312

Kaynak: Milli eğitimde 50 yıl, 1973:20

Yurt çapına yayılamamış ve dini temeller üzerine kurulmuş bir okul sistemi devralan Cumhuriyet eğitimciler çeşitli zorluklarla karşılaştı. Cumhuriyet’in ilk yıllarında okuryazarlık oranının % 10 olduğu dikkate alındığında, eğitim alanında önemli atılımların yapılması gerektiği görülmekteydi.³⁷⁵ Dördüncü Umumi Müfettişliğin görev bölgesini kalkındırma yolunda en önemli çalışmalarından biri eğitim öğretim alanındaki çalışmalarıydı. Bu sebeple öncelikli amaçlar arasında, bölgedeki okul sayısının arttırılması, kız çocuklarının okula gönderilmesi, Türk dilinin bölgede yaygınlaştırılması vardı. Bölgede Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitilmiş nüfus çok fazla olmadığı gibi istihdam edilecek yetişmiş öğretmen de yoktu.

³⁷⁴ ----- (1973). *Milli eğitimde 50 yıl*. s.20,22,23,30

³⁷⁵ ----- (1973). *Milli eğitimde 50 yıl*. s.2

Bölgede bunları göz önünde bulunduran Umumi Müfettiş ve müşavirleri çalışmalar yaptı

Umumi Müfettiş Alpdoğan'ın Umumi Müfettişler Konferansı'nda şu tespitte bulunmuştu:

Dördüncü Umumi Müfettişlik'te 54'ü 3, 39'u ilk mektep 142 muallimle idare edilmekte, tahsil çağındaki 45.230 çocuğun 6.621'i mekteplere devam etmekte. Nispet 12.5³⁷⁶

Müfettişlik mıntıkasında 7 okul açıldı, ancak yaş büyük olanlar okula alınmadığı için şikayetlere konu oldu. Umumi Müfettiş Alpdoğan okullaşma oranının arttırılmasının yanı sıra Türkçe öğretilmesinin de zorunluluğu üzerinde durmuştu.³⁷⁷

Müfettişlik mıntıkasında “ilköğretim davasına” büyük önem verildi. Az zamanda ve genel program dairesinde büyük bir hamle ile Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesi özellikle Tunceli mıntıkası okullarla donandı.³⁷⁸ Erzincan'da köy okullarına yardım yapıldı³⁷⁹ ve ek olarak 12 köy mektebi yapıldı.³⁸⁰

Müfettişlik, 1939'da Çemişgezek'te bir okul yaptı. Kasabanın ortasında yer alan okul iki katlı bir binaydı. Üçü alt, üçü üst katta olmak üzere altı dersane ile yine altlı üstlü iki salon ve yukarı katta bir idare odası, bu odanın altındaki oda ile salon arasına portatif bir camlık vardı.³⁸¹ Bu camlık sahne olarak kullanılması planlanmıştı.

İsmet İnönü “Hatıralarında” uygulanan projenin başarıya ulaştığını açıklamaktadır :³⁸²

Biz iktidarı bıraktığımız zaman, bütün Türkiye illeri için ilk mektebi en çok olan vilayet Dersim'di. Kızları mektebe gittiler, erkek çocukları

³⁷⁶ *Umumi müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.53

³⁷⁷ *Umumi müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.136

³⁷⁸ ----- (1945). Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesindeki örnek çalışmalar. *Son posta*. (5221). s.6

³⁷⁹ ----- (1937). Erzincan'da yeni eserler vücuda getiriliyor. *Son posta*. (2619). s.5

³⁸⁰ BCA (1937).0 30 10 72 470 4

³⁸¹ ----- (2011). *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*. s.171

³⁸² İ.İnönü (1998). *Hatıralar*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları. s.52

mektebe gittiler ve yetiştiler. Çocuklar, Dersim içinde tahsil görmeye başladılar. Bütün bu tedbirler neticesinde Dersim'de yalnız asayiş sağlanmış olmakla kalmadı. Dersimli vatandaşlar görgülü ve akıllı olarak her yerde Türklere iyi örnek teşkil edecek misaller verir hale geldiler.

İsmet İnönü'nün direktiflerine uyularak ilköğretim davası bölgede çok hızlı şekilde ilerledi. Bilhassa Tunceli'nin Kazaları'nda bu iş büyük bir hassasiyetle yürütüldü. Abdullah Alpdoğan'ın yerine 1943'te Dördüncü Umum Müfettişliği'ne getirilen Muzaffer Ergüder'in direktifleriyle Tunceli'nin en ücra köşelerinde ve köylerinde mektepler açıldı ve gezici öğretmenler bu havalide bu işe çok hız verdi. Tunceli Maarif Müdürü Nazımiye ve diğer kazalara giderek yerinde icap eden tedbirleri aldı.³⁸³

Dördüncü Umumi Müfettişliğin eğitim konusunda bir başka çalışması ise her bakımdan eğitim imkanları sağlamak amacıyla Elazığ'da bir ortaöğretim yurdunun "Okul Öğrencilerini Koruma Kurumu" nun kurulmasıdır. Yurda, Elazığ, Tunceli ve Bingöl illerinden talimatnamedeki esaslar dairesinde öğrenci alındı.³⁸⁴ Ayrıca Uluova Talebe Yurduna yardım yapılması girişimlerinde bulundu.

1937- 1938 yılında Elazığ'da ortaokulda öğrenci mevcudu 800'ü buldu ve 180 öğrenci mezun oldu. Bu arada Umumi Müfettiş Alpdoğan Elazığ'da yeniden yapılması düşünülen ortaokul binası ile lisenin yapılmasını da sağladı.³⁸⁵ Lise binasının temel atma törenine büyük bir halk kitlesi katıldı. Alpdoğan "Bu irfan müessesesinin" değerini anlatarak, Milli Şef İsmet İnönü'ye ve büyüklerine şükran duyduğunu ifade etti.³⁸⁶ Umumi Müfettiş gençliğin fazilet ve ahlakla donanmasını istediğini belirtti.³⁸⁷

³⁸³ ----- (1944). İlköğretim Seferberliği Hızla İlerliyor. *Turan*.(1128).s.1

³⁸⁴ ----- (1945). Okul öğrencilerini koruma kurumu. *Turan*.(1216).s.2

³⁸⁵ H.Nazlı (1939). *Elazığ*. Ankara: Zerbamat Basımevi. s.57

³⁸⁶ ----- (1939). Elazığ lisesinin temeli atıldı. *Cumhuriyet*.(5484).s.3

³⁸⁷ ----- (1939). Lisemizin temeli. *Turan*. (665).s.1

Müfettişliğin eğitim alanında bir başka çalışması da Erzincan'da kütüphane yapılmasına katkıda bulunmasıdır.³⁸⁸

Birinci Milli Eğitim Şurası'nda başlayarak 1939'dan itibaren toplanan bütün şuralarda kırsal kesimde yaşayan halkın eğitilmesi önemli bir yer tutmuştur. Nitekim Dördüncü Umumi Müfettişlik Maarif Müşaviri Şevket Süreyya Ayaç Birinci Maarif Şurasına katılarak eğitim konusundaki düşüncelerini şöyle açıklamıştı:

İki nokta hakkında maruzatta bulunacağım. Bunlardan birisi eğitmen mekteplerinin üç sınıflı olması meselesidir. Diğeri de Türkçeden başka dil konuşan vatandaşların okutulması ve yetiştirilmesi meselesidir. Devleti eğitmen usulünde bir keşfe sevk eden ihtiyaç malumdur. Kırk bin köyümüz vardır. Bunlardan ancak dört bin köyümüzde mektep vardır. Eğitmen işinin keyfiyeti cihetinden istinat ettiği nokta bu ihtiyacı bilhassa şimdiye kadar köylerde hocalık yapanların köy hayatına tamamıyla uymamalarıdır. Köy mektepleri köyün bünyesi içinde ağacın içindeki taş gibi o bünyeye karışmadan, o bünyenin ihtiyaçlarına cevap vermeden tamamıyla yabancı kalıyorlardı. Bu tarzda yetişen köy realitesine göre yetişen köyün hayatını değiştirmeye kadir muallimin elindedir. Prensiptir şudur: Her köyün içinden bir vatandaş alınıyor ve köy onun vasıtasıyla kalkındırılıyor. Bunun neticesi köyde bizim görmeye alışmadığımız bir inkişaf olmuştur. Köy çocuğunun şimdiye kadarki hedefi jandarma zabiti veya tahsildar olmaktı. Bugünkü şeriat içinde tesis edilmiş olan köy mekteplerinde köylü kendi köyünün istihsal şartlarına müessir olmak vaziyetinde yetiştiriliyor, köyden alınan vatandaş orduda da disiplin ve hayat şartlarına uyduktan ve köyü için hakikaten yetiştikten sonra geliyor, köyde hakikaten yapıcı bir adam vaziyetinde çalışıyor. Bu suretle Türk maarifinde de inkılâplar oluyor. Bu inkılâplar çok görülüyor. Çok yakın bir atide bu inkişafın ışıklarını görmekte gecikmeyeceğiz. Plan Komisyonunun tekliflerinde eğitmenli mekteplerin üç sınıflı olması

³⁸⁸ ----- (1938). Erzincan imarı için yeni kararlar alınıyor. *Tan.*(1210).s.6;----- (1938). Erzincan'da bir kitap sarayı yapılıyor. *Son posta.*(3016).s.5;----- (1938). Erzincan. *Ulus.* s.8
----- (1939).Şimendifer Erzincan'a yeni bir hayat verdi. *Cumhuriyet.*(5355).s.6

meselesi vardır.³⁸⁹ Eğitimci üç sene okuttuktan sonra mezunları yatılı mekteplere verecek ve bunlar orada iki sene³⁹⁰ okuduktan sonra beş sınıflı mezun vaziyetine gelecek. Bendeniz bu hususta bir teklif yapmak istiyorum. Bu yatılı mektepleri açmak çok pahalı bir şeydir. Ve yine köy şartlarına göre tesis edilmeyecek olursa çocukları tecrit etmek suretiyle, köy hayatından uzaklaştırmak suretiyle fayda yerine zarar görülür. Onun için bugün üç sınıflı mekteplerde bulduğumuz eğitimci biz mektepten vazifedar olmadıkları diğer altı ay zarfında yetiştirmek suretiyle bu meseleyi toptan halledebiliriz. Köy muallimi altı ay vazife yapıyor. Diğer altı ayda serbesttir. Binaenaleyh diğer altı ayını köy öğretmeni okullarında geçirmek suretiyle bunlar da diğer öğretmenler gibi yetişebilirler. Teklif edilen vaziyete göre 150 ile 400 arasındaki köyler 16000 kadardır. Eğer karar verilirse bu 16000 köyde mektepler 3 sınıflı olacak ve diğer köylerde 5 sınıflı olacaktır. Bunun fiili neticesi budur. Halbuki Maarif Şurasının kararlarından biri bir muallimin 5 sınıfı okutabilmesi ve bunun bütün memlekete tamimidir. Denilecektir ki eğitimcinin seviyesi 5 sınıfı okutmağa kafi gelir mi? Biz seviye dediğimiz zaman nazari malumatı kastediyoruz. Eğitimcinin yapıcılık ve hayata müessir olmak, köylüyü kalkındırmak noktasından seviyesi küçültülemeyecek derecededir. Nihayet biz eğitimci işe başladıktan sonra vazife başında yetiştireceğiz. Bunları 5 senede yetiştirirken her sene kendisine bir sınıf fazla verilmek suretiyle işi toptan halledebiliriz. Bu suretle ne iki türlü öğretmen, ne de iki türlü eğitimci olur. Kurslarda okutmak suretiyle onları da diğerlerinin seviyesine çıkarabiliriz. Diğer ikinci bir nokta, Türkçe dilden başka ecnebi dil konuşan vatandaşları

³⁸⁹ 29 Temmuz 1939'a değin süren Birinci Maarif Şurası'nda şu kararlar alınmıştı: İlköğretim komisyonunda ve Şura genel kurulunda yapılan görüşmeler sonunda Millî Eğitim müdür ve memurları ve ilköğretim müfettişleri yönetmelikleri ile ilkokul programı incelenerek kabul edilmiş, bir öğretmen tarafından yönetilen üç sınıflı köy okullarının beş yıla çıkarılması benimsenmiş ve ilköğretimin gelir kaynakları belirlenmişti. Tek öğretmenli ve üç sınıflı köy okullarının beş sınıfa çıkarılması 1939/1940 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Bkz. *Birinci maarif şurası*.(1939)

³⁹⁰ 400 nüfustan az köylerde eğitimci görevlendirilmesi, eğitimcilerin ilk üç yılın programını uygulaması ve eğitimci köylerin bulunduğu bölgenin merkezinde, bu köylerin öğrencilerinin ilkokulun son iki yılını okuyabilmeleri için, bir okul kurulması Şurada alınan önemli kararlardandır. Bkz. *Birinci maarif şurası*.(1939)

yetiştirme meselesidir. Memleketin Şark tarafında bulunanlar Cumhuriyetin feyzinden nurundan istifade edecekler ve etmeleri de lazımdır. Onun için Türkçeden gayri dil konuşan vatandaşların okutulmaması hakkındaki mütalaaya bendeniz iştirak etmiyorum. Eğer bugün bazı vatandaşlar okuduktan sonra memlekete faydalı olmamışsa bunun sebebi dünkü mektebin aczinden ileri gelmektedir. Bir insanı okutmak demek ona nazari malumat vermek değil, onu forme etmektir ve insanın evvela kendi vatanına, kendi varlığına hizmet edebilmesi ve onun müşterek büyük hareketine kendi hareket ve kuvvetini katabilmesidir. Bunu yapamıyorsa sebebi dünkü mekteplerin insan yetiştirmekle değil ancak onu okutmakla uğraşmasındandır. Bundan sonra böyle olmayacaktır. Bunun için ilk tedrisat mekteplerinin köylerde tamam olması ve beş sınıflı bulunması lüzumludur. Bunun için de sadece kurduğumuz öğretmen okullarından değil aynı zamanda eğitim kurslarından çıkacak yetiştirici elemanlarla çalışmak taraftarıyım. İlk tedrisatı Şark vilayetlerimizde ilmi bir surette tetkik ve tatbik etmek meselesi çok mühim ve yerinde bir tekliftir. Fakat bu on sene meselesidir. Bu müddet zarfında 10 sene 20 sene memleketin bu taraflarını haliyle terk etmek yerinde değildir. Onun için bendeniz şöyle bir teklifle huzuruza çıkmak istiyorum: Memleketimizin başka taraflarını yetiştiren hususi eğitim kursları açtığımız ve bu eğitim kurslarını buradaki vatandaşların dillerini ve vaziyetlerini nazarı itibara alarak kurduğumuz gibi burada da yani memleketin Şark tarafında mesela Elazığ'da da bir eğitim okulu açmak mümkündür. Bu suretle buradaki vatandaşlara da ilk tahsili aşılacak ve memlekete çok daha faydalı uzunca müddet ihmal eder ve Türkçeden gayri bir dille konuşmalarına meydan verirsek kendi aleyhimize ve ayrı bir kanaatle vatan parçasının mevcut olmasına müsaade ediyoruz demektir.³⁹¹

³⁹¹ *Birinci maarif şurası* (1939), s.352

Bu uzun pasajdan da anlaşılacağı gibi Dördüncü Umum Müfettişlik eğitime büyük önem vermiş ve maarif müşaviri aracılığıyla bu konudaki görevini önemli ölçüde yerine getirmeye çalışmıştı.

1940 yılında Maarif Vekaleti ve Müfettişliğin emirleriyle Bingöl dahilinde biri merkeze bağlı Karapınar köyünde ve ikisi Kiği'ye bağlı Hogas ve Simhaç köylerinde, üç millet mektebi açıldı ve 400 kişi kaydedildi. Burada halka okuma yazma öğretildi. Ayrıca burada öğretmenler “milli mefkûreyi” yükseltmek için konferanslar verdi.³⁹²

Tablo 7. Dördüncü Umumi Müfettişlik Milli Eğitim Durumu 1944–1945 Ders Yılı³⁹³

	Bingöl	Elazığ	Erzincan	Tunceli	Bölge
Lise		1			1
ortaokul		1	1		2
Kız Enstitüsü		1			1
Şehir ilkokulu		2	7	9	32
Köy Öğretmen okulu	5	33	34	18	95
Köy Enstitüsü okulları	10	18	23	18	65
Köy Eğitimi okulları	6	55	130	57	242
Orta Öğretim Okulları		36	2		47
Teknik Öğretim Okulları		22			22
Özel muhasebeden maaşlı Öğretmen	31	105	101	43	280
Gezici baş. Öğretmen		5	14	10	29

Kaynak: BCA 0 30 10 72 471 12.3, 1945: 1

1944 yılına gelindiğinde gerek okullaşmada gerek öğretmen sayısının artmasında gerekse eğitim açısından önemli mesafeler kat edildi. Yine de okul binasına ihtiyaç vardı. Dördüncü Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder okul binalarının ders yılı başına kadar yetiştirilmeleri için emir verdi. Bu sebeple vilayet özel bütçesinden 20 bin lira

³⁹² ----- (2011).*Doğu Anadolu ve Cumhuriyet bürokrasisi*. Necmeddin Sahir Silan Arşivi.(Der: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan).s.18

³⁹³ BCA (1945).0 30 10 72 471 12.3

bir yardım yapıldı. Buna göre inşaat halinde bulunan bütün okulların ders yılı başına kadar ikmal edilerek Cumhuriyet Bayramı'nda toplu bir açılış töreni yapılması kararlaştırıldı. Bunlara ek olarak Tunceli'de "ilköğretimi gerçekleştirme kurulu" Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder başkanlığında toplandı. Ayrıca toplantıya vali muavini, maarif müşaviri, nafia müdürü ve maarif müdüründen oluşan heyet de katıldı. İlköğretim kurulunda öğrencilerin devamı, yapı işleri hakkında harita üzerinde genel durum incelenerek tartışmalar yapıldı. Düşünülen işlerin yapılması hakkındaki karar kazalara ve ilgililere bildirdi. Umumi Müfettişlik, emrinde bulunan bütün taşıt vasıtalarını bu uğurda çalışmalarını bir yazı ile bildirdi.³⁹⁴

1945 yılında Dördüncü Umumi Müfettişlik İçişleri Bakanlığı'na eğitim konusunda yapılanları rapor halinde sundu:³⁹⁵

İlköğretim çalışmaları bütün hızı ile yürümekte ve verimli sonuçlar alınmaktadır. Bu uğurda il milli eğitim müdürlerinin çalışmaları şöyledir: Tunceli birinci, Erzincan ikinci, Elazığ üçüncü derecede olup Bingöl Eğitim Müdürü hakkında bir derece tayinine muktendir değilim. Çünkü bu zat asıl vazifesinden başka işlerle ve dedikodularla uğraşmaktadır.

Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulduğu günden itibaren halkı bilgilendirme amaçlı konferanslar düzenledi. 1940 yılında Maarif Müşavirliği tarafından İkinci Dünya Savaşı sebebiyle halkı bilgilendirme ve uyarma amaçlı olarak çeşitli konferanslar düzenlendi.³⁹⁶ Müfettişlik mıntıkasında gerçekleşen bu konferanslar ³⁹⁷ toplam 28 taneydi. Elazığ'da Konya mebusu Ali Türel tarafından alınması gerekli tedbirler hakkında bir konferans ve Elazığ'a bağlı Harput halkevinde, Hankendi ve Balibey nahiye merkezlerinde konferanslar düzenlendi. Erzincan'da Mebus Süreyya Özgeevren tarafından köyde geniş bir halk kitlesine, başöğretmenlerden oluşan bir grup yine aynı yerde konferans verdi. Yine Solhan ve civarındaki köylerde de konferans tertip edildi.³⁹⁸ Bu konferanslar halkı pratik konularda bilgilendirme amacına yönelikti.

³⁹⁴ ----- (2011).*Dersim harekatı ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.347

³⁹⁵ BCA (1945).0 30 10 72 471 12.4

³⁹⁶ BCA (1940).490 1 00 1013 909 1 . 40-5857

³⁹⁷ BCA (1941).490 1 00 1008 889 2 . 111-182/2012

³⁹⁸ BCA (1941).490 1 00 1008 889 2 . 70-1516

Umumi Müfettiş görev bölgesinde çalışmalar yaptığı gibi, bölgedeki açılış ve milli bayramlar törenlerine katılarak buralarda önemli nutuklar söyledi. Milli Bayramların önemini anlatılması ve Bağımsızlık Savaşı'nın nasıl kazanıldığı bu törenlerde vurgulandığı için Müfettişliğin bu törenlere katılması ve halka bilinç aşılması önemli görülmekteydi. Örneğin 1940 yılında 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Elazığ'da coşkun tezahüratla kutlandı. Basına yansıdığı kadarıyla sabah erkenden halk sokaklara dökülmüş ve her yeri beyaz kırmızı renklerle bezemişti. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan müfettişlik binasında Elazığ ve Tunceli vilayet erkânı ve memurlarını kabul etmiş. Askeri birlikler, mektepliler ve büyük halk kitlesi Cumhuriyet Meydanında toplanarak günün coşkusu yaşamıştı.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk toplumunun çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması, ülkenin ilerlemesinin önündeki engellerin kaldırılması temel hedefti. Bu açıdan Dördüncü Umumi Müfettişliğin eğitim öğretim alanında yaptığı çalışmalar, eğitimi yaygınlaştırmaya çalışması bölgenin kalkınması açısından önemli görülmüştür.

2.2 Halkevleri İle Yapılan Çalışmalar

Dördüncü Umumi Müfettişlik görev bölgesindeki halkevleri aracılığıyla birlikte halkın “medenileştirilmesi” yönünde faaliyetlerde bulundu. Müfettişlik halkevlerinin tüm şubelerindeki çalışmaları maddi olarak destekledi ve müşavirlerin çalışmalara katılmasını sağladı.

Halkevleri, okuma yazma öğrenmeyi halkın ayağına kadar götürmek görevini üzerlerine almıştı. Oluşturulan halk dersaneleri ve kurslar şubesinin temelleri bu duygularla atıldı ve bu yöndeki çalışmalara hız verildi. Dönemin Türkiye'sini düşündüğümüzde, tüm ülkede olduğu gibi Elazığ'da da okuma çağına yeni girenlerin dışında, o döneme kadar hiç okutulmamış vatandaşların olduğu da muhakkaktı. Bu itibarla Halkevinin faal şubelerinden birisi de halk dersaneleri ve kurslar şubesiydi. Kurslar şubesinde; Türkçe dil kursu, yabancı dil kursu, okuma yazma kursu ve mesleki toplantı ile kursların yanı sıra, dönemin sosyal hayatını ilgilendiren eğitici

kurslar da verilmekteydi. Elazığ Halkevi 1938 yılı içerisinde çeşitli dil dershaneleri açtı. Bunlar Almanca, Fransızca, İngilizce ve okuma yazma dershaneleriydi.³⁹⁹ Almanca dershanesinde Almanya’da ziraat öğrenimi yapmış olan Dördüncü Umumi Müfettişlik Ziraat Müşaviri Tevfik Dündar tarafından verilen derslere biri bayan olmak üzere 18 kişi devam etmiştir.⁴⁰⁰

Müfettişliğin bir diğer çalışması da, ülkenin her köşesinde olduğu gibi zehirli gaz karşı korunma komisyon ve birlikleriydi. Halkın bilgilerini arttırmak ve gelecekte vatani koruyabilmek üzere Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde Elazığ Halkevi salonunda hava gazı kursu açıldı. Tunceli, Elazığ ve Bingöl vilayetlerinden birçok memur ve öğretmen katıldı.⁴⁰¹ Hava ve zehirli gaz tehlikesinden korunma kursu, 21 Haziran 1937 Pazartesi günü Halkevi’nin salonunda Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Alpdoğan tarafından açıldı. Alpdoğan, açış konuşmasında hava müdafaasının değeri üzerinde durdu ve son söz olarak Dersim hadisesinden bahsederek, buranın en eski devirlerden beri bir Türk yurdu olduğunu, köy, şehir, dere ve dağ adları ile konuşulan kelimelerin en aşağı 4/3’nün öz Türkçe kelimeleri ihtiva ettiğini açık bir şekilde ortaya koymuş ve kurs müdavimlerine düşen vazifeyi belirtmişti.⁴⁰² 8 Temmuz’da kursa devam edenlerin imtihanları yapıldı ve başarılı olanlara belgeler verildi. Kursun kapanışını da General Abdullah Alpdoğan yaptı.⁴⁰³

Umumi Müfettişliğin halkevleriyle birlikte yaptığı bir başka çalışma da halkı bilgilendirme amaçlı verilen konferanslardı. Elazığ Halkevinde verilen konferanslar şöyleydi:

³⁹⁹ BCA (1941). 490 1 00 997 852 1 . 38

⁴⁰⁰ ----- (1937). Almanca dershanesi. *Altan*. (35).s.45

⁴⁰¹ B.Kaleli (1937).Hava hücumlarından korunma. *Altan*. (29). s.12

⁴⁰²----- (1937). Hava hücumlarından korunma kursu. *Altan*. (28).s.12,;----- (08.07.1937)

Elaziz’de zehirli gaz kursu bitti. *Tan*. (800). s.3

⁴⁰³----- (1937). Hava hücumlarından korunma kursu. *Altan*. (28). s.12,; ----- (08.07.1937).

Elaziz’de zehirli gaz kursu bitti. *Tan*. (800). s.3

Tablo 8. Halkevinden Müfettişlik Tarafından 1937 Yılında Verilen Konferanslar ⁴⁰⁴

Tarih	Müfettişlik Müşaviri	Konferansın Konusu
01.12.1937	Ziraat Müşaviri Tevfik Dünder	Ziraatta Kuralık Meselesi
08.12.1937	Kurmay Binbaşı Neşet Toron	Adabı Muşeret ve Hayat Bilgisi
22.12.1937	İktisat Müşaviri Nejdet Yücer	Saltanat Devrindeki Ekonomik ve Sosyal Savaşımız ve Cumhuriyet Devrindeki İktisadi İrileri Hamlelerimizin Başlıca Saikleri
29.02.1937	Adli Müşaviri Fehmi Akyön	Adli İnkılabımızın Ana Hatları

Kaynak: Altan, 1937: 46

⁴⁰⁴ ----- (1937).Halkevimizin konferans günleri. *Altan.*(35).s.46

Tablo 9. Halkevinden Müfettişlik tarafından 1938 yılında verilen konferanslar⁴⁰⁵

Tarih	Müfettişlik müşaviri	Konferansın Konusu
09.02.1938	Baş Müşavir Fuat Baturay	İdare Usulü
16.02.1938	Kurmay Binbaşı Şükrü Sirer	Vatandaşların Ve Yedek Subayların Askerlik Vazifeleri
02.03.1938	Sıhhat Müşaviri Veteriner Doktor Mukdim Aysam	Antropoloji Nedir? Türk Irkı Ve Türk Dilinin Antropolojik Mevkii
30.03.1938	İktisat Müşaviri Necdet Yücer	Suriye İle İktisadi Münasebetimiz
13.04.1938	Ziraat Müşaviri Şemsettin Akkaş	Bağcılık
27.04.1938	Kültür Müşaviri Şevket Süreyya Aytaç	İnzibat Meseleleri
11.05.1938	Veteriner Müşaviri Fuat Yersel	Kanatlı Hayvanların Yetiştirilmesi
18.05.1938	Tunceli Defterdarı - Maliye Müşavirliği Cemal Gölge	Vergi Nedir? Ne İçin Alınır? Vergi Mukayeseleri Ve Türkiye'deki Vergilerin Nevi

Kaynak: Altan, 1938: 68

⁴⁰⁵ ----- (1938). Halkevimizin konferans günleri. *Altan.* (39-40-41-42). s.68

Tablo 10. Halkevinden Müfettişlik tarafından 1939 yılında verilen konferanslar⁴⁰⁶

Tarih	Müfettişlik Müşaviri	Konferansın Konusu
18.1.1939	Sıhhat Müşaviri Veteriner Doktor Mukdim Aysam	Çocuk Hıfzıssıhhası
08.03.1939	Ziraat Müşaviri Tevfik Dünder	Bölgenin Zirai Hususiyetleri, Gelişme İmkanları
10.05.1939	Kültür Müşaviri Şevket Süreyya Aytaç	İrade Terbiyesi

Kaynak: Altan, 1938: 68

Bunlara ek olarak 21 Mart 1937’de halkevinde toprak bayramı nedeniyle Ziraat Müşaviri Tevfik Dünder “toprak” hakkında konferans verdi.⁴⁰⁷ Yine Elazığ Halkevinde dil kurultayının açılışı nedeniyle bir tören düzenlendi ve Müfettiş Alpdoğan bu konuda bir konuşma yaptı.⁴⁰⁸ Halkevinde Müfettişlik tarafından konferanslar düzenlenmesi 1941 yılında da devam ettirildi. 1944’te düzenlenen gençlik gecesinde Naşit Sarıca “Halkçılık Nedir?” konulu bir konuşma yaptı ve milli bilinci yükseltmeye çalıştı.⁴⁰⁹

Halkevi konferans salonunda bir diğer konferans Halkevi Reisi Naşit Sarıca tarafından verilen “Çocuklarımızı Niçin Okutmamız” konulu konferanstı. “Ferdî ve içtimai hayatın yükselişinde mektep ve terbiyenin önemli mevkinin belirten bu konuşmaya bütün vatandaşlar köy ve köylülerin davet edilmişti”⁴¹⁰

Halkevi köycülük kolu, köy ve köylülerin toplumsal, sıhhi, ruhsal gelişmelerine, güçlendirilmesine köylü ile şehirli arasında karşılıklı sevgi ve birlik duygularının güçlendirilmesine çalıştı. Ayrıca, halk ile aydın arasındaki uçurumu kapatmak, aydınlara halkın öz değerlerini tanıtmak halka da Cumhuriyet rejiminin ilkelerini

⁴⁰⁶ ----- (1938). Halkevimizin konferans günleri. *Altan* .(39-40-41-42). s.68

⁴⁰⁷ ----- (1937).Toprak bayramı. *Altan*.(25).s.12

⁴⁰⁸ ----- (1936).Halkevinde tören. *Turan* . (361).s.1

⁴⁰⁹ ----- (1944). Elazığ Halkevi Çalışmaları. *Turan*.(1068). s.1

⁴¹⁰ ----- (1944). Halkevimizde toplantı. *Turan* . (1136). s.2

aşlamak bu kolun çalışmalarının temelini oluşturdu.⁴¹¹ Köycülük kolu Kemalist ideolojinin köye ulaştırılmasında aracı oldu.

Dördüncü Umumi Müfettişlik Baytar Müşaviri Fuat Yersel, Kültür Müşaviri Şevket Süreyya Ayaç, Ziraat Müşaviri Tevfik Dünder köycülük şubesinde önemli çalışmalar yaptı.⁴¹² Şube çalışmaları kapsamında zaman zaman kadınların dikiş ve biçkideki kabiliyetlerini artırmak için çeşitli sergiler açtı. Halkevi'nde 4 Nisan 1937 Pazar günü bir sergi açıldı. Sergide dikişe, hesap işlerine, oyalara, boyalara, makine, şapka ve çiçek işlerine varıncaya kadar çok çeşitli ürünler vardı İffet Merzuka, Dördüncü Umumi Müfettişlik Kültür Müşaviri Süreyya, Ortaokul Resim Muallimi Kenan, Halkevi Müze ve Sergi Komisyonu Başkanı Mustafa Arpacı'dan oluşan jüri sergide yer alan ürünleri değerlendirdi. Şapka ve çiçekten Neriman, yünden Ruhsude ve Melahat birinciliği aldı. Diğer işlerden birinciliğe layık ürün bulamadılar. Makine işinden çay takımını yapan Ortaokul Tarih Muallimi Ömer Kemal'in eşi Remziye, oya işinden Zehra, hesap işlerinden Remziye, el işlerinden ortaokul dikiş öğretmeni Adalet Nazlı ikinciliği kazandı. Derece alanlara ödülleri verildi.⁴¹³

Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan emriyle 1937 yılında 24 öğretmen Müfettişlik mıntıkası dahilinde tetkik seyahatine çıkarıldı. Temmuzun onuncu gününden itibaren herkes görevlendirildiği mıntıkaya gitti. Bu seyahat bir ay devam etti.⁴¹⁴ Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntıkası dahilinde yapılan tetkiklerin yurt menfaatlerine uygun olduğu düşünüldü. Elazığ, Bingöl, Tunceli öğretmenlerinden hava tehlikesinden ve zehirli gazlardan korunma kursuna devam edenler arasından seçilenler bu iş için görevlendirildi. Kaza ve nahiye merkezlerinde, köylerde incelemelerde bulunulacaktı. Gidilen yerlerde "Türk milletinin tarihi, Türk dilinin güzelliği" anlatılacak, "gezilen yerlerin menşeleri, evler, insanlar, köyün hayat tarzı, geçinme vasıtaları, okuyup yazma bilen ve bilmeyenler hakkında tetkikler" yapılacaktı. Özetle gönderilen öğretmenler gittikleri yerlerin tarih, coğrafya ve folklor bakımından tetkiki ile uğraşacaklardı.⁴¹⁵

⁴¹¹ U.İğdemir (1974). Halkevleri ve Halkodaları. *Atatürk ve Halkevleri*. Ankara.s. 122

⁴¹² Altan (1938). S:33,34,35

⁴¹³ ----- (1937). Mart, halkevimizin canlı ve hareketli bir ayı olmuştur. *Altan*.(25).s.11

⁴¹⁴ N.Erdem, H.Özdal.(1938). Nazımiye tetkik seyahati notları. *Altan*.(39,40,41,42).s.46,59

⁴¹⁵ ----- (1937). İrsat ve tetkik heyetleri. *Altan*. (28). s.8

Nazımiye Kazası'nın köylerinde incelemelerde bulunuldu. Köylerin zirai, iktisadi ve eğitim durumları hakkında bilgi almanın yanısıra aynı zamanda gezilen yerlerde halk bilgilendirildi, *Cumhuriyet Devrimleri* hakkında konferans verildi. Nazımiye hakkında edinilen bilgiler rapor olarak Altan dergisinde yayınlandı.⁴¹⁶ Elazığ Halkevinin Dil Tarih Edebiyat şubesinde, komite Başkanı Cemil İşbir ve Ali Alagöz, Müfettiş Alpdoğan refakatinde Tunceli'de tarihi ve coğrafi tetkikler yaptılar ve etütler hazırladılar. Komite Başkanı Cemil İşbir, Palu ilçesinde tarihi tetkikler yaptı.⁴¹⁷

Bu tetkik seyahatlerinden biri de Elazığ Ortaokul Tarih ve Yurt Bilgisi öğretmeni ve başyardımcısı Ömer Kemal Ağar, tarafından yapılandı. "Maden ili" adıyla ülkü Basımevi'nde basılan incelemeyi Ömer Kemal Ağar şöyle tanıtmaktadır:

Yapılacak iş çok ehemmiyetli ve şümullü idi. Yurda ve halka en geniş ölçüde hizmet etmek imkânı zuhur etmişti. Memleketi tanımanın vereceği haz, yurttaşla sunulacak müspet telkin, kalbin heyecan duyması için kâfi idi. Böyle bir vazifeye seçilmek ve bunda muvaffak olmak çok şerefli bir işti. Hazırlığımı yaptım, bir cumhuriyet misyoneri gibi yola çıktım. Maden, Baskil, Geban kazalarını ve Ağın Nahiyelerini ve köyleri dolaşım. Bir ay süren seyahatim esnasında birçok muhasebeler yaptım. İnkılâbı ve Cumhuriyeti anlattım. Yeni ile eski arasında büyük farkı belirtmeye çalışım. Yüzlerce köylünün ve şehirlinin beni dinlemesi ve müşkülünü sorması ve karşılığında zevk duyması içimde sonsuz bir haz uyandırdı. Onlar benden birçok şey öğrendiler. Benim de onlardan öğrendiklerim oldu. Seyahatimden dönüşte raporumu Dördüncü Umumi Müfettişlik Kültür Müşavirliğine sundum. Olgun bir içtimaiyatçı ve demokrat bir müşavir olan kıymetli dostum Şevket Süreyya Aytaç yazdıklarımı dikkat süzgecinden geçirdi. Bir broşür halinde neşrederek başkalarının da faydalanmasına yardım etmeğimi söyledi.

⁴¹⁶ Erdem, Özdal (1938), s.46,59

⁴¹⁷ ----- (1937). *Altan*.(25).s.2

Ömer Kemal Açar bu kitabın Maden ili hakkında bilgi edinmek, folklorunu öğrenmek, Türk madenciliği ve bakır ile krom madenlerini öğrenmek isteyenler için önemli bilgiler içerdiğini ifade etmektedir. Bu inceleme, Maden hakkında, eşsiz bilgiler içermektedir.⁴¹⁸

Elazığ Halkevinin orkestra Şefi M.F. Arsuner yaptığı seyahatte Tunceli’de dinlediği türküleri notaya aldı ve bunları kitap haline getirdi.⁴¹⁹

Müfettişlik Müşavirleri Halkevi dergisi Altan’da çeşitli makaleler yazarak halkın “medenileşmesi” ne katkıda bulundular. Bunlara örnek olarak, Adli Müşavir Fehmi Akyön’ün “Adli Kanunlar Karşısında Köy İhtiyar Kurumu Vazifeleri Ve Kaza Salahiyetleri”,⁴²⁰ “Ana Davamız”,⁴²¹ “Spor Beden hareketleri”,⁴²² Maliye Müşaviri Amir Süden “Köylüye ve İşçiye Vergi Öğütleri”, Sıhhat Müşaviri Mukdim Aysam “Hepimizin Bilmesi Lazım Gelen Bilgiler”,⁴²³ Kültür Müşaviri Şevket Süreyya Aytaç “Sevebilmek”,⁴²⁴ “Dersim’den Tunceli’ne”⁴²⁵ “Kendini Tanımak”,⁴²⁶ “Halkevleri Ne İçin”,⁴²⁷ Ziraat Müşaviri Tevfik Dünder “Kuru Ziraat”⁴²⁸ başlıklı makaleler yazdılar.

Müfettişlik hem halkı bilgilendirme ve eğitme konusunda çalıştı, hem de bölgeyi kalkındırmak için çalışmalar yaptı. Bu yönde yaptığı bir hizmet, Harput’a çıkan yolları ve içindeki sokakları ve eski eserlerin bulunduğu yerleri düzenleyerek turistlere açmaktı. Bu sayede hem tarihe hem de turizme katkıda bulundu.⁴²⁹

Dördüncü Umumi Müfettişlik devletle halk arasında bir köprü görevi yaparak halkın ihtiyaçlarını karşıladı. Özellikle halkın ihtiyaçlarını karşılama konusunda Umumi

⁴¹⁸ Ö.K.Açar (1938). *Maden ili*. İstanbul: Ülkü basımevi

⁴¹⁹ ----- (1937). *Tunceli Dersim halk türküleri ve pentatonik*. (toplayan: M .F.Arsuner). Elazığ Halkevi

⁴²⁰ F.Akyön’ün (1939). Adli kanunlar karşısında köy ihtiyar kurumu vazifeleri ve kaza salahiyetleri *Altan*.(44,45,46,47).s.19

⁴²¹ Akyön (1939). Ana Davamız. *Altan*.(48).s.3

⁴²² Akyön (1937). Spor beden hareketleri. *Altan*.(26).s.10

⁴²³ Aysam (1939).Hepimizin bilmesi lazım gelen bilgiler. *Altan*.(44,45,46,47).s.51

⁴²⁴ Aytaç (1939). Sevebilmek. *Altan*.(48).s.9

⁴²⁵ Aytaç (1937). Dersim’den Tunceli’ne. *Altan*.(30).s.3

⁴²⁶ Aytaç (1937). Kendini tanımak. *Altan*.(24).s.3

⁴²⁷ Aytaç (1937). Halkevleri ne için. *Altan*.(23).s.1

⁴²⁸ T.Dünder (1938). Kuru Ziraat. *Altan*.(39,40,41,42).s.5

⁴²⁹ H.N.Uluğ (2007), s.212

Müfettişlik Maarif Müşavirliği sıkı bir şekilde çalıştı, halkevlerinin ihtiyaçlarını CHP Genel Sekreterliğine dilekçelerle bildirerek temin etti.

Umumi Müfettişlik halkevlerinin masraflarını karşıladı ve buralara çeşitli yardımlarda bulundu. 1936 yılında 15 binlik bir tahsisat verdi.⁴³⁰ 1937 yılında Maden halkevinin iskemle, masa, radyo ve diğer ihtiyaçlarını temin etti.⁴³¹

1941 yılında Müfettiş Alpdoğan çalışma bölgesinde bulunan halkevlerinin, halkodalarının ve yardım kurumlarının tahsisatlarının arttırılması için temaslarda bulundu.⁴³² Aynı yıl Elazığ Vilayeti'ne bağlı Harput Nahiyesi'nde ve Tunceli Vilayeti'ne bağlı Ovacık Kazası'nda halkodası binalarının⁴³³ sigorta işleri ve yangın söndürme tertibatının yapılmasını sağladı.⁴³⁴

1942 yılında Elazığ halkevinin yangın söndürme tertibatının temini⁴³⁵, yedek ecza dolabı, kapalı spor salonunun sigortası,⁴³⁶ Tunceli Vilayeti'nin Mazgirt Kazası'na bağlı Muhundu halkodasının ihtiyaçları⁴³⁷, Genç halkodasına gürgen sandalye, küçük masa, kütüphane dolabı, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün portre resimleri için cam, Atatürk'ün fotoğrafı, saç soba, yazı takımı, bezli komejli Türkiye haritası, bezli komejli beş kıta haritası, Türk bayrağı, parti bayrağı, Genç halkodası resmi mühürü, ilan tahtası, Genç halkodası tahrirat başlığı⁴³⁸ temin edildi. 1944 yılında Harput halkevine 322 cilt kitap ve bu kitapların konulması için dolap tedarik edildi.

Ayrıca Halkevlerinden, Müfettişliğe gönderilen yazılarla halkevlerinin kütüphane durumu bildirilmiş ve Müfettişliğin kütüphanelere sayıda kitap temin etmesi sağlandı. Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder 1945 yılında Elazığ'da açılan halkodalarına verilmek üzere 24 kitap paketi, 12 vecize levhası ile 12 halkodası hesap defteri

⁴³⁰ BCA.(1936).490 1 00 1489 73 1. 51 .; BCA.(1936).490 1 00 1489 73 1.53.;BCA.(1937).490 1 00 1489 73 13-3882.;BCA.(1938).490 1 00 1489 79 1

⁴³¹ BCA (1941). 490 1 00 1489 731 . 1052 - 5313

⁴³² BCA (1941).490 1 00 1489 75 1 . 12-32324

⁴³³ BCA (1941).490 1 00 1705 931 . 212-1589

⁴³⁴ BCA (1941). 490 1 00 1705 931 . 9607

⁴³⁵ BCA (1942). 490 01 1705 931 1 . 128 – 1012.;BCA.(1942).490 01 1705 931 1 . 128-1012

⁴³⁶ BCA (1942). 490 1 00 1705 931 69 - 688

⁴³⁷ BCA (1942). 490 1 00 997 852 1 43-487

⁴³⁸ BCA (1942). 490 1 00 994 844 3 . 12-50564.;490 1 00 994 844 3. 94-1527

gönderdi.⁴³⁹ Ayrıca Tunceli ili dahilinde aynı yıl açılan halk odalarına 38 kitap paketi, 19 duvar levhası, 20 hesap çalışma defteri,⁴⁴⁰ halkodaları kütüphanelerine verilmek üzere dört torba kitap⁴⁴¹ temin etti.

Keban ilçesinde bir halkodası inşaatına başlandı. Bunun için gerekli olan beş bin lira yardım Maarif Müşavirliğince istendi.⁴⁴² Elazığ iline bağlı Hankendi Bucağı halkodası için inşaat yardımı yapılması bildirildi.⁴⁴³ Ayrıca Elazığ ilçeleri ve köylerinde birçok halkodası açılmasına katkıda bulunuldu. Palu İlçesine bağlı Hun Köyünde,⁴⁴⁴ Palu, Karakoçan ve Keban ilçelerinde⁴⁴⁵ halkodası açılması sağlandı.

Palu Halkevi için yapılan tetkikat sonucunda halkevinin ihtiyacını karşılayacak tesisatın temin edilmesi, kazada Türk kültürünün yayılması, halk arasında birliğin sağlanmasına çalışılması gerektiği bildirilmişti.⁴⁴⁶ Bu halkevinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere önce 120 lira daha sonra 250 lira gönderildi.⁴⁴⁷

Halkevlerinin çalışmalarından Umumi Müfettişlik sorumluydu ve bu konuda bölge halkevleri ile halkodaları teftiş edildikten sonra Müfettişliğe bildirilirdi. Bu konuda Münir Soykam ve Hikmet Işık hazırladıkları raporları Müfettişliğe sundu.⁴⁴⁸

Dördüncü Umumi Müfettişliği, görev bölgesindeki halkodalarının çalışmalarını teftiş ettirerek hem odaların durumunu hem de ihtiyaçlarının giderilmesini öncelikleri arasına almıştı. Elazığ bölge Müfettişi Münir Soykan; Kavak, Palu, Kovancılar, Hanköy, Karakoçan, Harput, Ağın, Balıbey, Maden, Sivrice, Baskil, Genç, Hozat, Ovacık, Mazgirt, Nazımiye, Vaşın halkodalarını inceleyerek Müfettişliğe raporlar hazırlamıştı.⁴⁴⁹

⁴³⁹ BCA (1945). 490 1 00 1045 1016 2 . 90-796

⁴⁴⁰ BCA (1945). 490 1 00 1045 1016 2 . 109-2271

⁴⁴¹ BCA (1945). 490 1 00 1045 1016 2 . 326 -6683

⁴⁴² BCA (1946). 490 1 00 1705 931 2 . 32-256

⁴⁴³ BCA (1946). 490 1 00 1705 931 2 . 29-321

⁴⁴⁴ BCA (1946). 490 01 23 116 . 35.7

⁴⁴⁵ BCA (1946). 490 01 23 116 . 35. 8

⁴⁴⁶ BCA (1943). 490 1 00 997 852 1 24-113-1

⁴⁴⁷ BCA (1943). 490 1 00 997 852 1 5-55719

⁴⁴⁸ BCA (1938). 490 1 00 997 852 . 4-6612

⁴⁴⁹ BCA (1942). 490 1 00 997 852 1 . ; BCA (1942). 490 1 00 997 852 1 . 259

Hanköy raporunda; yörede temsil ve hasta muayenesine imkân olmadığı, radyonun bulunmadığı belirtilmişti. Ayrıca odada çay, kahve, limonata, ayran içilmesi için bir ocak yapılması gerekli olduğu bildirilmişti.⁴⁵⁰

Balibey raporunda; Balibey halkodasının köylünün talebiyle açıldığını pencerelerin yeniden yapılması gerektiği, sandalyelerin eksik olduğu, radyo alınması gerektiği açıklanmıştı. Ayrıca halkodasında arıcılık yapıldığı ancak yeni sistem küçük kovanlar alınması⁴⁵¹ gerekliliği üzerinde durulmuştu.

Vaşın raporunda; sandalye ihtiyacı, halkodası binasının duvarının yıkılmak üzere olduğu ve tamir olması gerektiği, pencere ve camlar içinse 500 liraya ihtiyaç bulunduğunu ileri sürülmüştü.⁴⁵²

Ağın raporunda; Ağın halkodasının eski bir kahve binası olduğu ve dar geldiği için bitişikteki bir odanın da kiralanmak istendiği, parasal olarak sıkıntılı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sandalyeye, lüks lambasına, sobaya ve hoparlöre gereksinim olduğu ifade edilmişti.⁴⁵³

Keban, Harput, Kavak, Ovacık, Baskil ve Maden raporlarında da benzer ihtiyaçlar üzerinde durulmuştu.⁴⁵⁴

Ayrıca Müfettişlik Maarif Müşavirliğine açılacak halkevleri ve halkodaları listeleri de gönderilmişti.⁴⁵⁵

Müfettişliğin halkevleri ve halkodalarının kuruluşuyla ilgili değerlendirmesinde yerel özelliklerin göz önünde bulundurulması istenmiştir:

Bölgeniz bazı bakımlardan hususiyet arz ettiğine göre halkevi veya odalarının açılmasında yerin şartlarına uygun olarak hareket edilmesi icap eder. Bununla beraber kaza ve nahiye merkezlerinin tayin ve tespiti

⁴⁵⁰ BCA (1941). 490 1 00 997 852 1 . 217

⁴⁵¹ BCA (1942). 490 1 00 997 852 1 .274.; BCA (1941). 490 1 00 997 852 1 . 107

⁴⁵² BCA (1942). 490 1 000 997 852 1 . 81

⁴⁵³ BCA (1942). 490 1 00 997 852 1 . 110

⁴⁵⁴ BCA (1942). 490 1 00 997 852 1 . 272.; BCA.(1942).490 1 00 997 852 1 . 268.; BCA.(1942).490 1 00 997 852 1 . 251.;BCA.(1942).490 1 00 997 852 1 . 48.; BCA.(1941).490 1 00 997 852 1 . 126

⁴⁵⁵ BCA (1944). 490 1 00 1705 931 2 . 164

gereklidir. Bu yıl açılacak olan halkevi ve halkodaları ile birlikte bölgenizdeki bu kurumların bölgeniz için ne şekilde bir çalışma programı tanzimi muvafık olacağını ve ne gibi yardımlara ihtiyaç görülmekte olduğunun bildirilmesi rica edilmektedir. Bu tamim gereğince başarılabacak olan işlerin yürütülmesi bölgeniz dahilinde sizin çalışmalarınıza bağlıdır.⁴⁵⁶

Dördüncü Umumi Müfettişliğin halkevleriyle birlikte yaptığı hizmetler bölgenin gelişmesi, eğitim öğretim ve kültürel alanda ilerlemesi açısından son derece hayati önem taşımıştır. Bu bağlamda müfettişlik, halkevlerini maddi ve manevi olarak desteklemekle birlikte Müfettişlik Müşavirlerini de çalışmalara destek olmak için görevlendirdi çalışmalara destek oldu.

2.3 Elazığ Kız Enstitüsü

Atatürk, Türk toplumunda çağdaşlaşmayı her şeyden önce bir yaşam davası, bir var olma mücadelesi olarak kabul eder. Bu süreçte kadınların eğitimine büyük önem vermiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet Dönemi'nde fırsat eşitliğine önem verilerek kadınların eğitim hayatına girmesi sağlanmıştı.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin katkılarıyla Elazığ'da halkevi binasının yanında bir kız enstitüsü açıldı.⁴⁵⁷ Burada amaç, kızların hem mesleki olarak eğitilmesi hem de okul sonrası istihdamını sağlamaktır. Okuldan mezun olan öğrenciler tekrar memleketlerine dönerek halkı bilgilendirmeleri ve aydınlatmaları temel hedefti. Ayrıca Elazığ Kız Enstitüsü'nde alınacak eğitimle, kadının ekonomik ve sosyal yaşama girmesi sağlanacak ve kadın birey olarak toplumsal hayatta yerini alacaktır. Aynı zamanda Cumhuriyet ilkelerine bağlı kadın yetiştirilecekti ve bu sayede Cumhuriyet ve "Dersim Bölgesi" arasındaki duvar yıkılacaktı.

Dördüncü Umumi Müfettişlik Kültür Müşavirliğinin Enstitü hakkındaki raporu bu amacı çok net bir şekilde ortaya koymuştur:

⁴⁵⁶ BCA (1944). 490 1 00 1705 931 2 . 5

⁴⁵⁷ ----- (1937).Vilayetimizde Kız Sanat Mektebi. *Turan*.(459).s.1

Elazığ'da bir kız sanat enstitüsü açılmıştır. Bu mektup beş sene içinde hem orta mektup müfredatını öğretecek hem de çocuklara dikiş, biçki nakış, çiçek ve şapkacılık gibi bir meslek ve sanat tahsili verecektir. Çamaşır temizlik, ütü, kola işleri, yemek pişirme, çocuk bakımı, ev idaresi gibi bir genç kıza bütün hayatında lazım olacak bilgi ve hüneler ise tedrisatın esasını teşkil edecektir. 1937 ilk teşrinden itibaren faaliyete geçecek olan enstitünün ilk yıl ikinci ve dördüncü sınıfları açılacak, birinciye ilk ve dördüncüye orta mektep mezunları alınacaktır. Bunlardan başka yaşları dolayısıyla talebe sınıflarına devam edemeyecek bayanlar için de onların ev kadınlığına rehberlik yapmak ve yukarıda sayılan maharetleri en yeni usul ve şekillerde kendilerine göstermek üzere mektebin bir de akşam kursları bulunacaktır. Bu kısımlara ait şartlar mektep idaresi tarafından ayrıca ilan edilecektir. Elaziz sanat enstitüsünden beklenen en önemli bir gayede bu müessesenin bölgenin sosyal kalkınmasında bir rol oynamasıdır. Çocuklar için de, büyükler için de iş muhakkaktır ki kuvvetli bir terbiye ve tezhip vasıtasıdır. İş faaliyetleri için de insanların beden, zekâ ve irade kuvvetleri inkişaf bulacağı gibi, yaşama sevgisi, geçinme, başkalarının haklarına hürmet etme duyguları da uyanır. Ve ferdi saadet kadar içtimai saadette insanlığın en asil bir tezahürü olan işe dayanır. Bu itibarla açılan sanat enstitüsünün her yıl artacak olan faaliyetiyle mıntıkamızda tesiri umumi olacak ise de bilhassa yatılı olarak yetiştirip evlerine iade edeceği genç kızlar vasıtasıyla yapacağı içtimai tesir önemlidir.

İnkılâp ruhunu ve Cumhuriyet rejiminin memlekete getirdiği nimetleri en uzak evlere kadar götürmek için kadının bizimle müttefik olması lazımdır. Cemiyetlerde herhangi bir bünye değişmesine doğru gitmek için evvela o cemiyetin ruhunda bu değişmenin ihtiyakını uyandırmak lazımdır. Daha başka daha iyi ve daha güzel bir hayatın istek ve heyecanı uyanmadan değişme zahmetine girilmez. Bu arzunun uyanmasında ise münevver bir kadın birinci derece amir olabilir. Bu mebdeden hareket ederek yeni bir hayatın temellerini atmakta refah ve saadeti için hep birlikte çalışmakta

olduğumuz Tunceli'nin kızlarını kendi yuvalarının ve yurtlarının bahtiyarlığı için kullanabiliriz.⁴⁵⁸

Enstitüye seçilecek çocuklarda şu nitelikler bulunacaktı:

- 1.İyi ve şerefli olmak, devlete karşı isyanda ve itaatsizlikte bulunmamış bir ailenin çocuğu olmak
- 2.Çocuğun zeka ve kabiliyeti yetişmesine ve bir sanat öğrenmesine müsait olmak
- 3.Beden ve ruhça hasta olmamak
- 4.Yaşı 10 ile 15 arasında olmak
- 5.Ailesinin rızası bulunmak
- 6.Tercihen evlerinde ve köylerinde şimdiye kadar dağ Türkçesi konuşmuş ve devlet Türkçesini öğrenmek imkanı bulamamış köy kızlarından olmak.⁴⁵⁹

Bu çocukları seçmek için önce onların aileleriyle görüşüp, enstitünün amacı kendilerine anlatılacaktı. Okul ücretsizdi. Yemek, içmek, çamaşır, elbise, ayakkabı, kalem defter, kitap gibi şeylerin hepsi devlet tarafından verilecekti. Çocuklar burada hem okumasını, hem yazmasını, yaşamasını öğrenecekler, hem de kendilerini ve ailelerini geçindirecek bir meslek sahibi olacaklardı. Enstitü, müdür ve öğretmenleri kadından oluşan bir heyet tarafından idare edilecekti. Anne babalar istedikleri zaman çocuklarını ziyaret edip görebilecek, okuldaki hayatlarını tetkik edebilecekti. Bunun için hemen bir defter hazırlanıp ve eylüle kadar Müfettişliğe gönderildi. Daha sonra ikinci bir tetkik yapıldıktan sonra nerede ve hangi çocuğun alınacağı mahallerine bildirildi.⁴⁶⁰

Kız Enstitüsü'nün açılışında Orgeneral Kazım Orbay, Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Elazığ Valisi Şefik Bicioğlu, Tunceli Vali Muavini Sedat Ögen, müşavirler, adliye, vilayet, maarif memurları, belediye reisleri vardı. Açılış töreninde

⁴⁵⁸ BCA (1937).0 30 10 72 470 2

⁴⁵⁹ BCA (1937).0 30 10 72 470 2

⁴⁶⁰ BCA.(1937).0 30 10 72 470 2

Enstitü Müdürü Nuriye Hekimoğlu Enstitünün kızlar için öneminden bahsetti.⁴⁶¹ Ayrıca Nuriye Hekimoğlu Elazığ Halkevinde verdiği konferansta Kız Enstitüsü'nün niçin açıldığı ve nasıl çalışacağı konusunda bir konferans verdi:

İlk ve ortaokul mezunlarını alan bu müesseseler ilkokuldan gelen bu çocuklara beş sene içinde orta tahsil ile beraber birçok meslek bilgileri de veriyor. Enstitüler üç senelik tahsili beş seneye yayarak, nakış, şapka, ev idaresi, yemek ve dikiş gibi ortaokullarda pek az gösterilen veya hiç gösterilmeyen meslek derslerini içermiştir. Orta tahsil ile tam bir meslek bilgisi verebilmek için sene adedini üçten beşe çıkarılmıştır. Enstitü açmış olduğu hususi dördüncü sınıflarla ortaokul mezunu olan kız çocuklara hayata intibak ettirecek kabiliyet ve bilgi kazandırmakla memleket için kıymet ve rolü büyük olan bir vazifeyi de üzerine almış bulunuyor. Enstitülerde muhtelif sebeplerle tahsil çağını genç kız ve aile kadınlarımızın gideceği akşam kursları vardır. General Abdullah Alpdoğan Kültür Bakanlığı'na Tunceli kızlarını yetiştirmek için bir teşkilatın yapılmasını teklif etmiş ve bu nedenle yatılı bölüm açılmıştı.⁴⁶²

Yatılı öğrenciler 3 yıla bölünmüş özel bir müfredatla öğrenim gördüler. Haftada 44 saat ders yaptı. Türkçe, yurt bilgisi, matematik, sağlık bilgisi, çocuk bakımı, yemek, dikiş, sanat dersleri vardı. Enstitü bünyesinde bölüm kurdu, ayrıca teftişlerde de bulundu. Alpdoğan ilçe merkezlerindeki memur kızların öğrenimlerine devamlarını sağlamak üzere bir pansiyon kurdu. Sıdika Avar, Enstitüde önemli çalışmalar yaptı. Burada Türkçe derslerine girdi. Akşam Kız Sanat'ın müdürlüğünü de üstlendi. 1939 ve 1940'da 13 mezun verildi, bunlardan Malatya'da Akçadağ Köy Enstitüsü'ne yerleşenler oldu.⁴⁶³

Akşam yatılı kısmında kadro önce 50 öğrenci olarak tespit edildi. Okul, ilk yıllarda Tunceli ve çevresinde tereddütle karşılandı. Ancak başarılı çalışmalar yaptığı görülünce kız çocukları gönderildi. Öğrenci sayısı 70–80 öğrenciye ulaştı. Enstitüden

⁴⁶¹ Ağar (1937).Kız Enstitüsü açıldı. *Altan.*(34).s.12

⁴⁶²N.Hekimoğlu (1938).Kız Enstitüsü niçin açıldı. *Altan.*(35).s.31

⁴⁶³ S.Avar (1986). *Dağ çiçeklerim*. Ankara: Öğretmen Yayınları. s.20-45

mezun olanlardan biçki dikiş yurduna devam edenler olduğu gibi, bu kızların ebe olarak yetiştirilmeleri de düşünüldü. 1943'e kadar 48 öğrenciden 19'u Akçadağ Köy Enstitüsü'ne gönderildi. Bu çalışmalar sonucunda Tunceli çevresinin diplomalı ebe ve köy öğretmeni ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı.⁴⁶⁴ 1944 yılında Enstitü'de Tunceli'den 50 kız vardı. Akçadağ Enstitüsüne 18 kız gönderildi.⁴⁶⁵

Elazığ Kız Enstitüsü, Elazığ olduğu kadar diğer Müfettişlik mıntokasında da faaliyet gösterdi. Hozat, Pertek ve Kalan ilçelerinde birer spor kulübü açtı. Ayrıca üç halkevi ve 55 halkodasına ait işlemler de buradan yürütüldü.⁴⁶⁶

Elazığ Kız Enstitüsü'nün senelik çalışma sergisi cuma günü öğleden sonra merasimle açıldı. Maarif Müdürü Şevket Tezel de Enstitünün faaliyetini ve serginin anlamından bahsetti. Bundan sonra davetliler sergiyi, çalışma atölyelerini gezdiler ve öğrenciler tarafından hazırlanan büfeye gittiler. Sergi bundan evvelki senelerde olduğu gibi büyük bir emeğin ve çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştı.⁴⁶⁷

Kız Enstitüsü öğrencileri birçok alanda çalışmalar yaptı ve bunları dönem sonlarında halkla paylaştı. 1944'te düzenlenen sergide, Dördüncü Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder, Vali Necmeddin Ergin, Başmüşavir Abdülhak Savaş, Tunceli Vali Muavini Kudret Kantoğlu ve daha birçok kişi bulundu. Okul müdürü Sıdika Avar bir konuşma yaparak enstitülerin gayesi ve hayattaki rolü hakkında izahat verdi. Sıdika Avar'dan sonra Dördüncü Umumi Müfettiş konuşma yaptı ve serginin açılışına geçildi. Kurdelerin kesilmesinden sonra hazırlanan pavyonlar gezildi. Bölge kızlarının bu yolda gösterdikleri başarı takdir edilecek değerde olduğu dile getirildi. Sergi halkın görmesi için bir müddet açık kaldı⁴⁶⁸ Ertesi yıl Enstitü bir sergi daha açtı.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ ----- (2010).*Doğu Sorunu*. s.256

⁴⁶⁵ ----- (2011). *Dersim harekatı ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.364

⁴⁶⁶ ----- (2011). *Dersim harekatı ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.465

⁴⁶⁷ ----- (1940). Kız Enstitüsünün Senelik Sergisi Açıldı. *Turan*.(731).s.2

⁴⁶⁸ -----.(1944). Kız Enstitüsünün Yıllık Sergisi. *Turan*.(1096).s.1

⁴⁶⁹ -----.(1945). Kız Sanat Enstitüsü Sergisi. *Turan*.(1195).s.1

1945 yılında Dördüncü Umumi Müfettişlik İçişleri Bakanlığına görev bölgesi hakkında bir rapor sundu. Raporda Kız Enstitüsünün iyi çalıştığı, Tunceli'den sonra Bingöl'den de kızların geldiği belirtilmişti.

Kız Enstitüsü ve Akşam Kız Sanat Okulu şehre hem kültürel hem de ekonomik yönden önemli katkılarda bulundu.⁴⁷⁰ Bölgede eğitim düzeyinin iyileşmesi ve buradan mezun olanların bölgeye katkıda bulunmaları açısından Enstitü son derecede işlevsel olmuştu.

3.Bayındırlık Alanındaki Çalışmalar

Dördüncü Umumi Müfettişliği sorumlu olduğu alanı bayındır hale getirmek için önemli çalışmalar yaptı. Müfettişliğin bu alanda öncelikli hizmeti yolların onarımı, yeni yolların ve köprülerin yapılmasıydı.

Tunceli Bölgesi çok yüksek olup dağlar arasında derin ve yalçın derelere sahipti. Fırat ve Murat nehirleri kollarıyla bu bölgeyi parçalara ayırmıştı. Arazinin bu durumu bir taraftan öbür tarafa geliş gidişi zorlaştırmakta olup vilayet merkezlerini ve diğer yerleri birbirine bağlayacak gerekli yollar ve köprüler olmadığından halk mahsulünü hiçbir tarafa nakletememekte, kazanç ve geçim vasıtası bulunmamaktaydı. Bu durum bazı yerlerde açlığa sebep olmakta ve emniyet ve asayişin bozulmasına da yol açmaktaydı. Yollar, köprüler, binalar inşaatının faydalarından biri de Tunceli halkına iş sahası bulunmasıydı. Halk ilk önce ikametgâhına yakın yerlerdeki inşaat işlerinde çalışmaya alıştırdıktan sonra Tunceli dışına iş aramaya gidebileceklerdi. Tunceli'nin yol ve köprülerle civar vilayetlere bağlanması bu havalideki ormanlardan istifade etmesini mümkün kıldı.⁴⁷¹

Müfettişliğin belirlediğine göre Tunceli'de yeni köyler beş evden az olmayacak, mahallelerin kapladığı alan bir uçtan öbür uca 10 kilometrelik bir mesafe içinde

⁴⁷⁰Y.Demirel (2007). *Tarik Tahiroğlu'nun hatıralarıyla Elaziz'den Elazığ'a*. Elazığ: Manas Yayınları. s.72

⁴⁷¹BCA (1936). 0 30 10 71 469 2. 34.; ----- (1936).Demiryollarımız.*Bayındırlık işleri dergisi*.(5). s.55

olacaktı. Bu sebeple bölge toprakları incelenmiş, yeni köylerin ve mahallelerin sulak, verimli topraklarda kurulmasına, köy çocuklarının kolaylıkla okula gidip gelebilecekleri şekilde oluşturulmasına çaba gösterilecekti.⁴⁷²

Tunceli Vilayeti'nin Umumi Meclisinde Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan başkanlığında yapılan toplantıda, Alpdoğan yolların yapımını öncelikleri arasına alacağını karara bağladı. Nitekim Tunceli vilayeti dahilinde bir an evvel inşası zorunlu olan yolların yapımına başlandı. Yeni yollar Ovacık'a kadar uzatılacaktı. Bu yollar kısa bir zamanda bitirilip, Ovacıkla Elazığ arasındaki mesafe dört saate indirilecekti.⁴⁷³

Nafia Vekâleti, Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntikasına bayındırlık alanında tahsisat verilmesi için bir kanun layihası hazırladı.⁴⁷⁴ Bu kanunla 4 milyon lira tahsisat verildi.⁴⁷⁵ Bu tahsisat kapsamında şose, köprüler, hükümet binaları, okul, kışla, karakol ve müstemilatı, hapishane yapılacaktı.⁴⁷⁶

Umumi Müfettiş Alpdoğan her şeyden önce Batı ve Doğu Dersim'i birbirine bağlamak için önce Batı Dersim'in belkemiği Elazığ, Hozat, Ovacık yolunu ihale etti. Sonra Mazgirt, Nazımiye, Pülür, Erzincan yolu için çalışma başlattı.⁴⁷⁷

1936 yılında Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan, Umumi Müfettişler toplantısında hükümetten bazı isteklerde bulunduğunu ifade etti ve bunu bir rapor hâline getirerek hükümete iletti. Nitekim bu rapor doğrultusunda Başbakan İsmet İnönü Elazığ–Muş yolunun yapılmasının gerekli olduğu talimatını verdi.⁴⁷⁸ Umumi Müfettişin raporu doğrultusunda yoğun bir şekilde yol yapım çalışmaları başlatıldı.

⁴⁷² Uluğ.(2007).s.243

⁴⁷³ ----- (1936).Tunceli vilayetinin ilk umumi meclisi toplandı. *Son posta*.(2004).s.5,;----- (1936).Tunceli umumi meclisinde mühim meseleler görüşüldü. *Cumhuriyet*.(4241).s.2

⁴⁷⁴ BCA (1936).0 30 10 71 469 2. 10612–298

⁴⁷⁵ BCA (1936). 0 30 10 71 469 2. 3073

⁴⁷⁶ BCA (1936). 0 30 10 71 469 2. 116 – 2, ; ----- (1936). Dördüncü Umumi Müfettişlik için tahsisat istenecek. *Tan*.(383).s.3

⁴⁷⁷ *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.137

⁴⁷⁸ BCA (1937). 0 30 18 1 . 77 63 3

Müfettişlik yollar ve köprülere ek olarak hükümet binaları da yaptı. Plür kışlası, Plür hükümet konağı ve Pülümür kışlası için Nafia Vekâleti 106 688bin lira tahsisat ayırdı.⁴⁷⁹ Müfettişlik Elazığ-Plür şose inşaatıyla, Mazgirt –Plür yolu tesviye ve sınaî imalatına ve Pertek, Sürgeç ve Külüşkür köprüleri inşaatını yaptırttı.⁴⁸⁰

Ayrıca Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan Çemişgezek'e gittiğinde Çemişgezek'in Pertek'e bağlanması için yolun keşfini yaptı ve Çemişgezek'in gelecekteki planının ana hatlarını çizdi.⁴⁸¹

Dördüncü Umumi Müfettişliğin 1937 yılında yapılan inşaatla ilgili raporu şöyleydi:

1937 yılında mühendis ve fen memurları yapılacak beton köprüler için keşfe başladı. İhale edilmiş işlerin durumu:

1. Hükümet konağının duvarları iki metreyi bulmuştur
- 2.Elazığ-Pertek-Hozat ve Pertek-Mameki yollarının bitirilmesi için faaliyete geçilmiş.
- 3.Külüşkür, Pertek ve Singeç beton köprülerinin inşaatı devam etmektedir.
- 4.Pertek ahşap köprüsünün yanında bir tombaz köprü ihzar edilmektedir.
- 5.Mameki hükümet konağı yapılacaktır.
- 6.Kalosan deresi üzerindeki kazık köprü bitmek üzeredir.
- 7.Mameki'deki yedi ayaklı kazık köprüünün son kazığı çakılmaktadır, döşemesine başlanmıştır.
- 8.Seyyit Han – Harçık üzerindeki kazık köprüünün malzemenin ihzarına başlanmıştır.
- 9.Munzur üzerinde ve Pazvanik önünde 60 metrelik bir sehpa ve Kutu Deresi üzerinde 30 metrelik bir piyade köprüsü yapılmıştır.
- 10.Pertek-Mameki yolu üstünde altı yeni köprü ve menfez bitmiş, mühim iki köprüünün tamir ve takviyesi yapılmıştır.
- 11.Hozat, Seyyit Han istikametindeki köprü ve menfezler en ağır yüke tahammül edecek derecede takviye edilmişlerdir.

⁴⁷⁹ BCA (1936). 0 30 10 68 452 4 . 2

⁴⁸⁰ BCA (1936). 0 30 10 68 452 4 .3

⁴⁸¹ Uluğ (2007), s.233

12.Nazımiye-Seyyit Han yolunun 10 kilometresi bitmiş diğer kısmı 15 gün içinde bitirilecektir. Bu yol üzerinde 60 metrelik bir kazık köprü ve 30 metrelik bir tünel işi vardır. Bu engeller de hal edilince Nazımiye kışlası malzemesinin Elazığ'dan otomobille sevki kabil olacaktır. Mameki'den açılmakta olan Havikpaha – Sin yolu Havikpaha yetişmiştir. Hozat-Bakire-Sin yolu, Torota'ya varmıştır. Mameki'den Tüllük, Kerenko, Dollobaba'ya ve Seyyit Han'dan Zeldagi'na Hakkari yolu yapılmıştır. Sin, Haçili, Pozvenk, Ağdat, Dirik arasındaki mekari yolu da ıslah edilmiştir.

Telefon hatlarının inşaat durumu :

- 1.Elazığ- Pertek ve Mameki-Tüllük yeni asma hattı bitmiştir. Elazığ-Harput arasında yeni bir hat yapılmıştır.
- 2.Pertek-Mameki asma hattı inşasına devam edilmektedir.
- 3.Harput-Pertek asma hattı tamir olunmuştur.⁴⁸²

Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan, bu telefon hatlarıyla Elazığ'ın, Erzincan'la tek bir aracı ile konuşmasını temin ettiğini ifade etti.⁴⁸³

Umumi Müfettişlik tarafından Pülümür-Seyithan yolu, Hıdırdamı-Çemişgezek Yolu, Zeynigediği(Erzincan)-Pülür yolu ve Kutu Deresi köprüsü, Seliç köprüsü, Mareşal Çakmak Köprüsü(Pülür) ⁴⁸⁴ Mazgirt –Pülümür yolu⁴⁸⁵ Elazığ-Plür yolu⁴⁸⁶ Elazığ-Hozat şosesi, Pertek-Mameki şosesi, Hozat-Pülür yolunun toprak tesviyesi ve sınaî imaları, kışla ve karakolların imalatı yapıldı.⁴⁸⁷ Ayrıca Elazığ-Mameki yolu⁴⁸⁸ Elazığ-Erzincan yolunun Harçik deresi kısmı yapıldı.⁴⁸⁹ Elazığ-Erzincan yolu birleştirilerek, Salördek ile Seyithan arası açılarak Darboğaz Harçik Deresi yolu yapıldı.⁴⁹⁰

⁴⁸² BCA (1936). 0 30 10 72 470 4.5

⁴⁸³ *Umumi müfettişlikler toplantı tutanakları* (2010), s.147

⁴⁸⁴ BCA (1936). 0 30 10 72 470 4.6

⁴⁸⁵ ----- (1936).Tunceli nafia direktörlüğünden. *Ulus*. s.7

⁴⁸⁶ ----- (1936).Tunceli nafia direktörlüğünden. *Ulus*.s.7

⁴⁸⁷ BCA (1936). 0 30 10 72 470 4.7

⁴⁸⁸ BCA (1937). 0 30 18 01 02 77 63 3. 2-7052

⁴⁸⁹ BCA (1938). 0 30 10 72 471 4. 6031

⁴⁹⁰ BCA (1938). 0 30 10 72 471 4.11140-9

Hazer(Gölcük) muhit ve civarında yazlık ve spor eğlence ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere güzelleştirilmesi için imar faaliyetleri yapıldı. Bunun için mıntikanın havadan fotoğrafı çekilerek Harita Genel Direktörlüğüne gönderildi.⁴⁹¹

Mazgirt,⁴⁹² Türüşmek, Mameki, Seyithan, Alışan ve Cip beton köprüleri⁴⁹³ Pertek köprüsü⁴⁹⁴ yapıldı. Bu köprülerin inşaatı bittikten sonra Müfettiş Alpdoğan açılış törenlerine katıldı. Elazığ ve Keban arasında Cip köprüsünün açılışı 1939'da yapıldı. Açılış töreninde köprü, Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan köprülerin ve yolların memleketimizin iktisadi ve umumi hayatındaki etkilerinden bahsedildi.⁴⁹⁵ Pertek Köprüsü Elazığ-Tunceli yolunda ve Murat nehri üzerinde 216 metre açıklığında ahşap bir köprü mevcuttu. Bu ahşap köprü ağır tonajlı araçları geçmesine imkan vermiyordu. Köprü sürekli yıkılma tehlikesiyle yüz yüzeydi. Tunceli'de her türlü kalkınmayı temin için Tunceli'nin kapısı olan bu mevkide beton köprü yapıldı.⁴⁹⁶

Elazığ'da devlet mahallesinin temelleri, törenle atıldı. Törende Müfettiş Alpdoğan bir nutuk söyleyerek büyük şefin teşriflerinde işaret ettikleri bir ihtiyacın daha karşılandığını, Şark Vilayetlerinin bu direktiflerle bayındırlığa kavuştuğunu ifade etti.⁴⁹⁷

Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulduğu yıl binası yoktu. Bu yüzden Umumi Müfettişlik binası bir iki ay gibi kısa bir zamanda edildi ve ardından Dördüncü Umumi Müfettişlik teşkilatı bu binaya taşındı.⁴⁹⁸ Binanın yer aldığı cadde genişletilerek Kültür mahallesine bağlandı.⁴⁹⁹

⁴⁹¹ BCA (1936). 0 30 10 72 470 4.676-2852

⁴⁹² K.K.Kop (1936). Elaziz'de bayındırlık çalışmaları. *Belediyeler dergisi*.13(13).s.52

⁴⁹³ BCA.(1937). 0 30 10 72 470 6 .5260,;-----.(1936).Elaziz'in yeni planı.*Son posta*.(2100).s.5

⁴⁹⁴ ----- (1937). Pertek'in imar planı hazırlandı, tatbikine başlandı. *Son posta*.(2389).s.3

⁴⁹⁵ ----- (1939). Elazığ-Keban beton köprüsü açıldı. *Cumhuriyet*.(5468).s.3,;-----.(1939). Cip Köprüsü açıldı. *Turan*. (659).s.1

⁴⁹⁶----- (1939). Cumhuriyet'in on altıncı yılında büyük şose köprüleri. *Bayındırlık işleri dergisi*. (5). s.130

⁴⁹⁷----- (1938). Devlet mahallesinin temeli atıldı. *Ulus*.s.6

⁴⁹⁸----- (1939). Müfettişlik binası ikmal ediliyor. *Turan*. (646).s.1

⁴⁹⁹----- (1939).Tunceli'de umran hareketleri. *Cumhuriyet*.(5355).s.6

Yeni kurulan Genç Cumhuriyet bir taraftan da ekonomik kalkınmayı hızlandırmak, diğer taraftan da ülkenin uzak şehirlerinin yeni hatlarla merkeze bağlanması amacıyla demiryolları yapımına hız verdi. Başbakan İsmet İnönü Dersim sorunu ve demiryolu arasında şu ilişkiyi kurdu:⁵⁰⁰

Dersim meselesini nihayet demiryolu halletti. Bölgenin, güneyinden, kuzeyinden demiryoluna kavuşturulmasından sonra, memleketin herhangi bir yerinde olacak bir asayişsizlik hareketi ile Dersim'de olacak asayişsizlik hareketinin hiçbir farkı kalmadı. Dersim'i bu muvasala imkânı kurtardı. Oraya iki koldan demiryolu gitti ve Dersim'in her tarafına yol yapılarak içindekiler dışarı çıkar ve dışındakiler içeri girer hale geldi.

1938'de Erzincan demiryolu hattı açıldı.⁵⁰¹ Bu hattın açılma töreni Müfettiş Alpdoğan tarafından yapıldı. Alpdoğan demiryolunun faydalarından bahsederek, tarihteki Türk devletlerinin yıkıldığını ancak Cumhuriyet Türkiye'si'nin ebediyen yaşayacağını ifade etti.⁵⁰² Aynı yıl Umumi Müfettiş Alpdoğan Erzincan'a tetkik seyahatine çıktı, buradaki resmi ve hususi daireleri teftiş ederek izahat aldı. Vali Fahri Özenle birlikte kaza ve köyleri gezerek halkın dileklerini, ihtiyaçlarını dinledi. Bunlara paralel olarak Alpdoğan şehrin imar planının bir an önce yapılması için uzman gönderilmesi, su projelerinin vaktinde yapılması için işe başladı.⁵⁰³

1940 yılında Elazığ – Van demiryolunun inşasına Elazığ'da başlandı. Bu inşaatın başlaması merasimine Nafia Vekilini temsilen Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan katıldı. Umumi Müfettiş Alpdoğan törende yaptığı konuşma Turan gazetesine şu şekilde yansıtılmıştı:

Demiryolu siyasetini memleketimizde kuran ve başaran milli şefimizin yüce adını anarak söze başlıyorum.16 gün önce Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Elazığ – Van hattının ihale edildiğini Milli Şef

⁵⁰⁰ İ. İnönü (1998).*Hatıralar*.s.55

⁵⁰¹ ----- (1938).Yeni demiryollarımız. *Tan*. (962).s.2.; ----- (1938). Erzincan hattının açılma merasimi. *Vakit*. (7514).s.1

⁵⁰² ----- (1938).Erzincan istasyonu dün büyük merasimle açıldı. *Kurun*.(7515).s.5

⁵⁰³ ----- (1938).Dördüncü umumi müfettiş Erzincan'ı teftiş etti. *Vakit*.(7470).s.8

milletvekillerimize bildirmişti” cümlesiyle başlayarak demiryolunun memleketimizin ve vatanımızın müdafaasında, iktisadi hayatın inkişafında ve memleketin umumi ve ferdi refah imarında ne kadar büyük roller oynadığını etrafiyla izah etmiş ve “milletimizi refahı, devleti kuvvet, kudret ve emniyete götürecektir olan bu yolun ilk kazmasını işte vuruyorum

diyerek halkın coşkun tezahürleri arasında ilk kazmayı vurdu. Sonra yine sözlerine devam ederek:

Dicle ve Fırat ırmaklarının membalarının cennette bulunduğu mukaddes kitaplarda yazılı olduğu ve hakikatte bu ırmakların Elazığ, Bingöl ve Muş ovalarından yani güzergahından geçtiği ve bu yerlerin cennet kadar güzel olduğunu ve bu hattın geçmesiyle bu güzel yerlerdeki yiğit, gülbüz güzel insanlardan müteşekkil halkımızın bu topraklardan istihsal edecekleri mahsullerini bu vasıta ile dünyanın her tarafına göndermeye muvaffak olacağını da zikrederek Cumhuriyetin çalışkan ve başarılı Refik Saydam Hükümetinin buna da muvaffak olduğundan dolayı hepimizin minnettar kaldığımızı da bildirmiştir.

Elazığ-Van hattında ray döşenmesi töreninde yurttaşların coşkun tezahürleri içinde Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder tarafından açıldı. Müfettiş İsmet İnönü'nün demiryollarının ticari, iktisadi, askeri, kültürel bakımından memleketin gelişimindeki büyük rolünü takdir eden yaklaşımı üzerinde durdu⁵⁰⁴

1938 yılında Atatürk Hozat Deresi üzerinde yapılmış Singeç Köprüsü'nün açılışına gitti. Betondan yapılmış olan bu köprüye Singeç adı verildi. Atatürk, Umumi müfettiş Alpdoğan'dan yapılanlar hakkında izahat aldı.⁵⁰⁵

Bölgede açılış töreni yapılan bir başka köprü Külüşkür Köprüsüydü. Elazığ – Palu arasında yapılmış olan Külüşkür betonarme köprüleri Dördüncü Umumi Müfettiş

⁵⁰⁴ ----- (1944). Elazığ Van hattının rayları döşenirken. *Turan*.(1143).s.2

⁵⁰⁵ M.Topal (1997). *Atatürk Elazığ'da*. Elazığ eğitim, sanat, kültür, hizmet, araştırma ve tanıtma vakfı yayınları. s.39,; M.Önder. *Atatürk'ün yurt gezileri*. Türkiye İş Bankası kültür yayınları.s.135

General Abdullah Alpdoğan tarafından açıldı. Törende Elazığ, Palu ve Bingöl'den gelen bürokratlar ile binlerce köylü hazır bulundu. Elazığ, Bingöl, Palu şehir ve kazaları ve köylüler adına nutuklar söylendi. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan bunlara karşılık vererek "Cumhuriyet'in başardığı bu büyük işlerin sırf halk için halkın refah ve saadeti için yapıldığını" ifade etti.⁵⁰⁶

Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde bulunan akarsular üzerinde köprüler yaparak, yerleşim birimlerini birbirine bağlamaya çalıştı. Çapakçur-Elazığ, Çapakçur-Kiği, Karakoçan-Kiği bunlardan birkaçıdır.

Çapakçur-Solhan yolu Muş ile olan irtibat açısından önemliydi. Bu yolun Çapakçur-Solhan kazaları dahilinde Murat, Önük ve Kayıt sularının geçtiği kısımların bazı yerlerinde esaslı surette köprü ve menfezlerin inşası mutlak bir zorunluluktur. Dördüncü Umumi Müfettiş bunu temin etmek için Çapakçur Kazası dahilinde Kayıt Deresi ile Simsor ilerisindeki yerde Göynük Suyu üzerinde, köprü mühendisiyle etütlerde bulundu.⁵⁰⁷ Ayrıca Çemişgezek-Ovacık yolu, Mameki-Seyithan yolu ve Tunceli mintikasında inşa çalışmaları başlattı.⁵⁰⁸

Çapakçur-Genç yolu yalnız yaz mevsiminde ve kurak havalarda tekerlekli araçların, otomobillerin işlemesine müsaitti. Ancak kaza merkezi olan Darahini, Murat Suyu kenarında bulunduğu için Murat Nehrinden kayıkla geçilmek suretiyle temin edilebilmekteydi. Bu nehrin üzerinde köprü bulunmaması birçok zorluklara sebep olduğu için, ileride Darahini-Kupar kasabaları arasında tesisi, tasarlanan köprünün etütlerine müfettişlikçe başlandı. Ayrıca müfettişliğin idare amirleri, mühendis ve fen memurlarıyla yapılan son tetkiklere göre Çapakçur-Karlıova yolunun Karlıova kazası dahilindeki kısmı oldukça arızalı olduğundan, Çapakçur-Karlıova yolunun çalışmalarına da başlandı.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ ----- (1939). Cumhuriyet'in büyük eserlerinden 2 büyük köprü törenle açıldı. *Turan*.(652). s.1.; *Umumi müfettişlikler toplantı tutanakları*.(2010).s.137

⁵⁰⁷ ----- (2010).*Doğu sorunu*.s.22

⁵⁰⁸ BCA (1940). 0 30 10 72. 471 10. 3343-4992

⁵⁰⁹ ----- (2010), *Doğu sorunu*.s.23

Müfettişliğin bayındırlık alanında büyük önem verdiği bir başka konu da, bölgedeki yerleşim yerlerine elektrik ve su götürülmesiydi. Çapakçur'da elektrik tesisinin yapılması ve içme suyunun demir borularla şehre taşınması yine müfettişlik yardımlarıyla yapıldı.⁵¹⁰

1946 yılında Umumi Müfettiş olan Ekrem Baydar özellikle Elazığ'ın elektrik ve su işiyle meşgul oldu.⁵¹¹ Ardından Tunceli merkezi Kalan kasabasında su şebekesi, elektrik tesisatının yapılması⁵¹² ve Bingöl ili merkezinde yaptırılacak santral binası şehir şebekesi elektrik tesisatı⁵¹³ üzerinde durdu.

Bölge için su, önemli bir ihtiyaçtı. Umumi Müfettiş Elazığ'da içme su tesisatı için işlere başladı.⁵¹⁴ Ömer Saraç Turan gazetesindeki yazısında içme suyunun önemi hakkında şunları yazmaktaydı: ⁵¹⁵

İçme suyu ihtiyacının ilimiz için en büyük dert olduğu münakaşa götürmez bir gerçektir. Uzun yıllardan beri devam eden bu dert adeta müzminleşti. Nihayet bu mühim yurt davası halledilmek üzeredir.1946 bütçesinden Genel müfettişlik emrine 250 bin lira ödenek verilmiştir. Belediye Başkanımızın Ankara'da yaptığı temaslar sonunda bu işin en mühim ve gerekli unsuru olan boru işi de temin edilmiştir. Artık bundan böyle yakıcı yaz günlerinin hemen bütün saatlerinde mahdut birkaç çeşme başında halkımızın yığın yığın zavallı çöl sakinleri gibi nöbet bekleyişlerine rastlamayacağız. Artık hemen ekseriya hela çukuru yanındaki kapısının soğuk suyunu kirli olduğunu bildiği halde çok defa içmek zorunda kalan ve daima bu suyu kullanan hemşerilerimizin bu zarureti de ortadan kalkmış oluyor. O da gerek evine su almak ve gerekse yakınındaki umumi çeşmeden getirmek suretiyle temiz su içme bahtiyarlığına ulaşacaktır. Filhakika hayatın pahalılık şartları her ay

⁵¹⁰ ----- (2010), *Doğu sorunu*.s.25

⁵¹¹ ----- (1947).Dördüncü Umumi Müfettiş pazartesi gidiyor. *Turan*. (1347).s.1

⁵¹² ----- (1947). 4. Genel Müfettişlikten. *Turan*.(1410).s.3

⁵¹³ ----- (1947). 4. Genel Müfettişlikten. *Turan*.(1415).s.4

⁵¹⁴ ----- (1946). *Elazığ'ın Su İş*. *Turan*. (1258).s.1

⁵¹⁵ Ö.Saraç (1946). İçme Suyuna Kavuşuyoruz. *Turan*.(1266).s.1

sucuya en aşağı 3–5 lira verme imkanından maalesef kendini mahrum etmiştir.

Dördüncü Umumi Müfettişlik 1947’de yapılan bir toplantı neticesinde Nafia Vekâleti’nden gelecek elektrik mühendisleri tarafından gerek motorların ve gerekse şebekenin ıslahı için ne kadar bir paraya ihtiyacı olduğu esaslı bir surette tetkik ve tespit edilerek motorların ve şebekenin şehrin ihtiyacını karşılayabilecek bir duruma sokulabilmesi imkanları incelendikten sonra bu işleri karşılayabilecek paranın sağlanması yoluna gidilmesine karar verildi.⁵¹⁶ Bingöl’de santral binası ve şehir şebekesi elektrik tesisatının Müfettişliğin girişimleriyle hazırlıklarına başlandı. ⁵¹⁷

1945 yılında Dördüncü Umumi Müfettişlik İçişleri Bakanlığı’na görev bölgesi hakkında rapor sundu. Raporda belirtildiğine göre, Erzincan’da belediye binası, on dershaneli iki okul, 22 ailelik memur evi, pazar yerleri, dört tane dükkan yapıldı. Hükümet konağı, şeref meydanı anıtı, ortaokul, otel ve gazinonun da inşaatına devam olunmaktaydı. Özel muhasebe bütçesinden bayındırlık ambar garajı ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesinden verilen tahsisatla hastane arkasındaki servis binası yaptırıldı, Tekel idaresi binasına başlanıldı ve PTT binası ihale edildi. Elazığ ilinde, hastane ikmal edilerek açıldı ve 5 metre genişliğinde 2500 metre parke yol yapıldı.14 dershaneli lise, orta sanat okulu, yedi dershaneli ilkokul binaları inşaatına devam edilmekte olup bu yıl içinde ikmallerine çalışılmaktaydı. Karakoçan’da yapılmakta olan 6 memur evi bitmek üzere olduğu ifade edilmekteydi.

Tunceli’de, Mazgirt’te 6 memur evi ile Pertek, Hıdır arasında karakol binası yaptırıldı. Kalan’da iki memur evi ve il dahilindeki hükümet binaları ile karakollar ve ilkokullar onarıldı.

Bingöl’de Kasaba dere içindeydi. Bitişikte şehir kurulmasına elverişli düzlük bulunduğundan yeni inşaatların dere içinde yaptırılmaması sağlandı ve düzlüğün mevzii imar planı yapılarak bu sahada evvelce yapılmış hastane ve bir evin

⁵¹⁶ ----- (1943). Elazığ Belediye Meclisinin 08.11.1943 pazartesi günü toplantısına ait zabıttır.

Turan.(1047).s.4

⁵¹⁷ ----- (1947).Dördüncü Umumi Müfettişlikten. *Turan.*(1415).s.4

yakınlarındaki evinin bütçesinden ödenmek üzere beş dershaneli ilkokulun ve bir karakolun inşasına başlandı.⁵¹⁸ Köylerde yıkanma yerleri inşası için bütçeye tahsisat konulması için Müfettişlik girişimlerde bulunuldu.⁵¹⁹

Aynı raporda yapılan yollar şöyleydi:

Elazığ-Van hattının, Elazığ-Palu arasının 5 kilometrelik kısmının tesviyesi ikmal edilmiş ve mevcut rayla 17 kilometre ferşiyat yapılmıştır. Şoseler üzerinde başlıca faaliyet 180 kilometre Elazığ-Mutu yolu üzerinde olmuştur. Elazığ-Kalan arasındaki 86 kilometrelik şose tamir edilmiş ve menfezler betonarmeye tahvil olmuştur. Elazığ-Bingöl yolunda 34 ile 4,5 kilometre tulünde kum üzerine kaldırım yapılmış ve Elazığ tayyare meydanına giden 18 kilometrelik bozuk şose parke olarak yapılmıştır. Erzincan-Kemah yolu üzerindeki çardaklı köprü tamir edilmiştir. Bingöl-Karlıova-Erzurum hududu, Bingöl-Solhan-Muş-Karakoçan-Kiği yolları kurak aylarda otomobille gidilebilecek hale konulmuştur. Diğer yollar üzerinde de çalışmalara devam olunmaktadır. Gölcükten senede 20 milyon kilovat elektrik istihali mümkün olup bu enerjinin istihali için gereken teşebbüse geçilmiş. Keban mevkiinde Fırat'tan enerji istihali hususunda tetkikat yapılmaktadır.⁵²⁰

Dördüncü Umumi Müfettişlik görev bölgesinde bayındırlık ve imar alanında önemli çalışmalar yaparak bölgenin kalkınmasını ve gelişmesini sağlamaya çalıştı. Bu zorlu coğrafyaya ulaşmak, ülkenin diğer bölgeleriyle bağlantısının kurulması için çaba harcandı. Böylece merkezi yönetim güçlendirildi.

4. İskân Alanında Çalışmalar

Cumhuriyet Dönemi'nde iskan çalışmalarının amacı ortak vatan dahilinde, dil birliğini sağlamak, ortak kültür ve duygu etrafında bir ulus yaratmaktır. Ayrıca

⁵¹⁸ BCA (1945).0 30 10 72 471 12 .21136-7

⁵¹⁹ ----- (1945).Umumi Meclis zabıt özü. *Turan*. (1170).s.1

⁵²⁰ BCA (1945).0 30 10 72 471 12 .5

Doğu'da feodal unsurların nüfuzunu kırmak ve Türk kültürüne entegre etmek iskan çalışmasının diğer bir boyutunu oluşturdu. İskan çalışmaları bu paradigma üzerine inşa edildi.

Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan bölgesinde yapılan iskân faaliyetlerini Umumi Müfettişler konferansında dile getirdi. Türk dilini, Türk kültürünü kuvvetlendirmek için alınan kararlardan birisi de muhacirlerin iskân işiydi. İskân mıntıkası birinci derecede Elazığ ve Palu; ikinci derecede Çapakçur ovaları, üçüncü derecede de Elazığ, Palu, Çapakçur, Muş demiryolu ve şosesinin onar kilometrelik tarafı; dördüncü derecede Diyarbakır, Genç, Bingöl, Erzurum ile Palu, Ohi, Kiği, Erzincan yolunun üstüydü. Bu tertipten amaç, adı geçen ovalarda Türk kültürünü yoğunlaştırmak ve kuvvetlendirmektir. Umumi Müfettiş şu çarpıcı değerlendirmede bulundu: “İdari, iktisadi, içtimai ana müesseseler buralarda kurulacak ve mıntıkanın dağlık kısımlarındaki köylerinde yaşayanlar ihtiyaçlarını ve duygularını buradan temin ve tatmin edecektir. Bununla beraber devlet içinde ana güzergâhları emniyetleri Türk kütelleri yerleştirilmiş olacaktır”

Ayrıca Umumi Müfettişler Konferansı'nda Dördüncü Umumi Müfettiş bölgesine çeşitli ülkelerden gelen göçmenlerin miktarı ve dağıtılan toprak miktarı da açıklandı:

1930'dan, 1936 yılına kadar Romanya'dan 3.875, Yugoslavya'dan 1.963, Bulgaristan'dan 176, Yunanistan'dan 59, Rusya'dan 355 nüfus gelmiştir. Cem'an; 6.428 kişidir. 1.653 aileden 1.234'üne ev verilmiş, 419 aile henüz evsizdir. Verilen evlerin de eksikleri vardır. Bu eksikliklerin neden ibaret olduğu müfettişlik emrine gelmiş bulunan memura tesbit ettirilmektedir. Bunlar ikmal ettirilecektir.

1935 senesi nihayetine kadar 29.033 dekar arazi tevzi ve 1936 senesinde de 28.019 dekar arazi tevzi edilmiştir. Bu gün arazisi gösterilmemiş 1.508 nüfus vardır. Tevzi edilen arazi tapuya bağlanmaktadır.1935 senesinde 1.602 ve müfettişliğin teşekkülünden sonra da 2.688 nüfus arazi nokta-i nazarından müstahsil hale getirilmiştir. Yalnız bunlardan bazılarının çift

edevatı, tohumluk, sanat aleti gibi diğer haklarından bazıları verilmemiş olduğu anlaşıldığından bunlar da tetkik ettiriliyor.⁵²¹

Elazığ'da yeni kurulan göçmen köylerinde iskan dahilinde hızlı bir imar faaliyeti vardı. Bu köylerden Bizmişen, Vertenik ve Habusu köylerinde üçer sınıflı ilkokullar yapılmasına karar verildi, krokileri çizilerek inşaata başlandı. Bu mekteplere “göçmen çocukları okulu” adı konuldu. Elazığ en önemli iskân mıntıkası haline getirildi. Çeşitli yabancı ülkelerden gelip Elazığ ve havalisine yerleştirilen göçmenlerin sayısı yedi bine yaklaştı. Bunlar için 750 ev inşa edildi. Sivrice kazasında ve civarında 100 modern ev yapılması kararlaştırıldı, inşaata da başlandı. Mersin'den 20 vagon kereste getirilerek istasyonda ambara konuldu. Bu evlere son gelen 40 nüfuslu göçmen kafilesi yerleştirildi.⁵²²

Dördüncü Umum Müfettişlik bölgesinde göçmenlerin yerleştirilmesi konusunda temel hedefler şu şekilde belirlenmişti: Elazığ Palu'da Kovancılar göçmen köyü, buraya bir mektep binası inşa edilecek ve hükümet konağıyla kaymakam evi yapılacaktı. Kovancılar Göçmen köyüne su getirildi. Hoşamat göçmen köyü kurulacak ve içme suyu temin edilecekti. Narhı köyünün mektebi bitirilecek ve bu köye içme suyu getirilecekti. Palu belediye ve temsil salonu yapısı sona erdirilecekti. 50 göçmen evi kurulacak.

Elazığ'a gelen göçmenlerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışıldı. Bunların üretici duruma sokulmaları için gereken tedbirler alınmış ve zengin topraklarda kurulan göçmen köyleri çoğalmaya başlamıştı.⁵²³

Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan Erzincan ve Tercan ovalarında hazineye ait ne kadar arazi olduğunu tespit ederek, göçmenlerin yerleştirilmesi için yeni alanlar üretmeye çalıştı. Ayrıca iki oda ve bir mutfaktan ibaret göçmen evlerinin maliyetini hesaplattı. Göçmenlerin iskanı için kapsamlı bir program hazırlattı.

⁵²¹ *Umumi müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.148

⁵²² ----- (1936).Elaziz en mühim iskan mıntıkası oldu. *Son posta*.(2244).s.5

⁵²³ ----- (1936).Elaziz kazalarının imarı için program yapıldı. *Son posta*.(2121).s.5

Umumi Müfettişlikçe gösterilen lüzum üzerine beş postadan ibaret bir heyet bu konuda çalıştı. Program üzerine çalışan heyet 5 ay gibi kısa bir süre içinde 4000 parseli geçen üç köyün kadastro işlerini tamamladı. Göçmenlerin yerleştirilmiş ve yerleştirileceği köylerin sayısının 35 kadar olduğu tespit edildi. Bunlar birinci, ikinci, üçüncü derecelerde olmak üzere tasnife tabi tutulmuşlar ve kadastroları tamamlanarak hazineye ait olmak üzere kayıtlandırıldı.

Parselasyonu biten arazi getirilecek göçmenlerle daha fazla toprağa ihtiyacı bulunanlara dağıtılmak üzere iskân müdürlüğü emrine verildi. Bu suretle kendilerine toprak verilen göçmenlerin araziye hakiki miktar ve şekilleriyle tasarruf edebilmeleri imkanı temin edildi. Bu konu için kadastro fen başmüfettişi Ahmet Salih Korur Elazığ'da inceleme yaparak hazırladığı raporu Umum Müdürlüğüne sundu. Yine Hazar gölü civarında kadastro çalışması yapılarak ve buralara göçmenlerin yerleşmesi için modern bir köy kurulması tasarlandı.⁵²⁴

Umumi Müfettişlik, 1947'de 2510 sayılı İskân Kanunu'ndaki değişikliklerle geri dönenlerin iskânını, iaşe gereksinimlerini karşıladı. Muhtaçlara borçlanma suretiyle ekmeklik buğday dağıtılmasına, sağlık ve iskân teşkilatının eksikliklerinin giderilmesine çalışıldı. Kış gelmeden gelenlerin iskân edilmesi için mesken inşaatına başlandı. Arazi tedarik edebilecek olanların kefalet yolu ile tohumluk, ziraat aletleri ve hayvan satın almalarını kolaylaştıracak şekilde Ziraat Bankası'nın kredi açması ve bunun için de Tunceli merkezinde bir ziraat bankası şubesi kurulması gereği planlandı. Arazisi olmayanların ve yarıcılıkla geçimini sağlayanların topraklandırılmasına çaba gösterildi.⁵²⁵ Kızılay tarafından Tunceli, Elazığ ve Erzincan illerine yeterli miktarda çadır gönderilmesi ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması planlandı.⁵²⁶

Dördüncü Umumi Müfettişliğin iskân konusundaki çalışmalarıyla göçmenlerin ev sahibi yapılmalarına ve üretici duruma getirilmelerine yönelik önemli adımlar atıldı.

⁵²⁴ ----- (1938).Elazığ'da. *Ulus*.(5938).s.2

⁵²⁵ İskan edilenlerin topraklandırılması hem toprak sahibi olmaları hem de halk arasında toprak kavgası çıkmaması amacıyla yapıldı.----- (2011).*Dersim harekatı ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.522

⁵²⁶ ----- (2011).*Dersim harekatı ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.523

5. İdari Denetim Alanındaki Çalışmalar

5.1 Tetkik Gezileri

Umumi Müfettişliklerin kuruluş gerekçelerinden biri, görev bölgelerinde idari denetim yaparak, çalışan memurları kontrol etmek, halkın ihtiyaçlarını dinleyerek bunları karşılamak ve yapılan çalışmalarını denetlemektir.

Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan Umumi Müfettişler Konferansında şu ifadelerle tetkik gezilerinde bulunduğunu açıkladı:

Tunceli Bölgesi sahası arızalı, yolu kıt olup halkı silahlıdır. Bunlara karşı şimdiye kadar olduğu gibi sert harekete geçmeyelim dedik. Kanunun vermiş olduğu salahiyyete dayanarak bunlardan elebaşları hakkındaki takibatın tehiri ve cezalarının tecili cihetine gidelim dedik. Atıma bindim ve mıntıkayı gezdim.⁵²⁷

Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan Tunceli kazalarını dolaşmak üzere tetkik seyahatine çıktı. Tunceli’de 400 kilometre yol yapıldığını tespit etti.⁵²⁸ Bu tetkik gezilerinde devletin amacını ve Umumi Müfettişlik teşkilatının kuruluş sebebini anlattı. Maişet darlığını, bilgi ve sanat yokluğunu gidereceklerini, devletin öz evlatları olduklarını belirtti. Kasabalar ve köylerde halkla görüşerek müfettişliğin ve vilayetin teşkili hakkındaki hükümet kararlarından bahsetti.⁵²⁹

Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan tetkik yapmak üzere 1937⁵³⁰ ve 1938 yıllarında Erzincan’a gitti.⁵³¹ 1938 yılında Erzincan’a tetkik seyahatine çıktığında, buradaki resmi ve hususi daireleri tetkik ederek bilgi aldı. Vali Fahri Özen’le birlikte kaza ve köyleri gezerek halkın dileklerini, ihtiyaçlarını dinledi.⁵³² Bundan sonra kaza ve köylere giderek buraları tetkik etti, halkın dileklerini yakından dinledi. Hah köyünde

⁵²⁷ *Umumi müfettişler toplantı tutanakları.* (2010), s.133

⁵²⁸ ----- (1936). Tunceli vilayetinde yol faaliyeti. *Cumhuriyet.* (4279). s.3.; ----- (1936). Dördüncü umumi müfettişimiz. *Turan.*(328).s.1

⁵²⁹ *Umumi müfettişlikler toplantı tutanakları.*(2010).s.133

⁵³⁰ ----- (1937).Umumi Müfettişimiz. *Turan.*(478).s.1

⁵³¹ ----- (1938).Dördüncü Umumi Müfettiş tetkikine çıktı. *Cumhuriyet.*(5178).s.3

⁵³² ----- (1938).Dördüncü Umumi Müfettiş Erzincan’ı tetkik etti. *Vakit.*(7470).s.8

hükümet tarafından açılmış olan numune meyve fidanlığını ziyaret etti, aşlar hakkında uzmanların açıklamalarını dinledi. Memleketin ihtiyaçlarını yerinde tetkik eden Umumi Müfettiş Alpdoğan şehrin imar planının bir an önce yapılması için uzman gönderilmesi ve su projelerinin vaktinde tamamlanması için gerekenlerin Müfettişlik tarafından yaptırılacağını söyledi.

Müfettişlik sınırları dahilinde yaptırılan şoseleri de görmüş olan Umumi Müfettiş Alpdoğan bu faaliyetten de çok memnun kaldı, Refahiye'yi trene bağlayacak olan Refahiye-Kemah şosesinin eksik kalmış kısımlarının da yakın zamanlarda bitirilmesi için valiye talimat verdi.⁵³³ Umumi Müfettiş Alpdoğan, müfettişlik müşavirleri, ilim ve fen uzmanları Tunceli'de ziraat, iktisat ve coğrafi tetkikler yaptı ve bu tetkikler sonucunda maden suları bulundu. Bu sular arasında Vişi ayarında bir maden suyu da keşfedildi. Bu sahada yapılan maden araştırmaları önemli sonuçlar verdi.⁵³⁴ Bunlar ek olarak Umumi Müfettiş görev bölgesindeki halkevlerini, şubelerin çalışmalarını teftiş ederek buralardaki eksikleri ve ihtiyaçları belirledi.⁵³⁵

1943 yılında Umumi Müfettiş Vekili Abdülhak Savaş ile Vali Bay Hüsnü Uzgören Elazığ'a gitti. Depremden etkilenen Palu kazası merkezi ile Seydilli, Sığam köylerinde ve tek evler mezrasında tetkik yapmak üzere mahallerine gitti. Sıhhat müşaviri Doktor Niyazi Ersay ve Kızılay şubesi başkanı Doktor Mecdi Ergin de beraberlerinde gitti.⁵³⁶ Müfettiş Vekili Abdülhak Savaş müfettişlik müşavirleriyle birlikte mntıklararı içinde idari sıhhi, iktisadi, kültürel tetkiklerde bulundu, harman işlerini köylerde bizzat harman başlarında inceledi, bütün memurlar ve halk ile temaslarda bulundu ve daha sonra Elazığ'a gidildi. Daha sonra beraberlerinde sıhhat ve nafia müdürleri ile yeni yapılmakta olan Elazığ memleket hastanesi inşaatının eksikleri tespit ederek, gereken direktifleri de verdi.⁵³⁷ 1944 yılında göreve gelen

⁵³³ ----- (1938) .Dördüncü Umumi Müfettiş Erzincan vilayetini teftiş etti. *Vakit*.(7470).s.8

⁵³⁴ ----- (1937).Tunceli'de madenler keşfedildi. *Tan*.(785).s.2

⁵³⁵ BCA.(1938).490 1 00 997 852 1. 4-6612

⁵³⁶ ----- (1943). Dördüncü Umumi Müfettişlik Tetkik ve teftişleri. *Turan*.(1030).s.2

⁵³⁷ ----- (1943).Dördüncü Umumi Müfettiş teftişleri.*Turan*.(1025).s.2

Müfettiş Muzaffer Ergüder 1944⁵³⁸ ve 1945 yıllarında Erzincan'a giderek buradaki daireleri teftiş etti.⁵³⁹

Dâhiliye Vekili Hilmi Uran Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde tetkiklerde bulunmak üzere 16 Ekim 1944'te trenle Elazığ'a geldi.⁵⁴⁰ Hilmi Uran, Dördüncü Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder ile birlikte Hozat'a gitti. Daha sonra Mameki'ye giderek orada tetkikler yaptılar.⁵⁴¹

Bölgede yapılan tetkik gezilerini göreve gelen her müfettiş yaptı. Müfettiş Muzaffer Ergüder sonrası göreve gelen Müfettiş Ekrem Baydar Bayındırlık Müşaviri ve su işleri müdürü ile 5 Haziran 1946 tarihinde Sivrice ilçe merkezine gittiler. İlçe kaymakamı Nihat Alp'ten ilçenin çeşitli işleri hakkındaki açıklamaları dinledikten sonra, yapılacak memur evlerinin yerleri hakkında gerekli direktifler verdiler. Bütün resmi daireleri dolaştıktan ve memurlarla görüştüktan sonra Hazarbaba Dağı yamaçlarındaki Karaçalı köyünün üst tarafında Başpınar yakınındaki içme suyuna gidildi. Suyun verim miktarı ölçüldü ve mevcut tahlil raporları suretleri tetkik edildi. Civardaki diğer su kaynakları da tetkik edildikten sonra ilçe merkezine gidildi.⁵⁴² Müfettiş Ekrem Baydar ile Tunceli milletvekili Necmeddin Sahir ile birlikte Tunceli'ye bir tetkik gezisi yaptıktan sonra⁵⁴³ Erzincan'a ve Pülümür'e⁵⁴⁴ oradan da Bingöl'e gitti.⁵⁴⁵

Dördüncü Umumi Müfettişliğin görev bölgesinde yapılan tetkik gezileri gerek idari denetim açısından gerekse halkın ihtiyaçlarını dinleyerek onlara cevap vermek açısından önemli olmuştur. Bu sayede eksiklikler yerinde görülüp çözüm bulunmuş ve halkın Cumhuriyet'e bağlılığı artırılmaya çalışılmıştır.

⁵³⁸ ----- (1944). Dördüncü Umumi Müfettiş Erzincan'da. *Turan*.(1134).s.1

⁵³⁹ ----- (1945). Dördüncü Umumi Müfettişlik Erzincan'da. *Turan*. (1187). s.1,------(1945). Genel müfettişimiz şehrimizde. *Yeni Erzincan*.(154).s.1

⁵⁴⁰ ----- (1944). Dâhiliye Vekili Şehrimizde. *Turan*.(1131).s.1

⁵⁴¹ ----- (1944). Dâhiliye Vekili Hilmi Uran Tunceli'nde. *Turan*.(1132).s.1

⁵⁴² ----- (1946). Sivrice haberleri. *Turan*.(1291).s.1

⁵⁴³ ----- (1946). 4. Umumi Müfettiş Tunceli'nde. *Turan*.(1301).s.1

⁵⁴⁴ ----- (1947). 4. Umumi Müfettişlik döndü. *Turan*.(1415).s.2

⁵⁴⁵ ----- (1947). Dördüncü Umumi Müfettiş Bingöl'e gitti. *Turan*.(1404).s.2

5.2 Bölge Valileri Toplantıları

Dördüncü Umumi Müfettişlik görev bölgesinde idari olarak işbirliğini sağlamak için bölgedeki valilerle birlikte toplantılar yapmıştır. Bu toplantılarda bölgedeki sorunlar ve bu sorunlara çözümler bulunmaya çaba gösterilmiştir.

Bölgedeki ilk valiler toplantısı 22 Ağustos 1945'te Müfettiş Korgeneral Muzaffer Ergüder başkanlığında yapıldı. Bu toplantıda bölgenin ekonomik, idari, bayındırlık işleri⁵⁴⁶ memleketin imar ve ihyası konusunda önemli konular görüşüldü.⁵⁴⁷

Bölgedeki diğer toplantı 18–25 Temmuz 1947 yılında toplandı. Dördüncü Umumi Müfettiş Ekrem Baydar'ın başkanlığında toplantıya davet edilen valiler ve diğer görevliler şunlardı:⁵⁴⁸

Başkan: Dördüncü Umumi Müfettiş Ekrem Baydar

Elazığ Valisi: Raşit Demirtaş

Erzincan Valisi: Recai Türel

Tunceli Valisi: Edip Yavuz

Bingöl Vali Vekili: Nihat Danışman

Başmüşavir: Dilaver Argun

Emniyet Müşaviri: Mehmet Ali Aydın

Askeri Müşavir: Kru. Bnb. Avni Okyay ve Yb. Veysi Şenol

Bayındırlık Müşaviri: Arif Pelit

Sağlık Müşaviri: Mahir Önbilgin

Milli Eğitim Müşaviri: Naşit Sarıca

Veteriner Müşavir Vekili: Elazığ Veteriner Müdürü Osman Onat

Tarım Müşavir Vekili: Elazığ Tarım Müdürü Lütfu Ergüven

Bölge Orman İşletme Müdürü: Celan Noyan

⁵⁴⁶----- (1945). Valiler toplantısı. *Turan*. (1215). s.1; -----.(1945).Valimiz Elazığ'da. *Yeni Erzincan*. (170). s.1

⁵⁴⁷----- (1945).Sayın valimiz geldi. *Yeni Erzincan*.(172).s.1

⁵⁴⁸----- (1947). Valiler toplantısı.*Turan*.(1401).s.1;; -----.(1947). Valiler toplantısı sona erdi. *Turan*. (1404).s.1

Valiler toplantısında vilayetlerin çalışma durumu ve ihtiyaçlarına ait kararlar alındı. Toplantıda görüşülen konular; İçişleri Bakanlığı'nı ilgilendiren idari konular, Tarım Bakanlığı'nı ilgilendiren tarım ve veterinerlik hakkındaki konular, Ekonomi Bakanlığı'nı ilgilendiren konular, Bayındırlık Bakanlığı'nı ilgilendiren konular, Milli Eğitim Bakanlığı'nı ilgilendiren konular ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nı ilgilendiren konular olmak üzere 6 başlıkta toplanmıştı.

Toplantıda, ilçelerin ve köylerin hangi illere bağlanması gerektiği konusu tartışıldı. İskan konusunda, 1934 İskan Kanunuyla batıya iskan edilenlerin 1947 yılında yasada değişiklik yapılmasıyla tekrar dönenlerin karşılaştıkları sorunlar gündeme getirildi ve çözüm arandı. Güvenlik konusunda, hapisane ve karakol inşaatları gözden geçirildi. Ayrıca hayvan hırsızlıkları hakkında tartışıldı ve bunun sona erdirilmesine çalışılacağı kararlaştırıldı. Daha sonra kavaklık tesisinden bahsedildi. Hayvancılık konusunda da görüşme yapıldı. Arıcılığı yeni yöntemlerle yapılmasının teşvik edilmesi, evcil hayvanlar istasyonu kurulması, ipekböcekçiliği ve at ve sığır neslinin ıslahından konusundan bahsedildi. Köy içme ve ziraat sularının beş yıllık bir programla düzene konulması kararlaştırıldı. Eğitim hakkında, Türk dilinin bölgede yayılmasına çalışılması hakkında düşünüldü. Son olarakta sağlık hizmetleri ve hastalıklarla mücadele hakkında konuşuldu.

Müfettişliğin görev süresince yaptığı valiler toplantılarında bölgenin kalkınması için planlar yapıldı, ortak kararlara varıldı. Toplantıda bölgeyi ilgilendiren her alanda konuşuldu ve bölgenin ihtiyaçları ve alınması gereken tedbirler hakkında çözüm üretildi. Ayrıca Müfettişlik alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için, bilgi vermelerini ve rapor sunmalarını ifade etti. Bu sayede yapılan çalışmalar daha sistemli ve çabuk yürütüldü.

6. Sağlık Alanında Yapılan Çalışmalar

Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde sağlık kurumlarının yapılmasına önem verilmesinin yanında, hem halkevleriyle yapılan çalışmalar hem de Müfettişliğin kendi çalışmaları son derece önemliydi. Bu konuda halk sağlığına önem verildi ve sağlığı tehdit eden hastalıkların ortadan kaldırılmasına çaba gösterildi.

Dördüncü Umumi Müfettişi Abdullah Alpdoğan, bölgenin sağlık durumuyla ilgili tespitlerinde, Umumi Müfettişlik kurulmadan önce özellikle sıtma ve frengi hastalığının yaygın olduğunu, buna karşılık doktor sayısının yetersiz olduğunu belirtti. Müfettişliğin çalışmalarıyla bu iki hastalığa karşı mücadele ettiklerini bu amaçla öncelikle bölgeye seyyar sıtma doktorları getirttiklerini açıkladı. Bunlara ek olarak Çapakçur ve Pülümür'de yeni dispanserler açıldığını, Palu, Mazgirt, Hozat ve Ovacık'ta dispanser yapımına başlandığını dile getirdi.⁵⁴⁹

1936 yılında Umumi Müfettişlik mıntikasında yapılacak inşaat kapsamında Tunceli ve Bingöl vilayetlerinde hastane ve dispanser yapılması kararı alındı.⁵⁵⁰ Ayrıca Elazığ hastanesi,⁵⁵¹ Elazığ Cüzam Pavyonu kısa sürede yapıldı.⁵⁵² Müfettişlik sağlık binalarının olmadığı yerlerde sağlık otomobiliyle hizmet götürdü. Bingöl'de bir sağlık otomobili ile seyyar bir doktor temin ederek köylere ilaçların dağıtımını sağlandı. Bu diğer vilayetlerde de uygulandı.⁵⁵³

Dördüncü Umumi Müfettişliğin katkılarıyla kurulmuş Yardım Sevenler Kurumu bünyesinde halkevinde, halk parasız olarak muayene edildi. Doktor Mecdi Ergin ve Ruhi Derman yoksul hastaların tedavileriyle uğraştı⁵⁵⁴ Bununla ilgili olarak Yardım Sevenler Kurumunun gazetede verdiği ilan şöyleydi:⁵⁵⁵ “15 Mart 1945 gününden itibaren pazartesi günü dışında her gün, halkevi sosyal yardım muayene odasında muayene edilecek ve ilaç yardımı yapılacak.”

⁵⁴⁹ *Umumi Müfettişler toplantı tutanakları* (2010).s.100

⁵⁵⁰ BCA (1936). 0 30 71 469 2 . 115 - 4063

⁵⁵¹ BCA (1937).0 30 71 469 2 ,;-----.(20.04.1937).*Elaziz'de hastane*.Tan.(720).s.8

⁵⁵² BCA (1937).0 30 10 72 470 6. 4

⁵⁵³ ----- (2010).*Doğu Sorunu*. s.49

⁵⁵⁴ ----- (1945).Yardım sevenler kurumu parasız muayene başladı. *Turan*.(1171).s.2

⁵⁵⁵ ----- (1945).Halkevinde meccanen muayeneler. *Turan*.(1171).s.1

Tablo 11. Halkevinde Yapılacak Muayeneler

Halkevinde Mecanen ⁵⁵⁶ Muayeneler		
Gün	Saat	Doktorların Adı
Pazartesi	15.00	Dr.İsmail Hakkı Gürhan
Salı	13.00-15.00	Dr.Rüştü Turgul
Salı	15.00-17.00	Dr.Mahir Önbilgin
Çarşamba	15.00	Dr.Sami Ceyhan
Perşembe	15.00	Dr.Necdeddin Ergin
Cuma	15.00	Dr.Ruhi Derman
Cumartesi	15.00	Dr.Galip Eralp

Kaynak: Turan, 1945: 1

Yardım Sevenler Kurumu ilin en önemli sorunu olan sağlık sorunu konusunu ön plana aldı ve şehirde bir muayene evi açmayı kararlaştırdı. Kurumun çalışmaları şehirde halkın yakın ilgisini uyandırdı. 6 doktor bir muayene evinde parasız muayeneler yaptı. Şükrü Sorgun isimli bir eczacı muayene evine tam takım bir yatak bağışladı. Yoksullar reçetelerini parasız yazdırdı, doğum yapmış kadınlara her türlü kolaylıklar gösterildi ve 20 lira para yardımı yapıldı.⁵⁵⁷ Umumi Müfettiş Ekrem Baydar'a müracaat üzerine doktorlar cumartesi, salı, perşembe günleri saat 15.00'ten 17.00'e kadar halkevi sosyal yardım odasında hastaları parasız muayene ettiler.⁵⁵⁸

Sağlık konusunda karşılaşılan bir sorunda hastabakıcı sayısının az sınırlı olmasıydı. Yardım Sevenler Kurumu Elazığ'da gönüllü hastabakıcılar kursu açtı. Öğretmenlik görevini doktorlar yerine getirdi. Kurs dersleri halkevi salonunda gerçekleşti ve 10 hafta ders alanlara belge verildi.⁵⁵⁹

Müfettişliğin çabalarıyla sağlık hizmetleri yaygınlaştırılmaya, en ücra köşelere ulaşılmaya çalışıldı.

⁵⁵⁶ Ücretsiz

⁵⁵⁷ ----- (1945).Yardım sevenler kurumunun çalışmaları. *Turan*.(1169).s.1

⁵⁵⁸ ----- (1946).Halkevinde. *Turan*.(1283).s.1

⁵⁵⁹ ----- (1945).Yardım sevenler kurumu. *Turan*.(1183).s.4

7. Sosyal Alanda Yapılan Çalışmalar

Dördüncü Umumi Müfettişlik görev bölgesinde hayır kurumlarına, sosyal yardım kurumlarına gerekli tahsisat sağlanması konusunda çalışmalarda bulundu.

Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan görev bölgesindeki halkın, kız evladını satılık bir mal gibi gördüğünü, köylerde nikâh ve boşanma konusunun olmadığını “Bir köylünün kızını 600 liraya verdiğini, sonra ondan cayararak bir başkasına 800 liraya verdiğini” belirterek, bu sebeple evlenme kâğıtlarının ücretsiz olması gerektiğini vurguladı.⁵⁶⁰

Dördüncü Umumi Müfettişliğin 1938 yılında hayır kurumlarına ve diğer sosyal konularda verdiği tahsisat şöyleydi.⁵⁶¹

Tablo 12. Tunceli’de Hayır Kurumları ve Sosyal Alanda Verilen Tahsisat

Tunceli	
Merkez hususi muhasebesi	800 Lira
Çemişgezek Kazası	30 Lira
Hozat Belediyesi	100 Lira
Pertek Belediyesi	300 Lira
Mazgirt Belediyesi	300 Lira
Pülümür Belediyesi	22 Lira
Nazımiye Belediyesi	25 Lira

Kaynak: BCA 490 1 00 1489 75 1. 380-1408, 1939: 2

Tablo13. Bingöl’de Hayır Kurumları ve Sosyal Alanda Verilen Tahsisat

Bingöl	
Tekaüt dul yetim maaşları	1814 lira 40 kuruş
Elazığ pansiyonuna yardım	400 lira
Belediye, köy sandıklarına yardım	3852 lira
Telefon için köy sandıklarına yardım	1000 lira

Kaynak: BCA 490 1 00 1489 75 1. 380-1408, 1939: 3

⁵⁶⁰ Umumi müfettişler toplantı tutanakları.(2010).s.372,369

⁵⁶¹ BCA (1939).490 1 00 1489 75 1 . 380-1408

Tablo14. Elazığ'da Hayır Kurumları ve Sosyal Alanda Verilen Tahsisat

Elazığ	
Elazığ belediyesi	500 lira
Maden belediyesi	100 lira

Kaynak: BCA 490 1 00 1489 75 1. 380-1408, 1939: 3

1941 yılına çeşitli sosyal kurumlara müfettişlik kanalıyla yapılan yardımlar şöyleydi:⁵⁶²

Tablo 15. Elazığ ve Tunceli'de Hayır Kurumlarına Verilen Tahsisat

Elazığ	
Çocuk esirgeme kurumu	50 lira
Kızılay	50 lira
Tunceli	
Hayır kurumlarına	70 lira

Kaynak: BCA 490 1 00 1489 75 1. 380-1408, 1941: 1

Umumi Müfettişlik, bölgede doğal afetlerden sonra halka yardım götürmeyi ihmal etmedi. Erzincan'da deprem olduğunda buraya yardım katarı gönderdi. Bu katardan halka malzeme, yiyecek verildi.⁵⁶³ Yine, 1940'ta Elazığ'da yağmurdan sonra şehri sel bastı, sel birçok evi, dükkânı kullanılamaz hale getirdi. Müfettişlik bu konuda gerekli tedbirleri aldı.⁵⁶⁴

Umumi Müfettişlik bölgede yoksullara, yardıma muhtaç olanlara hizmet götürdü. Örneğin, Elazığ'da açlıktan ve giyimsizlikten ölen çocukların sayısı her geçen gün artmaktaydı. Bunlar arasında Tunceli ve Elazığ köylerinden gelenler de vardı. Müfettişlik, Elazığ'da mevcut hanlardan birinin tamir edilmesi suretiyle sokaklarda aç yatan, dilenen çocukların barındırılması için faaliyete geçti. Bu sebeple hem halktan yardım temin edilmeye başlandı hem de hükümetin bu işe el atması ve para yardımı yapması talep edildi. Bu fakir çocuklardan bir kısmının yatı mekteplerine ve Köy Enstitülerine ve sanat okullarına sevk edilmesine çalışıldı.⁵⁶⁵

⁵⁶² BCA (1941).490 1 00 1489 75 1. 84-2002

⁵⁶³ ----- (1939).Dördüncü umumi müfettiş Erzincan'da *Ulus*.s.5

⁵⁶⁴ ----- (1940).Elazığ'da tufan. *Ulus*. s.4

⁵⁶⁵ ----- (2011).*Doğu Anadolu ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.61

Dördüncü Umumi Müfettişliğin sosyal alanda önem verdiği bir diğer konu da Yardım Sevenler Kurumu ile yapılan ortak çalışmalarıdır. Yardım Sevenler Kurumu Müfettiş Muzaffer Ergüder başkanlığında toplanarak yapılacak çalışmalar hakkında önemli kararlar alındı.⁵⁶⁶

1945 yılında Yardım Sevenler Kongresi bütçenin gelirini ve giderini kabul ederek yeni idare heyetini seçti. Kongreye 300'e yakın üye katıldı. Dördüncü Umumi Müfettiş Ergüder başkanlık yaptı. Umumi Müfettiş kongre kapanış konuşmasında, "Türkün yardımseverliğinin ezeli olduğunu, imaretler, çeşmeler ve sulama yerlerinin bunun misalleri olduğuna" işaret ederek bugünkü durumda bu işlerin teşkilata bağlandığını Yardım Sevenler Kurumunun bir hasta bakıcı kursu açacağını belirtti. Yardım Sevenler Kurumu, fakir ailelere, yoksul talebelere, çocuk esirgemeye yaptığı büyük yardımlardan başka yiyecek ve yakacak dağıtmak suretiyle birçok sıkıntıları önlemede önemli hizmetlerde bulundu.⁵⁶⁷

8. Ekonomik Alanda Yapılan Çalışmaları

8.1 Sosyo-Ekonomik Çalışmalar

Dördüncü Umumi Müfettişlik görev bölgesini ekonomik yönden kalkındırmak için büyük bir çaba gösterdi. Ekonomik kalkınmanın sağlanması aynı zamanda halkın sosyal alanda refah düzeyini de arttırdı. Müfettişliğin çalışmalarıyla kaza merkezlerinde pazarlar kuruldu, maden işletmelerinde -Ergani'de bakır, Guleman'da krom- işçi sayısı artırıldı.⁵⁶⁸

Bu bölgede seyyar satıcılar önemli bir sorundu. Bunlar köylüyü pazara, kasabaya indirmemek için propaganda yapıyorlardı. Bu suretle kendi mallarını birkaç misli pahalı satarak, halkın elinden yağını, yumurtasını birkaç misli ucuza alırlardı. Müfettişlik seyyar satıcıları ortadan kaldırdı ve bu duruma son verdi. Bundan sonra

⁵⁶⁶ ----- (1945). Yardım Sevenler Kurumu. *Turan*.(1161).s.1

⁵⁶⁷ ----- (1947). Yardım Sevenler Kongresi. *Turan*.(1374).s.2

⁵⁶⁸ *Umumi müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.103

kasaba ile alışveriş başladı.⁵⁶⁹ Bir başka sorun, tütün işçilerinin emniyet olmadığını için peşin para istemeleriydi. Müfettişlik bu soruna çözüm bulmaya çabaladı ve onlara on günde bir para verilmeye başlandı. İşçi parasını alır almaz ihtiyaçlarını karşılayarak köyüne giderdi.⁵⁷⁰

Cumhuriyet Dönemi'nde aşiretlerin ortadan kaldırılması ve halkın sömürülmesinin önüne geçilmesi sosyo-ekonomik yapıda en önemli değişimdi. Dördüncü Umumi Müfettişlik bu noktadan hareketle bu alanda çalışmalarına ağırlık verdi. Müfettiş Alpdoğan “Tunceli’de şekavetin başlıca sebebinin iktisadi sorunlar olduğunu” dile getirdi. Bunun için halka iş bulundu, mektepler açıldı. Bu tedbirler sayesinde Tunceli’de “ağaların tagallübünün” önüne geçildi.⁵⁷¹

Umumi Müfettiş Alpdoğan, halkın ekonomik yapısını düzeltmeyi, yeni geçim kaynakları sağlamayı düşünerek Erzurum-Sivas demiryolu hattının inşaatında bölge halkına ağırlık verilmesini sağladı. Ayrıca Dersim içinde yürütülen yol faaliyetlerinde halka iş imkânı yarattı. Köylüler tefecilerin elinde kurtarıldı. Köylü şehirde 70 kuruşa satabileceği malı, yolunu bilmediği şehre götüremedi ve 5 kuruşa tefeciye satmak zorunda kalmaktaydı. Karşılığında da tefeciden 10 kuruşluk bir malı 30–40 kuruşa alırdı. Müfettişliğin çalışmalarıyla tefecilerin faaliyetine son verildi ve köylüye şehrin yolu öğretildi. Böylece eskiden beylerin kölesi durumunda olan halk kendi ürününü satarak para kazanmaya başlamış emeğinin karşılığını almıştır.⁵⁷²

Umumi Müfettişlik bölgede incelemelerde bulunarak, halkın şikâyetlerini dinledi ve sosyal sorunlara çözüm getirmeye çalıştı. Halk, Kalan Kaymakamı hakkında şikâyette bulundu. Ovacık kaymakamının kaza memurları arasında ahenksizlik yarattığı ve bu hal ve vaziyetten şahsi istifade teminine çalıştığı, ofis hububatını gerçekten muhtaç olanlara dağıtması gerektiği halde bir fırıncıya usulsüz olarak buğday verdiği ve köylüden ucuz fiyatla yağ toplatarak ticaret yaptığı hakkında kazada söylenen sözler

⁵⁶⁹ *Umumi müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.134

⁵⁷⁰ *Umumi müfettişler toplantı tutanakları* (2010), s.137

⁵⁷¹ ----- (1937).Dersim nasıl bir yerdir. *Akşam*.(6705).s.9

⁵⁷² ----- (1937).Erzurum – Sivas demiryolu. *Tan*.(777).s.2

üzerine Umumi müfettişlikçe tahkiklerde bulunulmuş ve yerinin değiştirilmesi istenmişti.⁵⁷³

Umumi Müfettişlik halkevleri ve halkodalariyla birlikte çalıştı. Elazığ bölge müfettişi Münir Soykam'ın hazırladığı Ağın raporunda Ağın Halkodasına bir tezgâhla iki çukruk yollandı. Ancak halk kullanmasını bilmediği için seyyar usta da gönderildi.⁵⁷⁴

Umumi Müfettişlik halkın istihdamını sağlamak ve bu şekilde halkı üretici konumuna getirmek için çaba harcadı. Bölgenin sosyo-ekonomik yapısında değişimi ve halkın refah düzeyini sağlamak yönünde önemli çalışmalar yaparak bölgenin gelişmesine katkıda bulundu.

8.2 Hayvancılık Alanında Çalışmalar

Bölgenin en önemli geçim kaynaklarından biri hayvancılıktı. Bu bağlamda Umumi Müfettişliğin üzerinde durması gereken temel konulardan biriydi. İpekböcekçiliği, Dünya savaşı yıllarına kadar Elazığ'ın en önemli geçim kaynağıydı. Sadece ipek böceği tohumu ticaretinde her sene vilayete 1,5 milyon altın girmekteydi. Bu tohumlar Bakü ve İran'a yollanıyordu. İpekli kumaş ihracatı vilayetin ihracatında çok önemli bir yer tutuyordu. Her yerde geniş dutluklar vardı. Ancak Dünya savaşı senelerinde bu dutlukların çoğu bakımsız kaldı. Böcekhaneler ihmal edildi, tezgahlar faaliyetten kalktı. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan vilayetin bu vaziyetini tetkik etti ve halkı tekrar eski durumuna döndürmek için Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsünden getirttiği 50 kutu böcek tohumunu, halka parasız dağıttı.⁵⁷⁵ 1936 ve 1937 yıllarında dutluklar ve koza aşağıda gösterilmektedir:

⁵⁷³ ----- (2010). s.207

⁵⁷⁴ BCA (1941).490 1 00 997 852 1. 110

⁵⁷⁵ Nazlı (1939), s.43;; -----.(1936).Elaziz'de. *Ulus*. s.2;; T.Dündar. (1939). *Tunceli ile çevresinde iç vilayetin zirai durum ve gelişme imkanları*. İstanbul: Kenan matbaası.s.45

Tablo 16. 1936 'da Dutluklar ve Koza Hasılatı ⁵⁷⁶

1936	Dutluklar	İşgal ettiği saha	Koza miktarı
Merkez	279 adet	36 hektar	2007 kilo
Palu	270 adet	30 hektar	1886 kilo
Geban	240 adet	30 hektar	1420 kilo
Yekün	789	96	5313

Kaynak: Nazlı, 1939: 45

Tablo 17. 1937'de Dutluklar ve Koza Hasılatı ⁵⁷⁷

1937	Dutluklar	İşgal ettiği saha	Koza miktarı
Merkez	279 adet	36 hektar	10640 kilo
Palu	270 adet	30 hektar	600 kilo
Geban	230 adet	30 hektar	4300 kilo
Yekün	789	96	15540

Kaynak: Nazlı, 1939: 45

Umumi Müfettişlik hayvancılığı geliştirmek amacıyla Ziraat Vekâleti'nden uzmanlar getirterek, bu konuda raporlar hazırlattı. Bölgede hayvancılık çok önemli bir geçim kaynağıydı. Çapakçur'da hayvan nesillerinin ıslahı çalışmaları başlatıldı ve Arap atı, koyun, keçi, katır ıslahıyla uğraşıldı.⁵⁷⁸ 1947 yılında yapılan valiler toplantısında at ve sığır neslinin ıslahı hakkında konuşuldu. Elazığ, Bingöl, Erzincan ve Tunceli'de merkep aygırı alım satım işlemleri için bir depo yapılması ve bunun için Tunceli il merkezi olan Kalan'daki mevcut ahırlardan faydalanılması için Müfettişlikçe girişimlerde bulunuldu.⁵⁷⁹

Müfettişlik, hayvan verimini arttıracak tesisler yaptırmaya çabaladı. Bu tesislerin başında Elazığ'da soğuk hava ve dondurucu depolarıyla fenni bir mezbaha kurulması başta gelmekteydi.⁵⁸⁰

Bölgede yapılan bir başka çalışma, tavukçuluk istasyonu kurulmasıydı. Bu sebeple bütçeye ödenek konması talep edildi. Bölgede tavukçuluk işiyle uğraşacak olanlara

⁵⁷⁶ Nazlı (1939), s.44

⁵⁷⁷ Nazlı (1939), s.44

⁵⁷⁸ *Umumi müfettişler toplantı tutanakları* (2010), .s.137

⁵⁷⁹ ----- (2011).*Doğu Anadolu ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.86

⁵⁸⁰ Uluğ (2007), s.244

hizmet edecek olan bu istasyon için kümeslerin Umumi Müfettişlik binası civarında hazırlandı. Ankara tavukçuluk enstitüsünden de damızlık hayvanlar getirildi.⁵⁸¹

Çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla hayvancılık alanında büyük ilerleme sağlandı. Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde halkın en önemli geçim kaynağı olan hayvancılık konusunda Müfettişlik büyük gayretler gösterdi. Halkın ekonomik durumunun iyileştirilmesine çalışıldı.

8.3 Ziraat Alanındaki Çalışmalar

Umumi Müfettişlik bölge ekonomisinde önemli bir yeri olan ziraat konusunda çalışmalar yaptı. Dersim'e Trabzon'dan kaçak tütün getirildiği için Müfettiş Alpdoğan tütünlerden fazla fiyat alınması gerekliliğini Tarım Müdürlüğüne bildirdi.⁵⁸² Ayrıca Hozat ve Pertek'e tütün ekimine izin verildi. Ancak bunların iyi cins tohumu sahip olmadığı için dışarıdan iyi tohum getirildi. Bunun sonucunda 50 bin kilo yerine 70 bin kilo mahsul alındı ve halkın iyi para kazanması sağlandı.⁵⁸³

Umumi Müfettişliğin teşebbüsüyle yapılan bir başka çalışma, Elazığ'da kurulan zahire ve ticaret borsasıydı. Bu borsada her türlü hububat, zahire, un, pirinç, kitle, mazi, ceviz, pamuk, hayvan mahsulleri üzerinde alım satım yapıldı.⁵⁸⁴ Ayrıca Umumi Müfettiş Çemişgezek'te incelemeler başlatarak yemişçiliğin geliştirilmesine ve köylüye iyi tohum verilmesine yönelik adımlar attı.⁵⁸⁵

Tunceli Vilayetine bağlı Çemişgezek Kazası köylüleri dut ağaçlarının senelerdir tahrip olduğunu ve yazın ortasında birkaç ağacın birdenbire kuruduğu için Umumi Müfettişliğe müracaat etti. Müfettişliğin Ziraat Müşaviri Tevfik Dünder bu sebeple

⁵⁸¹ ----- (1944). Tavukçuluk istasyonu. *Turan*. (1145). s.2.; ----- (1945). İl Umumi Meclisinin zabıt özü. *Turan*. (1170). s.1,2

⁵⁸² *Umumi müfettişler toplantı tutanakları*. (2010), s.220

⁵⁸³ *Umumi müfettişler toplantı tutanakları*.(2010), s.137

⁵⁸⁴ ----- (1936).Elaziz'de.*Ulus*.s.2.;T.Dünder.(1939).s.45;-----.(1936).Elaziz'de zahire ve ticaret borsası.*Son posta*.(2266).s.5

⁵⁸⁵ Uluğ (2007), s.233

incelemelerde bulunarak dut ağaçlarının kök çürüklüğü hastalığından kuruduklarını tespit etti ve gereken tedbirleri aldı.⁵⁸⁶

Cumhuriyet'in Doğu'daki nafia işleri arasında en önem verdiği konu Van ve Erzincan sahasındaki kurutma ve sulama işleriydi. Sansa boğazından çıktıktan sonra Erzincan Ovasına dahil olan Fırat nehrinin meylinin azalması yüzünden yatağının dolmuş olması nedeniyle, bataklık meydana gelmişti.⁵⁸⁷ Nafia Vekâleti Fırat Nehri'nin Erzincan Ovası'ndan geçerken meydan getirdiği bataklıkları kurutmaya karar verdi. Kurutulacak bataklık iki kısımdan oluşuyordu. Bunlardan biri Norgah bataklığı diğeri çermik bataklığıydı. Bunlar için kurutma kanalı açılacaktı ve bu kanal Bisvan köyü karşısında Fırat'a kavuşturulacaktı.⁵⁸⁸ Dördüncü Umumi Müfettişi Abdullah Alpdoğan 1938'de Erzincan'a giderek ve milletvekilleriyle Erzincan'daki bataklıkların kurutulması için görüşmelerde bulundu.⁵⁸⁹

Dördüncü Umumi Müfettişliğin bir katkısı da Erzincan'da sebze hali yaptırmak oldu.⁵⁹⁰ Böylece üreticinin ürünlerinin değerlendirilmesi ve tüketiciye ulaştırılması yönünde bir çalışma başlatıldı. Bu çalışmanın bir yansıması da hayat pahalılığının önlenmesiydi.

Umumi Müfettişlik köylünün bilgisini arttırmak, kalkınmayı sağlamak için "Bağcılık Öğütleri"⁵⁹¹ ve "Pulluk ve Tohumluk Öğütleri"⁵⁹² isimli kitapçıkları bastırıldı. Bu şekilde halkı bilgilendirmeye çalıştı.

Elazığ'ın zirai ve ılıman ikliminde geniş fidanlıklar tesisi ve meyve ağacı yetiştirilmesi konusunda da adımlar atıldı. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan bu iş için maddi ve manevi sahada büyük başarılar gösterdi. Yeni kurulan devlet

⁵⁸⁶ Dündar (1939), s.52

⁵⁸⁷ ----- (1938).Erzincan ovası su baskınından ve bataklıktan nasıl kurtulacak. *Ulus*. s.6

⁵⁸⁸ ----- (1937). Erzincan vilayetindeki bataklık kurutulacak. *Vakit*. (7053). s.4.; -----(1937). Erzincan ovası baştan başa kurutuluyor.*Son posta*.(2607).s.5.; *Erzincan Ovası bataklıkları kurutma işleri*.(28.11.1938). Ankara: Nafia Vekâleti. s.1

⁵⁸⁹ ----- (1938).Dördüncü Umumi Müfettiş Erzincan'a geldi. *Ulus*.(1208).s.10

⁵⁹⁰ ----- (1938).Yeni caddeler ve güzel binalar yaptırılıyor. *Tan*.(1078).s.8

⁵⁹¹ H.A.Akvardar (1939).*Bağcılık öğütleri*. Tunceli vilayeti ziraat müdürlüğü

⁵⁹² H.A.Akvardar (1939).*Pulluk ve tohumluk öğütleri*. Tunceli vilayeti ziraat müdürlüğü

mahallesinde de bir orman çiftliği kurmak için Alpdoğan çok çalıştı.⁵⁹³ Kiği kazasında buğday, arpa ve darı yetiştirilmekte ve bunların eskiden çeşitli ve çok temiz olarak elde edildiği söylenilmekteydi. Kiği’de halk ile görüşmelerde Yazıcıoğlu Hüseyin adlı yurttaş tohumlarının eksik olduğunu, çiftçiliğin geri kaldığını, yeni icat edilen tohum makinelerinin gönderilmesini istediklerini söyledi. Bu konu üzerinde yüksek idare makamlarıyla temaslarda dahi buğdayların iyi olmadığı ve isli buğdayları böceklerin yemediği söylenildi. Bunun üzerine Umumi Müfettişlik Elazığ’daki tohum temizleme makinesinin Bingöl’e gönderileceğini ifade etti.

Kiği-Karakoçan yolunda Büyüksu civarındaki Huro köylüleri yaban domuzlarının mahsullerine zarar verdiklerini Umumi Müfettişliğe bildirmişlerdi. Bu konu üzerinde Dördüncü Umumi Müfettişliği tarafından yaban domuzlarıyla mücadele için her yere iki tüfek verildiğini, ancak köylülerin de yaban domuzlarının barınak yerlerini, inlerini aramaları ve mücadele etmeleri gerektiğini vurguladı.⁵⁹⁴

Ağın’da buğday ve arpa olmaması sebebiyle tohumluk buğday ve arpaya ihtiyaç vardı.⁵⁹⁵ Vaşın’de kuraklık sebebiyle ekinler olmamış ve tarlalar set halinde olduğundan dönerge pulluğa ihtiyaç vardı.⁵⁹⁶ Kavak’ta buğday tarlasına kımıl haşeresi gelerek başakları yemiş bu yüzden tahrip olmuştu.⁵⁹⁷ Bu nedenle Müfettişlik 100 lira gönderdi.⁵⁹⁸ Müfettişliğin bu konuda hizmetleri devam etti. Elazığ Bölge Müfettişi Münir Soykam Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntıkasında gerekli incelemelerde bulundu ve Müfettişlik de Münir Soykam’ın raporuna göre bölgenin ihtiyaçlarını karşıladı.

Dördüncü Umumi Müfettişlik Ziraat Müşaviri Avni Akvardar Palu’da bir inceleme yaptı ve müfettişliğe sundu. Rapor sonucunda, Palu’da hububatın toplanan %25’ini koymak için elverişli bina bulunamayınca belediyede bir salon kiralandı.⁵⁹⁹

⁵⁹³----- (1939).Elazığ’da zirai faaliyet süratle inkişaf ediyor. *Cumhuriyet*.(5407).s.4

⁵⁹⁴----- (2010).*Doğu sorunu*. Necmeddin Sahir Silan Arşivi. (Der: T.Akekmekçi,M.Pervan). İstanbul: Tarih vakfı yurt yay, s.12

⁵⁹⁵ BCA (1943).490 1 00 997 852 1.271

⁵⁹⁶ BCA (1943).490 1 00 997 852 1.269

⁵⁹⁷ BCA (1943).490 1 00 997 852 1.118

⁵⁹⁸ BCA (1943).490 1 00 997 852 1. 5-45354

⁵⁹⁹ BCA (1943).490 1 00 997 852 1. 4

Müfettişlik, halkın şikâyetlerini dinleyerek sorunlara çözüm bulmaya çalıştı. Ziraat Müşaviri Tevfik Dünder Müfettişlik mıntığında tetkik gezilerine çıkarak bölgenin ziraat durumunu inceledi.⁶⁰⁰ 1942 yılında Ovacık'ta, halkın şikâyeti üzerine kaza kaymakamının hububat hakkında yolsuzluklarını tetkik etti ve Müfettişliğe bu konuda rapor sundu⁶⁰¹ ve gerekli önlemler alınmaya çalışıldı.

Tunceli'de yabancı fındık ağaçlarına antepfıstığı aşılama için Umumi Müfettişliğin teşebbüsüyle Gaziantep'ten fıstık aşısı kalemleri getirtilerek Tunceli'de sakız ağaçlarına aşısı vuruldu.⁶⁰²

Tunceli Vilayeti'ne bağlı Pertek ve Hozat kazaları arazisi dahilinde dere ve nehir boylarında tütün ekimi yapılmaktaydı. Tütün ekim sahasında üreticiler özellikle kurutma, işleme ve denk yapmada Umumi Müfettişliğin teşebbüsleriyle bunların ıslahatı için birisi Pertek merkezinde, diğeri Hozat Kazası'nın İn köyünde olmak üzere iki Tütün Numune ve Deneme tarlası kuruldu ve çeşitli çalışmalar başlatıldı. Bu tarlalarda yerli tütün tohumlarından başka Hendek, Polathane ve Artvin'den de halkı tütün tohumları getirtilerek tecrübe edildi. Her ili tecrübe tarlasında alınan sonuçlara göre bu bölge için Artvin tütün cinslerinin iyi olacağı tespit edildi. Tütünün gerek yastıklara ekilişinde, gerekse usulü dairesinde kurutup işlenmesinde ve denk yapılışında tecrübe tarlalarının hizmet ve faydaları görüldü.⁶⁰³

Köylülerin ziraat ve veteriner bilgilerini arttırmak amacıyla Umumi Müfettişlik emriyle Umumi Müfettişlik Ziraat ve Veteriner müşavirleriyle vilayet veteriner ve ziraat müdürleri bölgeyi dolaşarak halka açıklamalar yapmışlardır. Hazırlanmakta olan programa göre fen adamları her 15 günde bir bölgeye giderek merkezi vaziyette olan köylerden birinde civar köylüleri de toplamak suretiyle veteriner ve ziraat mevzularından biri üzerinde ders ve konuşma yaparak köylüleri aydınlatacaklardı ve köylülerin dertlerini yakından görerek dinleyeceklerdi ve sorunlara çareler arayacaklardı. Deneme mahiyetinde olmak ve konuşma tarzını tespit etmek üzere

⁶⁰⁰ Dünder (1939), s.42

⁶⁰¹ ----- (2011). *Dersim harekâtı ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.227

⁶⁰² Dünder (1939), s.39

⁶⁰³ Dünder (1939), s.43

Umumi Müfettişlik ziraat ve veteriner müşavirleriyle, Elazığ, Tunceli vilayet, ziraat ve veteriner müdürleri ile ziraat muallimlerinden oluşan bir heyet Molla köyüne gitti. Civar köylerden gelen köylülerle birlikte ziraatta verimliliği artırmak için neler yapılabileceği tartışıldı. Ziraat müşaviri Pertek kaza merkezlerinde toplanan çiftçilerle “ziraat mahsullerimizi arttırmak” konusu üzerinde bir konuşma yaptı ve bir ağaç fidanının nasıl dikileceğini bizzat üç fidan dikmek suretiyle gösterdi.⁶⁰⁴ Bu yönde ikinci girişim Ziraat Müşaviri tarafından Pertek’te merkezde toplanan köylülere yönelik yapıldı. Ağaç fidanlarının nasıl dikileceği uygulamalı olarak gösterildi.

Ayrıca Umumi Müfettişlik köylüler için çok faydası olan pratik ziraat bilgilerini ve veteriner tekniğini köye ve köylünün ayağına kadar götürerek, üretimi arttırmaya çalıştı.

Zirai kalkınmayı sağlamak için teknik ziraat okulunun ve bir ziraat işletmesinin açılması hususundaki teşebbüs Tarım Bakanlığı’nca uygun görüldü ve yapılan etütlere göre Palu ilçesine bağlı Habap Köyü bu maksat için elverişli bulunarak bu köye ait etraflı bir rapor Tarım Bakanlığı’na sunuldu. Tarım Bakanlığı’nın kurduğu zirai teşkilat sayesinde Bingöl ilinin zirai faaliyetiyle daha yakından ilgilenildi.⁶⁰⁵ Bakımsızlık ve sahihsizlik yüzünden ormanlar tahribe maruz kalmıştı. Bunlar ıslah edilmeye çalışıldı. Tarım alanında yeni tekniker ve memurlar istihdam edildi.

Müfettişlik, bölgenin ağaçlandırılması ve buna paralel olarak halka iş bulunması konusunda gayretler gösterdi. 1947 yılında Tarım Bakanlığı’na şöyle bir başvuru yapıldı:⁶⁰⁶

Tunceli’nin Ovacık sınırları içinde Munzur sıradağları eteklerinde ve Munzur Nehri boyunca Kedek ve Mercan Düzü mevkiilerinde tespit edilen ve iktisadi kıymeti haiz Kanada ve ehrami kavağın yetişmesine müsait ve elverişli 5 bin hektar arazide kavaklandırma programına bu seneden başlanmak suretiyle hem Tunceli’nin ve hem de boş bulunan binlerce

⁶⁰⁴ ----- (1944). Köylerimizde Ameli Ziraat Veteriner Ders ve Konuşmaları. *Turan*. (1147). s.2

⁶⁰⁵ BCA (1945). 0 30 10 72 471 12. 4

⁶⁰⁶ ----- (2011). *Dersim harekatı ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.505

vatandaşın kalkınmasının sağlanmasına müsaadelerinizi saygılarımla arz ederim.

Umumi Müfettiş 1947’de yapılan valiler toplantısında, Elazığ’da şarap fabrikasının genişletilmesini, Elazığ’ın şarap üretim şehri haline getirilmesini ve bu sebeple halkın bu konudaki bilgisinin artırılması için bir numune bağı tesisi kurulmasını kararlaştırdı. Aynı toplantıda meyvecilik konusu da ele alındı. Fidanlıklardan verilecek meyve fidanlarının, meyveciliğin geliştiği Elazığ ve Erzincan illerinde meyvecilik kültürü yapan şahıslara dağıtılması, meyveciliğin gelişmediği Bingöl ve Tunceli’de ise, fidan dağıtılarak meyveciliğin teşvik edilmesi kararlaştırıldı.⁶⁰⁷

Umumi Müfettişlik ziraat alanında bölgeye katkısı olacak önemli çalışmalar yaptı ve ekonominin iyileşmesine katkıda bulundu.

9. Spor Alanındaki Çalışmalar

9.1 Spor Yarışmaları

1940’ta Başbakan Dr. Refik Saydam Umumi Müfettişliklere sporun önemi konusunda bir tamim gönderdi. Bu tamimde Gençliğin fizik ve moral bakımından yükselmesi için halkevlerinin spor kolları ile işbirliği yapılarak gençliği spora alıştırmamanın önemi vurgulandı.⁶⁰⁸ Bu bağlamda Dördüncü Umumi Müfettişlik spora önem verdi ve teşvik etmek için çaba gösterdi. Gençliğe sporu sevdirmek ve sağlıklı gençler yetiştirmeyi temel hedefleri arasına aldı.

Aslında bu konudaki çalışmalar Halkevleri aracılığıyla sürdürülüyordu. Elazığ Halkevi çatısı altında maraton koşuları tertip edilmişti. Ayrıca Gölcük mesire yerine gezi düzenlenerek su sporları da yaptırıldı.

Türk Hava Kurumu 1946’da Dördüncü Umumi Müfettişi Korgeneral Ekrem Baydar’ın da katıldığı bir modelcilik kursu yarışması düzenledi. Çeşitli tip modellerin uçuşunu binlerce seyirci büyük bir ilgiyle takip etti. İkinci tip modellerin uçuşunda

⁶⁰⁷ ----- (2011). *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet bürokrasisi*. s.94

⁶⁰⁸ ----- (1940).Beden terbiyesine verilen ehemmiyet. *Belediyeler Dergisi*.(53).s.2

Atatürk ilkokulundan Mehmet Demiroğlu birinci, İnönü İlkokulundan Tevfik Seylan ikinci; üçüncü tip modellerinin uçuşunda Cumhuriyet ilkokulundan Lütfi Dal birinci, Atatürk İlkokulundan Saadet Yılmaz ikinci olmuşlardı. Her iki müsabakanın birincilerine 30 lira, ikincilere 15 lira kıymetinde birer saat hediye edildi. Dördüncü Umumi Müfettişlik Milli Eğitim Müşaviri Naşit Sarıca'nın başkanlığınca halkevi başkanı Hüseyin Dinç ve Türk Hava Kurumu Başkanı Mehmet Aksoy'la yarışmalara devam edildi. Her öğretmene ait 3 model uçuruldu. Bunlardan Emine Gültekin, Erdoğan Yeğin, Müzeyyen Aktürk'e ait modeller birinci, Mahmut Coşkun, Kadir Gürcan ve Emine Gürtekin'e ait modeller ikinci oldu. Birincilere 30'ar ve ikincilere 15'er liralık saatler Naşit Sarıca tarafından verildi.⁶⁰⁹

19 Mayıs 1947'de gençlik ve spor bayramında hazırlanan programa göre stadyumda tören ve gençlik gösterileri yapıldı ve bir de cirit yarışması tertip edildi. En iyi cirit oynayana Dördüncü Umumi Müfettiş tarafından gümüş bir kırbaç hediye edildi.⁶¹⁰

9.2 Elazığ-Tunceli Atlı Spor Ocağı

Dördüncü Umumi Müfettişi Abdullah Alpdoğan'ın himayelerinde ve Valinin başkanlığında Elazığ'da at koşusu yapıldı.⁶¹¹ Umumi Müfettişlik at koşularına ve at, neslinin ıslahına çok önem vererek bölgede hareketlilik sağlamaya çalıştı.

1944 yılında Dördüncü Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder'in koruyucu başkanlığında ve Vali Necmeddin Ergin'in fahri reisliğinde Elazığ Tunceli Atlı Spor Ocağı kuruldu. Azalar toplanarak ocak başkanlığına Belediye reisi vekili Hüseyin Dinci'yi, Umumi katipliğe Bahri Turgut'u, muhasipliğe Tunceli hususi muhasebe müdürü Nezif Özer'i seçtiler. Bundan sonra idare heyeti Müfettiş Muzaffer Ergüder'i ziyaret etti. Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder "Mümkün olan yardımda bulunacağız eski ve ananevi bir spor olan bu milli terbiyeyi kökleştirmeliyiz. Bundan sonra at neslini ihya ve gençliği bu fizik terbiye ile temasa getirmeliyiz" diyerek yardımcı olacağını belirtti. Büyük rağbet gören atlı spor ocağı balo ve Dördüncü Umumi

⁶⁰⁹ ----- (1946). Türk Hava Kurumunun modelcilik kursu. *Turan.* (1276).s.1

⁶¹⁰ ----- (1947). 19 Bayramına hazırlık. *Turan.*(1383).s.2

⁶¹¹ ----- (1939). Pazar koşu var. *Turan.*(639).s.1

Müfettişlik bölgesi'nde büyük bir at koşusu tertip ederek halkı bu spora yöneltmeye çalıştı.⁶¹²

Elazığ, Tunceli Atlı Spor Ocağı tarafından hazırlanan sonbahar at koşuları Dördüncü Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder, Vali Halis Ergun'un katılımıyla, ayrıca milletvekillerinin ve halkın huzurunda yapıldı. Ocağın beş atının katılımıyla yapılan 1600 metrelik koşu Türkiye'nin ilk sivil koşusuydu. Elazığ-Tunceli Atlı Spor Ocağı az zamanda at neslinin ıslah edilmesi, at sevgisinin kökleştirmesi ve bölgede bu faaliyetlerin yapılmasını teşvik etmek için gayret gösterdi.

Halkevi büyük salonunda Elazığ-Tunceli Atlı Spor Ocağının balosu yapıldı. Dördüncü Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder ve Vali Necmeddin Ergin katıldı. Dördüncü Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder yaptığı konuşmada:

Orta Asya'dan Tuna'ya, Viyana'ya ve daha birçok mesafelere at üstünde yürüdük. Yüzbinlerce kişilik orduları at üstünde kıtadan kıtaya kanatlandırdık. At milletimizin ecdattan tarihten aldığı en kıymetli hatıralardan biridir. Anayurdun servet kaynakları meyanında zikre şayan orduda ve nakliyatta ehemmiyeti malum olan at mevzuu başlıca meselelerimizdendir. Büyük milli şefimizin devrinde atı ve Türk biniciliğini ihmal etmeliğimize imkan yoktur. Yapmak kararında olduğumuz büyük ve ehemmiyetli işler meyanında Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesine şamil at neslini ihya ve biniciliğini himaye mevzuunda prensiplerimiz meyanındadır. Elazığ-Tunceli gençliğini toplamak ve yetiştirmek vazife ve zevklerimiz arasındadır. Bütün gençleri bu spor etrafında toplanmaya çağırıyorum. Bütün bu işlerde süvari binbaşı Kemal Biner'in faaliyeti büyüktür. Balo komiseri binbaşı Saim Tümer çok faaliyet gösterir. Elazığ Van hattı inşaat başmüdürü vasıtasıyla 1200 lira bu spor işine bağışta bulunmuştur.⁶¹³

⁶¹² ----- (1944). Elazığ Tunceli Atlı Spor Ocağı. *Turan.*(1070).s.1

⁶¹³ ----- (1944). Elazığ Tunceli Atlı Spor Ocağının balosu çok güzel oldu. *Turan.*(1082).s.1

1945'te Atlı Spor Ocağı Kemal Biner'in başkanlığında atlıdan ibaret bir grup Pertek'e gidiş dönüş 70 kilometreyi bulan uzun bir yürüyüş yaptı.⁶¹⁴ Dördüncü Umumi Müfettiş Muzaffer Ergüder himayesinde bulunan Elazığ- Tunceli Atlı Spor Ocağının sonbahar at koşusu stadyum karşısında koşu alanında yapıldı.⁶¹⁵ Elazığ-Tunceli Atlı Spor Ocağı'nın tertip ettiği sonbahar at yarışlarının ikincisi yapıldı.⁶¹⁶

1945'te Elazığ Tunceli Atlı Spor Ocağı üyeleri büyük bir topluluk halinde bayanlar da dahil olmak üzere Müfettişlik Yaveri Kemal Biner'in başkanlığı altında disiplinli bir şekilde uzun mesafe binişi ve 37 kilometreyi iki buçuk saatte koşarak Tunceli'ye girdiler. Pertek köprüsünde halk tarafından karşılandılar. Bu sayede teknik biniş ilk olarak Tunceli'de yapıldı.⁶¹⁷ At koşuları ocak bünyesinde sürekli olarak devam etti. Yapılan koşuda 1200 metre tay koşusunda Hüseyin Dinç'in atı 1., Şevki'nin atı 2., 2600 metrede Feyzi Gürgen'in atı 1. , Talat Zamanoğlu 'nun atı 2. , Ömer özgür'ün atı 3. oldu. Koşuya 8 at katıldı. Koşuda iyi derece kazanan at sahiplerine armağanlar verildi. Hüseyin Dinç, tay koşusunda atının 1. gelmesi dolayısıyla kendisine armağan edilen akçeyi, Atlı Spor ocağına bağışladı.

Elazığ Atlı Spor Ocağı kuruluşundan itibaren büyük gelişme gösterdi. Ocak bu süre zarfında at alarak, üye sayısını arttırdı, koşular tertip etti, filmler gösterdi ve at neslinin ıslahı ile binicilik zevkini bütün müfettişlik bölgesine yaydı.⁶¹⁸

⁶¹⁴ ----- (1945).Elazığ-Tunceli Atlı Spor Ocağı Pertek gezisi. *Turan*.(1174).s.1

⁶¹⁵ ----- (1945). Sonbahar At Yarışları. *Turan*.(1222).s.1

⁶¹⁶ ----- (1945).Elazığ – Tunceli Atlı Spor Ocağının hazırladığı sonbahar at yarışlarının ikincisi yapıldı. *Turan*.(1226).s.1

⁶¹⁷ ----- (1945).Tunceli'de kutlu bir gün. *Son posta*.(5257).s.3

⁶¹⁸ ----- (1945).Elazığ-Tunceli atlı spor ocağının çalışmaları. *Son posta*.(5259).s.2

Beşinci Bölüm

Dördüncü Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın Kaldırılması

1. Dördüncü Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın Kaldırılmasına Dair Tartışmaları

Umumi Müfettişlik teşkilatının devamı veya kaldırılması konusunda 1941'den itibaren yoğun tartışmalar yaşandı. Nitekim CHP Meclis Grubu, Haziran 1941'de Seyhan Mebusu Hilmi Uran'ın başkanlığında toplandı. Gündemde hükümetçe "Umumi Müfettişliklerin devamı, ilgası veya taaddüdü hususunda ne fikir beslenmekte olduğuna ve Türkiye'nin birçok vilayetlere ayrılarak devam eden bugünkü idaresi yerine hususi idareler hukuk ve vazifeleri baki kalmak üzere yeni teşekkül lüzumuna kanaat bulunup bulunmadığına dair" Dâhiliye Vekili'ne yönelik bir soru önergesi vardı. Önergenin okunmasından sonra kürsüye gelen Dâhiliye Vekili Faik Öztrak "Bu mevzular üzerinde hükümetin öteden beri meşgul olduğunu ve bütçe müzakereleri sırasında da aynı hususları hükümet adına Başvekilin izah ettiğini, kendisinin bugün bu izahata ilave edilecek bir fikir olmadığını ve şimdilik bu tedbirlere tevessül edilmenin münasip olmayacağını" söyledi ve grup heyetince Dâhiliye Vekili'nin bu açıklaması onaylandı.⁶¹⁹

Aynı yıl Çoruh milletvekili Mazhar Müfid Kansu "Müfettiş-i Umumiliklerin bugünkü şekli yani dar bir daire içinde mahdut salahiyetle iş görmek hiçbir fayda vermiyor. Müfettiş-i Umumiliklerin salahiyetlerini tezyid etmek veyahut vali umumilikler yapmak lazımdır. Arzettiğim gibi bugünkü teşkilatın faydası yoktur." sözleriyle aynı konuyu 1943 yılında da dile getirdi. Umumi Müfettişliklerin şimdiki durumuyla bir yarar sağlamadığını, ya bunlara yeni bir şekil verilmesi ya da kaldırılması gerektiğini söyledi.⁶²⁰

1944 yılında Mecliste Tunceli Milletvekili Necmedin Sahir Sılan yaptığı konuşmada "Büyük meclisin içinde ve dışında zaman zaman Umumi Müfettişliklerin kaldırılması hakkında bazı fikirler ileri sürülmekte ve bazı temayüller görülmektedir. Fakat ben

⁶¹⁹ ----- (1941). Umumi Müfettişlikleri vaziyeti hakkında bir sual takriri verildi. *Akşam*.(8138). s.2.;---

--- (1941).Umumi Müfettişlikler.*Cumhuriyet*.(6056).s.1

⁶²⁰ *TBMM ZC* (1943).D:7,c:2,s.164

bugün içinde bulunduğumuz fevkalade haller karşısında Umumi Müfettişliklerin muhafazasını daha doğru bulmaktayım.” diyerek kalmasından yana tavır takındı. Silan’a göre Umumi Müfettişlikleri daha yararlı hale getirmek mümkündü. Hükümetin asıl olarak bu konu üzerinde çalışması gerekiyordu. Ayrıca Umumi Müfettişlikler kaldırılrsa da Birinci ve Dördüncü Umumi Müfettişliklerin asla kaldırılmaması gerektiğini ileri sürdü.⁶²¹ Aynı şekilde Erzincan Milletvekili Ahmet Fırat da Umumi Müfettişliklerin özellikle de Dördüncü Umumi Müfettişliğin kaldırılmasına karşı çıktı.⁶²²

1945’te Mecliste yapılan Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde Afyon Milletvekili Suad Yurtkoru Umumi Müfettişliklerin görevlerinin darlığı dolayısıyla gerektiği gibi faaliyette bulunamadığını, görev ve yetkilerinin arttırılmasını gerektiğini savunarak, aynı zamanda Umumi Müfettişliklerin sayılarının arttırılmasını ifade etti:

Umumi Müfettişliklerin adetlerinin arttırılması ve memleketin coğrafya, tarih ve iktisat bakımından bütünlük arzeden diğer bölgelerinde de umumi müfettişlikler teşkil edilmesi bir zaruret halinde tecelli eder. Buna misal olarak Ege mıntikasını zikredebilirim. Ege diye kısaca hudutlayabileceğimiz mıntika, eski, Aydın vilayetini teşkil eden bugünkü İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla ve Balıkesir vilayetleridir. Bu mıntıkada arzettiğim mevzu dahilinde çalışmak üzere teşkil edilecek bir umumi müfettişlik, bütün maddi ve manevi kaynaklarıyla bir bütün teşkil eden bu mıntikanın, bugün kullanılan ve kullanılmayan bütün kaynaklarını müşterek bir amaca doğru tevcih ederse bundan kısa zamanda büyük faydalar istihsal etmek kabir olacaktır.⁶²³

Aynı oturumda Bingöl milletvekili Feridun Fikri Düşünsel de bu konuyla ilgili şunları söyledi:

⁶²¹ TBMM ZC (1944).D:7.c:10.s.204

⁶²² TBMM ZC (1944).D:7.c:10.s.209

⁶²³ TBMM ZC (1948).D:7.c:17.s.287

1934'ten beri bugüne kadar 10 milyonu geçen bir masraf edilen fazla memuriyet var: Müfettiş-i Umumiler. Müfettiş-i Umumiliklerin esasına muarız değilim. Fakat bugünkü şekilde kalmasına memleket için bir fayda hasıl olmadığından dolayı ya bunlara yeni bir şekil vermek veyahut da lağvetmek taraftarıyım. Bunlara tam salahiyyet vermeli. Bu maruzatıma merhum başvekil ben de sizinle beraberim, fakat ne yapalım ki ahvali malume hasebiyle bunlara verilecek şekil atıye terk edilmiştir buyurmuşlardı. Bu ahvali malume ne zaman bitecek ve atı ne zaman gelecek? Meçhul... Bu ahvali malume bitinceye kadar, bu atı gelinceye kadar bunda devam etmekte mana yok. Ya bunları arzettiğim gibi tam bir salahiyyetle vatana nafi bir şekle sokmalı yahut bu şekil ile hiçbir faydası yoktur. Beyhude para vermekten vazgeçmeli.⁶²⁴

1946 yılında konuyla ilgili gazetelerde çıkan haber şöyleydi:

Hükümetçe İkinci ve Dördüncü Genel Müfettişliklerin yakında kaldırılmasına karar verildiği haber alınmıştır. Bir müddetten sonra Birinci ve Üçüncü Genel Müfettişliklerin de kaldırılarak bütün memleketin mıntika genel müfettişliklerine ayrılması düşünülmektedir. Üzerinde çalışılan projeye göre, icra salahiyyeti bulunmayan bu genel müfettişliklerin elinde her vekâleti temsil eden müfettişler bulunacaktır. Genel Müfettişle bu müfettişlerin vazifeleri, vilayetlerin muamelelerini teftiş ve murakabe etmektir.⁶²⁵

DP Milletvekili Refik Koraltan “Umumi Müfettişliklerin kaldırılmasını memnuniyetle karşılarız, çünkü memleketimizde ve hemen hükümetin her şubesinde bir teşkilat bolluğu vardır” diyerek, bu durumun sorumluluğu ortadan kaldırdığını ve bürokrasiyi ve kırtasiyeciliği artırdığını belirtti.⁶²⁶

⁶²⁴ TBMM ZC (1945).D:7.c:17.s.210

⁶²⁵ ----- (1946).Genel Müfettişlikler lağvediliyor.*Vatan*.(25.10.1946).s.1,;-----.(1946). Umumi Müfettişlikler. *Akşam*. (10066), s.2

⁶²⁶ TBMM ZC (1947).D:8.c:8.s.300

CHP Gümüşhane Milletvekili Ahmet Kemal Varınca ise, görüşlerini şöyle aktarmıştı:

İdari taksimatımızda, Eyalet ve Genel Müfettişlik gibi geçici ve ayırıcı unsurların konulduğu ve bunlardan bir kısmının hala yaşamakta bulunduğu görülmektedir. Genel Müfettişlik... Bu teşkilat dahi merkez ve iller arasında tali ve fuzuli bir uzuv olarak telakki edilmiştir. Gerçekten bu geçici kademenin ihdasında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da zuhur eden bazı olağanüstü olayların, bu bölgelerde hudut hadiselerinin ve nihayet idari teşkilat bakımından bu bölgelerdeki içtimai, iktisadi zaruretlerden doğan ihtiyaçların tesiri olmuştur. Aynı zamanda bu bölgelerde çoğalan ve daha çoğalması lazım gelen illerin idari işlerini ikinci bir merkezden kontrol etmek arzusu da işe karışmıştır. Fakat bütün bu icaplar ve arzulara rağmen Genel Müfettişlikler, yine teknik teşkilat bakımından bile yanlış bir kademe olmuştur. Tatbikat neticeleri dahi bunu ispat etmiştir. Binaenaleyh, bu kademe dahi Eyalet ve Sancak kademeleri gibi geçici, ayırıcı ve yıpratıcı karakterini asla kaybetmeyerek, seleflerinin akıbetine uğramış ve L cetveline alınmıştır.⁶²⁷

CHP Siirt Milletvekili Etem İzzet Benice, tasarıya tamamen karşıydı ve onun aşağıdaki konuşması, Umumi Müfettişlikler lehine Meclisteki tek konuşma olacaktı:

Umumi Müfettişlikler'in emniyet, istihbarat, asayiş bakımından buldukları mahallerde birer nazım rolü oynamaları ve rasat mevkiini, hüviyetini muhafaza etmeleri... Bilhassa Doğu illerimizde bu rol ve mevkiin, iskân kanununun tadilinden ve dış siyaset dünyasının iktisap eylediği son durumdan sonra, daha çok önem kazanmış olması gerekir. Bu durumda siyasi, idari, inzibati rolleri bakımından Umumi Müfettişlikler müessesesinin bilhassa Doğuda faal ve verimli bir rol muhafaza edip etmediklerini tayin hakkı benim değildir. Ancak dünya durumunun hangi safhada ve ne gibi neticeler kaydederek takarrür edeceği belli olmadığına göre, her türlü ihtiyat tedbirini elde buldurmamız akıl ve mantığın tabii

⁶²⁷TBMM ZC (1947).D:8.c:8.s.256

ve ilk şartıdır. Aksi sabit oluncaya kadar bendeniz Umumi Müfettişliklerin Doğuda bu bakımdan, yani emniyet, istihbarat, iç ve dış alan tesirlerini ve mahalli cereyanları ihata ve tefrik bakımından faydalı olduğu bilgisine ve zannına sahibim.⁶²⁸

CHP Van Milletvekili İbrahim Arvas, sadece kişisel düşüncelerini yansıttığını belirtme ihtiyacı duyduğu konuşmasında, şu görüşleri ortaya koydu:

Vaziyeti umumi surette göz önünde tutarak, bilhassa Doğudaki Umumi Müfettişlikler'in vücuduna lüzum mevcut olup olmadığı hakkında Meclisin ve bu meyanda bir vatandaş ve milletvekili sıfatı ile bendenizin hakiki bir kanaat sahibi olmasına ihtiyaç duyuyorum. Kaldırılmasında mahsur yoksa İçişleri Bakanı tarafından bütün bu durumlar göz önüne alınarak ikna edilmeliyiz. Mahsur varsa, gene bu mahsur da Sayın İçişleri Bakanı tarafından açıklanmalı ve tedbiri Büyük Meclisten istenmelidir.⁶²⁹

DP İçel milletvekili Saim Ergenekon, Etem İzzet Benice'nin görüşlerini eleştirerek ve şöyle dedi:

Tesadüfen kendilerinin Şarkta oturan vatandaşlarımızı haklı olarak yeise düşüreceğini zannediyorum. Bu kararın Bütçe Komisyonu'nda yapılan esaslı bir tetkik mahsulü olduğu ve memleketin muhtelif bölgelerinin ayrı ayrı idari sistem ve organlarıyla idaresinin doğru olmayacağı neticesini tevlit etmiş olmasından memnuniyet duydum.⁶³⁰

Umumi Müfettişlik işlevini yitirdiği ve masraflı bir teşkilatı olduğunu iddia ederek teşkilatının kaldırılmasını isteyen milletvekilleri olduğu gibi, görev bölgesinde çeşitli çalışmalar yaptığını ve özellikle Doğu'da emniyeti sağladığını ve bu kuruma idari alanda ihtiyaç olduğu için devam etmesi gerektiğini savunanlar da vardı. Ancak bu konuda yaşanan tartışmalar Müfettişliklerin kaldırılmasını engelleyemedi.

⁶²⁸ TBMM ZC (1947).D:8.c:8.s.472

⁶²⁹ TBMM ZC (1947).D:8.c:8.s.476

⁶³⁰ TBMM ZC (1947).D:8.c:8.s.478

2. Dördüncü Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın Kaldırılması

Umumi Müfettişlik teşkilatının kaldırılması 1948 yılı bütçe görüşmelerinde daha etkili bir şekilde gündeme getirildi. Yapılan görüşmeler sonucunda Bakanlar Kurulu kararıyla Umumi Müfettişlik kadrosu (L) cetveline alınarak çalışmaları durduruldu.⁶³¹

1951 yılı bütçe yasa tasarısının görüşmeleri sırasında, DP Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı, TBMM'de yaptığı konuşmada, Müfettişlikleri sert bir şekilde eleştirdi: “Zalim Valileri orada görürsünüz. Umumi Müfettişliklerin yatağı olan bir bölge orasıdır Doğu Engizisyon usullerinde ve kanunlarında bulunmayan hususi şiddetteki kanunlarla bu bölge idare edildi.”⁶³²

DP Diyarbakır Milletvekili M. Remzi Bucak⁶³³ Müfettişlikler konusundaki değerlendirmesi şu yöndeydi:

İtiraf edeyim ki, bu maddeyi gördüğüm zaman yüreğim titredi. Bu memleketin siyasi idare tarihinde kapkara bir leke olarak yer almış olan Umumi Müfettişlerin masraf bütçelerine, bir lira dahi olsun, DP Hükümeti'nin ilk bütçesinde bir paranın yer almış olması, bendenizi üzüntüye sevk etmiştir. Maalesef biz bu tavrımızla, başımıza Demokles'in kılıcı gibi durmakta olan bu kurumun karşımızda durmasını istemiyoruz. Hükümetten bu kurum hakkında düşünceleri nedir, onu sormak istiyorum. Bir de bu menfur kurumu kaldırmayacaklar mı? Bu konuda açıklama rica ediyorum.⁶³⁴

Umumi Müfettişliklere olumsuz yaklaşan DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Remzi Bucak, 23 Ocak 1952 tarihinde meclis başkanlığına “Umumi müfettişlik teşkiline dair kanun ile ek ve tadillerin yürürlükten kaldırılması hakkında” bir kanun teklifi

⁶³¹ Taş (2007), s.134

⁶³² TBMM TD (1951).D:9.46.birleşim.

⁶³³ Kürtçülüğün önde gelen isimlerinden biri olan, daha sonra da “Kürdistan” a özerklik verilmesi için İsmet İnönü'ye mektup yazan DP Diyarbakır milletvekilidir. Umumi Müfettişliklerin kaldırılması önerisi ondan gelmiştir. Bkz. M.R. Bucak. (1991). *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*. İstanbul: Doz Yayınları.;B.Şimşir.(2007).s.419

⁶³⁴ TBMM ZC (1951).c:5.s.663

sundu.⁶³⁵ Kanun teklifinin gerekçesinde Umumi Müfettişliklere yönelik sert eleştiriler mevcuttur:

Lozan Muahdesiyle, bugünkü hududu milli içinde müstakil ve kuvvetli bir devlet olarak teşekkül ve taazzuv ettikten kısa bir müddet sonra, imparatorluk devrindeki –vilayet, liva ve kaza- esasına müstenit mülki taksimat manzumesi terk edilmiş ve yerine bugünkü – vilayet, kaza, nahiye(bucak) - esasına müstenit mülki taksimat manzumesi kabul edilmiş ve bu suretle, malumunuz olduğu veçhile vilayetlerimizin sayısı 68’e iblağ edilmiş oldu. Ancak siyasi mülahazalarla lüzumundan fazla küçültülerek meydana getirilen vilayetlerden bazılarının iktisadi, teknik ve coğrafi vahdetleri göz önünde bulundurularak, beyinlerinde umumi ve müşterek birtakım menfaatlerin mevcut olabileceği düşünülmüş ve bu gibi vilayetlerin bir merkezden ve bir elden idaresini temin maksadıyla, halen ilgasını istediğimiz 16.7.1927 tarihli 1164 sayılı kanunla umumi müfettişlikler kurulması sağlanmıştı. Lakin, ne garip ve acı bir hakikattir ki, umumi müfettişliklerin ihdasından lağvına kadar geçen zamana şöyle bir nazar ettiğimizde, adı geçen idareye tabi tutulmak bedbahtlığına düçar olmuş vilayetlerimizde, tesis ve kuruluş gayesiyle kabili telif en ufak bir ümran eserine tesadüf edilememekte, bilakis hemen her köşesinden “Hindistan Vali-i Umumiliği” idare tarzı ve kokusu gelmektedir. Bu bakımdan umumi müfettişlikler idari ve siyasi tarihimize, iğrenç ve korkunç kanlı sahifeler ilave etmekten başka bir vazife görmemişlerdir. Bu sebeple tesis ve teşekkül gayesinden tamamen ayrılarak, hatta aksine bir hedef takip ederek, asgari 16 vilayetimizde adı ancak iğrenti ve ürperme ile hatırlanabilen bu umumi müfettişlik müessesesinin tarihi rollerini ikmal ettikleri artık bir vakiadır. Bugün içinde bulunduğumuz demokratik devir ve anlayış havası içinde ise, mazisi bu kadar kanlı ve korkunç olan bir idari manzumenin müstenidi kanunun, hala kanunlarımız arasında canlı olarak yer alması, endişeyi mucip olmakta ve 1951 bütçe müzakeresi sırasında da tebarüz ettirdiğimiz gibi, adeta Demokles’in kılıcı gibi,

⁶³⁵ TBMM TD (1952).D:9.c:12.s.339

başımızın üzerinde bir tehdit ve terör vasıtası olarak yaşatıldığı kanaatini, vatandaş da endişe ile hissetmektedir. Devri sabık yaratmamak azminde olan demokratik zihniyet ve anlayışın mümessili olan iktidarımızın, Umumi Müfettişlikleri hortlatabilecek olan 1164 sayılı kanunu, bütün ek ve tadilleriyle birlikte, yürürlükten kaldıracağı inancı ile bu teklifi kanuniyeti saygıyla arz ve teklif ediyorum.⁶³⁶

Mustafa Remzi Bucak, Umumi Müfettişlik bölgelerinde “en ufak bir umran eserine tesadüf edilemiyor” diyerek tüm müfettişliklerin bayındırlık, eğitim, kültür, ekonomik vs alanlarda yaptıkları hizmetlerini göz ardı etmişti.

19 Haziran 1952’de bu konu mecliste görüşlmeye başlandı ⁶³⁷ ve 21 Kasım 1952’de yapılan görüşmede kanun teklifi aynen kabul edildi.⁶³⁸ 8270 sayılı “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun ile ek ve Tadillerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun” 1952’de yürürlüğe girdi.⁶³⁹

Umumi Müfettişlikler, 1947 yılında fiilen, 1952 yılında Demokrat Parti iktidarı döneminde, hukuki olarak tasfiye edildiler.

⁶³⁶ *TBMM TD* (1952).D:9.c:12.s.45.

⁶³⁷ *TBMM TD* (1952).D:9.c:16.s.190

⁶³⁸ *TBMM TD* (1952).D:9.c:17.s.318

⁶³⁹ *Resmi Gazete* (1952). Sayı:8270,; *Düstur* (1953).3.Tertip.c.:34. s.91

Sonuç

Bu çalışmada Dördüncü Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın kurulduğu Dersim Bölgesi'nin yapısı, Müfettişliğin nasıl ve hangi koşullarda kurulduğu, çalışmaları ve lağvedilmesi süreci ayrıntılarıyla ve gerekçeleriyle birlikte ele alınmıştır.

Umumi Müfettişlikler Osmanlı Dönemi'nde de var olan ancak kuruluş gerekçesi açısından Cumhuriyet Dönemi'ndeki Müfettişliklerden farklı yapılanmalardır. Osmanlı'da İmparatorluğun sorunlu bölgelerinde yapılması gereken ıslahat çalışmalarını organize etmek üzere oluşturulmuş, Müfettişliklerin kurulduğu bölgeler gayrimüslimlerin yaşadığı ve büyük devletlerin yakından ilgilendiği bölgelerdi. Islahatlar bu bölgelerde büyük devletlerce talep edilmiş ve bu bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin durumlarını düzeltmek amacıyla hayata geçirilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan Umumi Müfettişlikler, ülkede yaşanan sosyo-ekonomik ve idari şartların getirmiş olduğu önemli siyasi ve idari yapılanmalar olduğu tespit edildi.

Umumi Müfettişlik Teşkilatı ekonomik açıdan birbiriyle ilişkisi olan, küçük ve kendine yetersiz vilayetleri bir mıntıka etrafında toplamak, bu vilayetleri kaynakların kullanımını açısından bir araya getirmek, ortak işlerin yapılması açısından işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, ve bu şekilde bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek gibi nedenlerle kuruldu. Ayrıca bölgenin diğer bölgelerle bütünlüğünü sağlamak, merkeze olan uzaklığı ve ulaşım zorlukları göz önünde bulundurulmuştu. Umumi Müfettişlik Teşkilatı Kanunu'nda; iktisadi, sosyal ve coğrafi bakımdan ilişkili olan illerin umumi müfettişlikler şeklinde birleştirilmesinden söz edilmekteydi. Gerekçe olarak birleştirilen vilayetlerin umumi ve ortak menfaatleri ile ihtiyaçlarının belirlenmesi, karşılanması, düzenlenmesi ve vilayetler üzerinde sıkı bir teftiş ve denetleme sisteminin kurulması amaçlandı ve yapılan çalışmaların bu yönde olduğu görüldü. Aynı zamanda bir ilin sınırlarını ve valinin yetkilerini aşacak iç güvenlik olayında olağanüstü askeri önlemlere başvurmamak için Umumi Müfettişlere güvenlikle ilgili önemli yetkiler verildi.

1927–1952 yılları arasında faaliyet gösteren Umumi Müfettişlikler üçü Doğu Bölgesi’nde, biri Trakya’da olmak üzere dört tane kurulmuşlardır. Aslında yurdun her tarafına yaygınlaştırılması düşünülmüş ancak ekonomik şartlar buna olanak vermemiştir. Ancak çalıştıkları süre zarfında Umumi Müfettişler kuruldukları bölgelerde hem bölgenin güvenliğinin sağlanması, hem idari olarak hem de sosyal, ekonomik, kültürel kalkınmayı gerçekleştirme yolunda önemli başarılar elde ettiği tespit edildi. Müfettişliklerin görev bölgelerinde bayındırlık, eğitim, sağlık, ekonomik, iskan ve güvenlik alanlarında yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi verildi ve Müfettişliklerin katkıları değerlendirildi.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulduğu bölge, yapısı itibarıyla önemlidir. Bu sebeple Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Dersim Bölgesinin coğrafi, idari, toplumsal, ekonomik ve eğitim yapısı incelenmiştir. Dersim Bölgesi’nin coğrafi açıdan; gerek geçit vermeyen sarp dağlarıyla gerek eğimli arazileri gerekse doğal koşullardan kaynaklanan iklimiyle tarihi süreçte zor bir coğrafya olduğu ve merkezi otoritenin bölgeye girmesinde doğal bir engel teşkil ettiği görülmüştür. İdari açıdan; Dersim bölgesinde tımar sistemi kurulamamış, yurtluk ocaklık düzeni ile idare edilmişti. Dersim Bölgesi’nde aşiret düzeni hakimdi. Aşiret reislerinin maddi ve manevi nüfuzları çok fazla idi. Tanzimat’tan sonra merkezîyetçi politikalar, Meşrutiyetle değişen sistem bölgede feodal unsurlar üzerinde rahatsızlık yarattı. Merkezileşme süreci yaşanan bu dönemde Dersim üzerine ciddi askeri hareketler yapılmıştı. Bu süreçte hazırlanan raporlar çözüm getiremedi ve Dersim sorunu Cumhuriyet Dönemi’ne kaldı.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasına giden süreçte, Dersim Bölgesi için hazırlanan raporlardan, 1934 İskan Kanunu’ndan ve Tunceli Kanunu’ndan bahsedildi. Cumhuriyetin temel hedefi, Misak-ı Milli sınırları çerçevesinde, ortak dil etrafında, ulusal birlik ve bütünlüğü sağlayarak ortak bir vatan yaratmak ve tüm ülkede merkezi otoriteyi sağlamaktı. Ancak Cumhuriyet’in yöneticisi seçkinlerine göre Dersim Bölgesi’nin feodal yapısı bu hedeflerle örtüşmüyordu.

Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim Bölgesi'nin ıslah edilmesi amaçlandı ve buna paralel olarak ilk etapta Dersim Bölgesi için çözüm önerileri sunan birçok rapor hazırlandı ve bu raporlar hakkında ayrıntılı bilgi verilerek, raporların dikkat çeken yönleri incelendi. Daha sonra 1934 tarihli İskân Kanunuyla aşiret yapısı çökertilmeye çalışılırken, Tunceli Kanunu'yla bölgede vali ve komutan statüsünde Dördüncü Umumi Müfettişlik kuruldu ve Dersim'in adı Tunceli olarak değiştirildi.

Dördüncü Umumi Müfettişlik, 1936–1947 yılları arası Elazığ, Erzincan, Tunceli ve Bingöl'de faaliyet gösterdi. Bu bölge Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan süreçte ulaşılması güç, aşiret yapısının hakim olduğu ve sürekli isyanlara sahne olan bir bölgeydi. Bölge hakkında çeşitli raporlar hazırlanmış, ancak sunulan çözüm önerileri bir yarar sağlamamıştı. Hükümet burada var olan direnci kırmak, ekonomik açıdan gelişimi sağlamak ve bölgeyi yeni rejimin esasları doğrultusunda şekillendirmek amacı ile idari anlamda yeni arayışlara girdi. Merkezi otoritenin kurulamadığı bu çetin coğrafyada müfettişliğin kurulmasıyla, bölgede hâkimiyet kurmak, bölgeye medeniyet götürmek ve bunların önünde büyük bir engel olan aşiret düzenini kaldırmak amaçlandı.

Müfettişliğin, bölgenin çağdaşlaşması, Cumhuriyet ilkelerinin benimsenmesi ve yeni devletin yapılanmasındaki katkısı son derece önemlidir. Müfettişlik bölgenin tüm ülkeyle bütünleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca yapılan çalışmalar bölgeyi sosyal, ekonomik ve kültürel olarak ileri götürmüştür.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasında bir yıl sonra çıkan 1937 Dersim İsyanı'nın nedenleri üzerinde duruldu. Dersim Bölgesi'nin sosyo-ekonomik yapısının önemli bir neden olduğu sonucuna varıldı. Merkezileşme politikaları ve yerel otoritelerin tasfiyesi gündeme gelince isyana giden süreç hızlanmıştı. 1937 Dersim İsyanı sonrası ve 1938'de de bölgedeki aşiret yapısının tamamen ortadan kaldırılması için iki aşamalı askeri harekât düzenlendi. Ancak kalıcı bir çözüm sağlanması amacıyla bölge Dördüncü Umumi Müfettişliğe bırakıldı.

Umumi Müfettişlikler sadece güvenlik ve asayiş ile “Kürt Sorunu” eksenli kurulmamış, bölgelerinin kalkınmasını sağlamak içinde kurulmuşlardı. Bu sebeple Dördüncü Umumi Müfettişliğin, güvenlik alanında çalışmaları olduğu gibi bölgenin kalkınmasına yönelik katkılarının görmezlikten gelinmemesine gayret edildi.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin bölgesinde yaptığı çalışmalardan söz edildi ve Umumi Müfettişliğin bölgeye ekonomi, eğitim, kültürel ve bayındırlık alanlarındaki katkısı değerlendirildi.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin, iç güvenliğin sağlanması konusunda önemli gayretleri oldu. Müfettişliğin görev bölgesi sosyo-ekonomik yapı nedeniyle aşiretler arası anlaşmazlıkların yaşandığı, coğrafi yapısı nedeniyle devletin buraya hakim olmasının zor olduğu bir bölgeydi. Bu sebeple burada yaşanan asayiş sorunları Müfettişlik için önemliydi ve özellikle 1937 Dersim İsyanı bu anlamda kırılma noktasıydı. Müfettişlik çalıştığı dönemde bölgede karakol, hapisane inşa etti, bölgenin asayişi hakkında rapor hazırladı. Bu noktadan hareketle, Müfettişlik bölgenin güvenliğini ve bölgede huzuru sağlamak için gerekli çalışmaları yaparak diğer alandaki çalışmalarına bir basamak oluşturdu. Umumi Müfettişlik, bölgede güvenliği sağlayarak yapılacak çalışmalara zemin hazırladı. Ulaşılması zor olan bu bölge ile diğer bölgelerin bütünleşmesini sağlamak amacıyla bölgede yol, köprü gibi çalışmalarla katkıda bulundu.

Müfettişlik, eğitim ve kültür alanlarında da başarılı çalışmalara imza attı. Bu konuda gerek yapılan okul inşaatları, halkevleriyle ortak yürütülen eğitim ve kültür faaliyetleri gerekse Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan'ın girişimiyle açılan Elazığ Kız Enstitüsü sayılabilir. Enstitü eğitimiyle kadınların eğitim hayatına girmesi teşvik edildi. Bu alanda yapılan çalışmalar neticesinde Cumhuriyet ilkelerinin bölgeye girmesi, okullaşmanın ve eğitimin yaygınlaşması, bölgede Türkçenin yayılması sağlandı. Müfettişliğin bölgenin kalkınmasındaki önemli katkıları vurgulandı.

Umumi Müfettişlik, bölgenin bayındır hale getirilmesi için konusunda kapsamlı çalışmalar da yaptı. Yol, köprü ve hükümet binalarının yapımı, elektriğin getirilmesi

ve telgraf hatlarının yapımıyla bölgenin dışarıyla bağlantı kurmasına çalıştı. Müfettişlik, bölgesinde yapılan çalışmaların denetimi ve kontrolünün sağlanması için hem tetkik gezileri yaparak eksikleri yerinde gördü hem de bölge valileriyle toplantılar düzenleyerek bölge sorunlarına çözüm getirmeye çalıştı.

Müfettişlik, sosyal ve ekonomik alanda, öncelikli amacı feodal yapıyı ortadan kaldırarak halkın sömürülmesini önlemek, halkı üretken hale getirmek ve bölgede çağdaşlaşma atılımlarını sağlamaktı. Nitekim çalışmalarını bu yönde yürüttü. Bölgede halkı istihdam etmeye ve tefecileri de ortadan kaldırmaya gayret gösterdi. Ayrıca bölge ekonomisinin gelişmesi için ziraat ve hayvancılık alanında destekler yaparak halkı teşvik etti. Yapılan çalışmalarla halkın istihdam edilmesi sağladı ve halkı üretici konuma getirmeye çalıştı. Umumi Müfettişlik, sağlık alanında, halkın refah düzeyini sağlamak için hastane yapımı, hastalıklarla mücadele ve sosyal yardım faaliyetleriyle uğraştı. Sağlık hizmetlerinin bölgenin en ücra köşesine ulaştırmaya çalıştı. Umumi Müfettişlik son olarak spor alanında çalışmalar yaptı. Bu alanda yeni neslin sporu sevmesi ve sağlıklı olması için spora gereken önemi verdiği kanısına varıldı.

Umumi Müfettişlikler görev ve yetkilerinin belirsizliği, vali ve bakanlıklarla müfettişlikler arasında yetki çatışmasının çıkması ve Cumhuriyet'in merkeziyetçi yapısına bölgesel valiliğin zarar vereceği gibi gerekçelerle 1952'de resmen kaldırıldı.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kaldırılması konusunda mecliste yoğun tartışmalar yaşandı. Ancak Müfettişliğin çalışma yaşamının sonuna gelince de Cumhuriyet tarihinde önemli bir yeri olduğu görüldü.

Ekler Listesi

Ek 1. Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın Dördüncü Umumi Müfettişliğe Atama Kararnamesi.....	181
Ek 2. Atatürk'ün Elazığ Ziyareti Sırasında Dördüncü Umumi Müfettişlik Binası Önünde.....	182
Ek 3. Başbakanın Tunceli Gezisi Hakkında Telgraf.....	183
Ek 4. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramında Gençlerle Beraber.....	184
Ek 6. Dördüncü Umumi Müfettişliğin 1 Eylül 1937 tarihli Kültür Müşavirliği Raporu.....	185
Ek 7. Umumi Müfettişler Konferansı Hakkında Tan Gazetesi'nin 9 İkinci-Kanun 1936 Tarihli Haberi.....	189

Ek 1. Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın Dördüncü Umumi Müfettişliğe Atama
Kararnamesi

T. C. BAŞVEKÂLET KABİNELER MÜDÜRLÜĞÜ		Kararname		T. C. BAŞBAKANLIK MÜHÜR ARŞİVİ	
Karar sayı 2					
3844					
<p>Yeni kurulan Tunçeli Valiliğine 2884 sayılı kanunun İinci maddesinin son fıkrasına göre Dördüncü Umumi Müfettişlik de uhdesinde bulunmak üzere Sekizinci Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın tayini; Dahiliye Vekilliğinin 10/1/936 tarih ve 229 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10/1/936 da onanmıştır.</p>					
10/1/936					
REİSİCÜMHUR K. Atatürk					
Bg. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.		
J. İsmail	B. Sancar	K. Oğuz	S. Kaya		
Ha. V.	Ma. V.	Mf. V.	Na. V.		
J. P. Oras	T. Çiğdem	J. Arkan	A. Çetinkaya		
K. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.		
C. Bayazıt	J. P. Akdoğan	Rana Akman	M. H. Akman		
080 18 01 02 61 2 12					

**Ek 2. Atatürk'ün Elazığ Ziyareti Sırasında Dördüncü Umumi Müfettişlik
Binası Önünde**

Ek 3. Başbakanın Tunceli Gezisi Hakkında Telgraf

T.C. P.T.U.M. TELGRAF (No: 201/2)

Devlet telgraf muhaberatından dolayı mesuliyet kabul etmez.

Adres: *Makina Bakanlığı* *Genel Kurmay Dptk.*

Yol: *4*

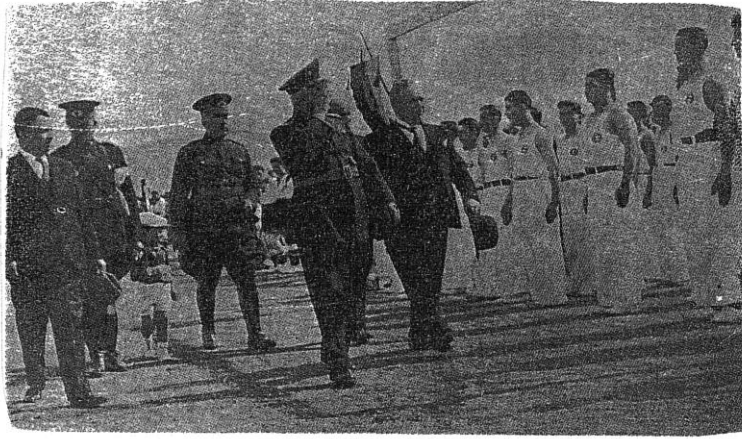
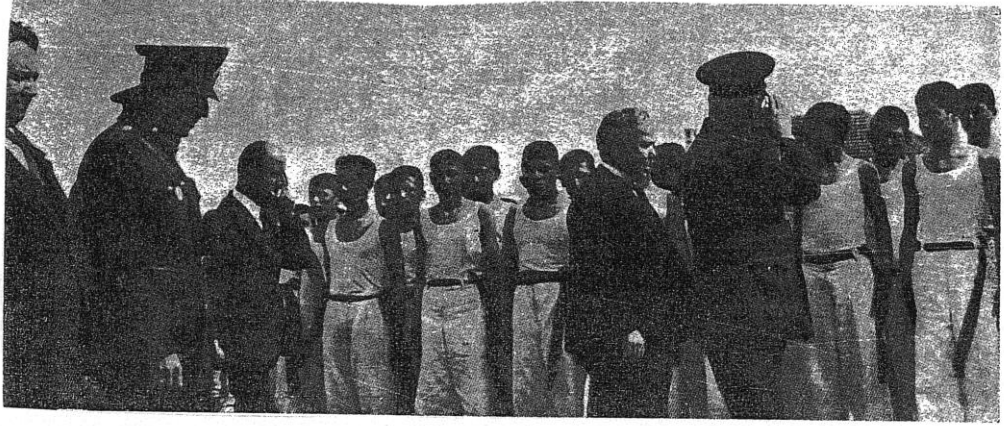
K: 34 D: 113 P: 22-6

İLA MERKEZİ	İM	TELEKOD	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
Yer	Sıra	Yer	Yer	Yer	Yer	Yer	Yer
<i>muğ</i>	<i>61</i>		<i>17.6.37</i>	<i>41</i>		<i>17.6.37</i>	<i>Ömer</i>

1. Başbakan ismet inönü'nün 17.6.37 saat 10.30'da elazığ muvazalat ve hürzeler hareket buyurmuş oldukları ve arız tedbirin 2-17-6-37 ve 2210 sayılıdır. 4 cu u. müf aldığıdır.

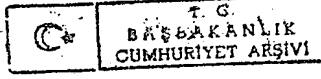
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

**Ek 4. Umumi MufettiŖ Abdullah Alpdoğan 19 Mayıs Gençlik ve Spor
Bayramında Gençlerle Beraber**

Ek 5. Dördüncü Umumi Müfettişliğin Kültür Müşavirliği Raporu

T. C.
Dahiliye Vekâleti
U. M.
Ş. M.
Sayı

Hulâsa:

1.9.1937

Dördüncü umumî müfettişliğin I/Eylül/937 tarih ve Kültür müşavirliği 59/3678 sayılı raporu suretidir.

I -Elâzizde bir kız sanat enstitüsü açılmıştır . Bu mektep beş sene içinde hem orta mektep müfredatını öğretecek hemde çocuklarımıza dikiş biçki nakış çiçek ve şapkacılık gibi bir meslek ve sanat tahsili verecektir . Çamaşır temizlik ütü kola işleri yemek pişirme çocuk bakımı ev idaresi gibi bir genç kıza bütün hayatında lazım olacak bilgi ve hüneler ise tedrisatın esasını teşkil edecektir .

2 - Önmümüzdeki ilk teşrinden itibaren faaliyete geçecek olan enstitünün bu yıl ikinci ve dördüncü sınıfları açılacak , birinciye ilk ve dördüncüye orta mektep mezunları alanacaktır . Bunlardan başka yaşları dolayısıyla talebâ sınıflarına devam edemeyecek bayanlar için de onların ev kadınlığına rehberlik yapmak ve yukarıda sayılan maharetleri en yeni usul ve şekillerde kendilerine göstermek üzere mektebin bir de akşam kursları bulunacaktır . Bu kısımlara ait şartlar mektep idaresi tarafından ayrıca ilân edilecektir .

3 -Elâziz sanat enstitüsünden beklediğim en mühim bir gayede bu hayırlı müessesenin muhitimizin sosyal kalkınmasında bir rol oynamasıdır . Çocuklar için de , büyükler için de iş muhakkaktır ki kuvvetli bir terbiye ve tehzip vasıtasıdır . İş faaliyetleri için de insanların beden, zekâ ve irade kuvvetleri inkişaf bulacağı gibi. yaşama sevgisi, geçinme, başkalarının haklarına hürmet etme duyguları da uyanır . Ve ferdi saat olduğu kadar içtimâî saadette insaliğin en asil bir tezahürü olan işe dayanır . Bu itibarla açacağımız sanat enstitüsünün her yıl artacak olan faaliyetle mintakamızdaki tesiri umumî olacak ise de bilhasına yatılı olarak yetiştirip evlerine iade edeceği genç kızlar vasıtasıyla yapacağı içtimâî tesir hususi bir ehemmiyeti haizdir..

Cevaben yazılacak Evrakat Cevap olduğu muharrefatın tarih numarası ile ilgili daire ve şube ile yazıldığına derc olunması rica olunur

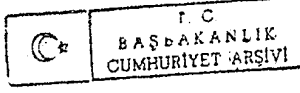
030 | 10 | | 72 | 470 | 2

T. C.

Dahiliye Vekâleti

U. M.
Ş. M.
Sayı

Hulâsa:

2

İnkilâp ruhunu ve Cumhuriyet rejiminin memlekete getirdiği nimetleri en uzak evlere kadar götürmek için kadının bizimle müttefik olması lazımdır . Çünkü çocuğun Türkçe konuşmasında duygu ve mefküresinin teşekkülünde birinci derecede ana rol oynar . Çocuk ailesinin kabı içinde yüğüldüğü gibi onun alınının yazısını da evvelâ anası yazar . Evde diğer erkeklerde ekseriya kadının uyandıracağı şevk ve heyecana göre harekete geçerler . Onun beyeneceği bir hayatı tercih ederler . Bu suretle bütün ailenin hüviyet ve karakterinin teşekkülünde onun kalbi olan kadın pek mühim bir rol oynar .

Cemiyet içinde de hal böyledir . Cemiyetlerde her hangi bir bünye değişmesine doğru gitmek için evlâ o cemiyetin ruhunde bu değişmenin iştihakını uyandırmak lazımdır . Daha başka, daha iyi ve daha güzel bir hayatın istek ve heyecanı uyanmadan değişme zahmetine girilmez . Bu arzunun uyanmasında ise münevver bir kadın birinci derecede âmir olabilir . Çünkü aile daima onun havasını taşımaktadır . Ev onun zevki derecesinde temiz ve güzel, bilgisi derecesinde rahat, telekkileri ve itiyatları nisbetinde mesut olur . Millî ve içtimâî hayatta ise bu vasıfların tabii akisleri daima görülür .

Hülâsa bir fikri ve bir duyguyu yaymak, gelecek nesle bir itiyat aşılamak için kadın birinci vasıttadır .

Bu mebdeden hareket ederek yeni bir hayatın temellerini atmakta , nefah ve saadeti için hep birlikte çalışmakta olduğumuz Tuncelinin genç kızlarını kendi yavalarının ve yurtlarının bahtiyarlığı için kullanabiliriz . Her tarafda Türkçe konuşmasını, beşikden başlıyan bir türklük ve vatan sevgisini, yurdumuzun diğer taraflarının mazhar olduğu ilerleme ve yükselme duygularını iyi yetiştirilerek dağıtılmış bir genç neslinin tesirlerinden bekleyebiliriz . Bu itibarla sanat enstitüsünün

Cevaben yazılacak Evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarası ile hangi datre ve şube ifadesi ile yazıldığına dercolunması rica olunur

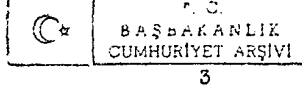
030	10		72	470	2
-----	----	--	----	-----	---

2

T. C.

Dahiliye Vekâleti

U. M.
Ş. M.
Sayı

Hulâsa: 770
9

bu istikamete müteveccih faaliyetine çok ümit bağlıyorum .

Binaenaleyh bu büyük ve millî iş için toplıyacağımız kızların çoğunda evvelâ yukarıda verilen izahatın göz önünde tutılması ve bu çocukların kendilerine sarfedilecek para ve yemekleri boşa gidermiyecek vasıf ve kabiliyetlerde olmalarına dikkat edilmesi lazımdır .

4 Seçilecek çocuklarda şu vasıflar bulunmalıdır :

(A) - İyi ve şerefli , devlete karşı isyanda ve itaatizlikte bulunmamış bir ailenin çocuğu olmak .

(B) - Ailesi bir iş güç tutar. toprak ve mülk sahibi olmak .

(bu şarttan maksat mektepte yetişdikden sonra köyüne ve evine dönecek olan genç kızın kolay evlenebilecek ve bir yuva kurarak aldığı terbiyeyi ve öğrendiği işleri muhitine yayabilecek bir vaziyette olmasıdır .)

(C) - Çocuğun zekâ ve kabiliyeti yetişmesine ve bir sanat öğrenmesine müsait olmak.

(D) - Beden ve ruhca hasta, illetli, sakat ve kusurlu olmamak ,

(E) - Yaşı 10 ile 15 arasında olmak (10 ve 15 dahil)

(F) - Ailesinin rızası bulunmak .

(G) - Yukarıdaki evsafı haiz olmakla beraber tercihan evlerinde ve köylerinde şimdiye kadar dağ Türkçesi konuşmuş ve devlet türkçesini öğrenmek imkânını bulamamış köy kızlarından olmak .

Bu türlü çocukları seçmek için evlâ onların aileleriyle iyice görüşüp maksadı, bu işdeki büyük menfaatlarını kendilerine anlatmak lazımdır : Mektep parasızdır . yemek, içmek, çamaşır, elbise , ayak kabı, kalem, defter, kitap gibi şeylerin hepsi devlet tarafından verilecektir . Çocuklar bu müessesede hem okumasın, yazmasını, yaşamasını öğrenecekler, hem de kendilerinin ve ailelerini güzelce geçindirecek bir meslek sahibi olacaklardır . Müessese, müdür ve muallimleri

Ceraben yazılacak Evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarası ile hangi dale ve şubo hadesle yazıldığına dercolunması zira olunur

030 10 | 72 470 2

3

T. C.

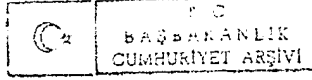
Dahiliye Vekâleti

U. M.

Ş. M.

Sayı

4

Hulâsa:

kadından mürekkep güzide ve mütehassıs bir heyet tarafından idare edilecek, tedris ve inzibat işleri büyük bir itinayla takip edilecektir . Ana ve babaların istedikleri zaman çocuklarını ziyaret -- edip görmeleri mektepteki hayat ve inkişaflarını tetkik etmeleri mümkün olacaktır . Bütün bunlar aile reislerine anlatılarak çocuklarını böyle bir müesseseye vermek için onlarda arzu ve heves uyandırmalıdır .

5 - Hemen bu suretle bir propağandaya başlanarak seçilecek, dağ türkçesi konuşan, çocukların kendileri ve aileleri hakkında yukarıdaki şartlara göre bağlı nümunesi ve hile bir tavsif defteri hazırlanmasını ve bunların nihayet 29 Eylül'e kadar müfettişliğe gönderilmesini rica ederim .

Burada ikinci bir tetkik yapıldıktan sonra nerede ve hangi çocukların alınacağı mahallerine bildirilecektir .

6 - Vilâyetlere yazılmış ve bilgi için de Kültür ve İç bakanlıklarına arz edilmiştir .

Aslı gibidir
19/7/938

Cevaben yazılacak Evrakta Cevap olduğu muherreretin tarih numarası ile hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığının derc olunması rica olunur.

030	10			72	470	2
-----	----	--	--	----	-----	---

Umumî Müfettişler Konferansında

Ankara, 8 (A.A.) — Umumi müfettişler konferansı bu sabah saat 10 da Dahiliye Vekâleti binasında, Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın reisiği altında toplanarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu toplantıda, üçüncü umumi müfettiş Tahsin Uzer'le dördüncü umumi müfettiş General Abdullah Alpdoğan'ın raporları okunmuş ve izahatı dinlenmiştir.

Yarı sabah toplantısında da ikinci umumi müfettiş General Kâzım Dirğin raporu okunacak ve izahatı dinlenecektir.

Kaynakça

Kitaplar

- Ağar, Ö.K.(1938).*Maden ili*. İstanbul: Ülkü basımevi
- Ağar, Ö.K. (1940). *Tunceli-Dersim coğrafyası*. İstanbul: Türkiye Basımevi
- Akgül, S.(1992).*Yakın tarihimizde Dersim isyanları ve gerçekler*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Aksoy, B.(1985).*Tarihsel değişim sürecinde Tunceli*. Ankara: Yorum Yayınları
- Akvardar, H.A.(1939).*Bağcılık öğütleri*. Tunceli vilayeti ziraat müdürlüğü
- Akvardar, H.A.(1939).*Pulluk ve tohumluk öğütleri*. Tunceli vilayeti ziraat müdürlüğü
- Akyürekli, M.(2011). *Dersim Kürt tedibi*. İstanbul: KitapYayınevi
- Atatürk, M.K.(2010).*Nutuk*, Ankara: TTK Yayınları
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (2006).Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Avar, S.(1986).*Dağ çiçeklerim*. Ankara: Öğretmen yayınları
- Aybars, E.(1988).*Yakın tarihimizde Anadolu ayaklamaları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırması Vakfı Yayınları
- Aydemir, Ş.(1993).*İkinci adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Aygün, H.(1970).*Dersim 1938 ve zorunlu iskan*. Dipnot Yayınları
- Aytekin, H.(1991).*İttihat ve Terakki dönemi eğitim yönetimi*. Ankara: Gazi Eğitim Fak. Yayınları
- Babuş, F. (1946).*Osmanlı'dan günümüze iskan siyaseti uygulamaları*. İstanbul: Ozan Yayınları
- Barkan, Ö.L.(1980). *Türkiye'de toprak meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Bayar. B.(2006).*Şark raporu*, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Behlülgil, B.(1992).*İmparatorluk ve Cumhuriyet döneminde illerimiz*. İstanbul: Özal Matbaası
- Beşikçi, İ.(1992).*Tunceli Kanunu ve Dersim jenosidi*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları

- Bruinessen, M.(2008).*Ağa, şeyh, devlet*, (Çev: Banu Yalkut). İstanbul İletişim Yayınları
- Bulut, B.(2004).*Dersim raporları*. İstanbul: Evrensel Yayınları
- Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*.(1954).Toplayan: Özel Şahingiray. Ankara: İş Bankası Yayınları
- Çay, A.M.(1996). *Her yönüyle Kürt dosyası*. Ankara: Turan Kültür Vakfı Yayınları
- Demirel. Y.(2007).*Tarık Tahiroğlu'nun hatıralarıyla Elaziz'den Elazığ'a*. Elazığ: Manas Yayınları
- (2011).*Dersim harekatı ve Cumhuriyet bürokrasisi*. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi.(Der: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- (2000).*Dersim Jandarma Genel Komutanlığı'nın raporu*. İstanbul: Kaynak Yayınları
- (2010).*Dersim raporu*.(Yayına Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar), İstanbul: İletişim Yayınları
- Dersimi, M.N.(1979).*Dersim tarihi*. İstanbul: Eylem Yayınları
- Dersimi, M.N. (1997). *Kürdistan tarihinde Dersim*. İstanbul: Mart Matbaacılık
- (2011).*Doğu Anadolu ve Cumhuriyet bürokrasisi*. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- (2010).*Doğu Anadolu'da toplumsal mühendislik*. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- (2010).*Doğu sorunu*. Necmeddin Sahir Sılan arşivi.(Der: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan).İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Dündar, T.(1939).*Tunceli ile çevresinde iç vilayetin zirai durum ve gelişme imkanları*. İstanbul: Kenan Matbaası
- Erdem, Ö.(2012).*Dersim yalanları ve gerçekler*. İstanbul: İleri Yayınları
- Erzincan Ovası bataklıkları kurutma işleri*.(1938). Ankara: Nafia Vekaleti

- .(2011).*Genelkurmay belgelerinde Kürt isyanları II*. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Gerede, H.(1952).*Siyasi hatıralarım*. İstanbul: Vakit basımevi
- Goloğlu, M.(1974).*Tek partili Cumhuriyet*. Ankara: İş Bankası Yayınları
- Gökçen, S.(2000).*Atatürk'le bir ömür*.(Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel).İstanbul: Altın Kitap Yayınları
- Göktaş, H.(1991).*Kürtler, isyan-tenkil I*,İstanbul: Alan Yayınları
- Gözübüyük, Ş. ve Kili, S.(2000).*Türk Anayasa metinleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları
- Günel, N.(2010).*Dersim isyanı*. İstanbul: Paraf Yayınları
- .(1939).*Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik bölgesi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası
- Güneş, İ.(2004).*Türk Parlamento Tarihi*. TBMM V.Dönem. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları
- Halaçoğlu, Y.(1995). *14. ve 17. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Ankara: TTK Yayınları
- Hallı, R.(1972).*Türkiye Cumhuriyeti'nde ayaklanmalar*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları
- İnönü, İ.(2001).*Defterler*.(Haz: Ahmet Demirel).İstanbul: Yky
- İnönü, İ. (1998).*Hatıralar*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları
- Kabacalı, A.(1991).*Tarihimizde Kürtler ve ayaklanmaları*, İstanbul, Cem Yayınları
- Kalman, M.(1995).*Belge ve tanıklarıyla Dersim direnişleri*. İstanbul: Nüjen Yayınları
- Kaya, A. (2010). *Dersim tarihi*. İstanbul: Demos Yayınları
- Koca, H.(1998).*Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu politikaları*, Konya: Mikro Yayınları
- Koçak, K.(2003).*Umumi Müfettişlikler*. İstanbul: İletişim Yayınları

- Kodaman, B. (1987a). *Sultan 2.Abdülhamit devri Doğu Anadolu politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- .(2011).*Kürt sorunu ve devlet*.(Der: Tuğba Yıldırım).İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- .(1973).*Milli eğitimde 50 yıl*. Ankara: DİE Matbaası
- Mumcu, U.(2010).*Kürt dosyası*. Ankara: Umag Vakfı Yayınları
- Mumcu, U.(2008).*Kürt-İslam ayaklanması*, Ankara: Umag Vakfı Yayınları
- Nazlı, H.(1939).*Elazığ*. Ankara: Zerbamat Basımevi.
- .(1938).*On beşinci yıl kitabı*. Ankara: CHF Yayınları
- Ortaylı, İ.(2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat
- Önder, M.(1998).*Atatürk'ün yurt gezileri*. Türkiye İş Bankası kültür Yayınları
- Öz, B.(2004).*Dersim olayı*. İstanbul: Can Yayınları
- Öztürk, H.(1984).*Tunceli ve Ermeni mezalimi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları
- Öztürk, K. (1993).*Türk Parlamento Tarihi*. TBMM II. Dönem. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları
- Öztürk, S.(2008).*İsmet Paşa'nın Kürt raporu*. İstanbul: Doğan Kitap
- Öztürk, S.(2005). *Kasabadaki dosyalar*. Ankara: Ümit Yayınevi
- Soyer, R.(1946).*General Kâzım Dirik*, İzmir: Yenyol Matbaası
- Şimşir, B.(2007).*Kürtçülük II*. İstanbul: Bilgi Yayınları
- Şimşek, H.(2001).*Geçmişten günümüze Bingöl ve Doğu ayaklanmaları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Tevetoğlu, F.(1971). *Atatürk'le Samsun'a çıkanlar*, Ankara
- Timur, T.(1971).*Türk Devrimi ve sonrası*. Ankara: Doğan Yayınları
- Timuroğlu, V.(1991).*Dersim tarihi*. Ankara

- Topal, M.(1997).*Atatürk Elazığ'da*. Elazığ: Elazığ eğitim, sanat, kültür, hizmet, araştırma ve tanıtma vakfı yayınları.
- .(1937).*Tunceli Dersim halk türküleri ve pentatonik*. (Haz:M.F.Arsuner).Elazığ Halkevi
- Tunceli il yillığı*.(1973).
- Tunçay, M.(1981). *TC'nde tek parti yönetiminin kurulması*. Ankara: Yurt Yayınları
- Turan, Ş.(1998).*Türk devrim tarihi. Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*
Ankara: Bilgi Yayınları
- Uluğ, N.H.(2009).*Derebeyi ve Dersim*, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Ünal, M.A.(1999).*16. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*. Ankara: TTK Yayınları
- Yeşiltuna, S.(2012).*Devletin Dersim arşivi*. İstanbul: İleri yayınları
- Yeşiltuna, S.(2007).*Atatürk ve Kürtler*, İstanbul: İleri Yayınları
- Yılmazçelik, İ.(1999). *19.yüzyıl ikinci yarısında Dersim Sancağı*. Elazığ: Çağ-Ofset Matbaacılık
- Zelyut, R.(2010).*Dersim İsyancıları ve Seyit Rıza Gerçeği*. Ankara: Kripto Yayınları

Makaleler

- Akgül, S.(2000).Dersim Bölgesi ve alınan tedbirler.7.*Askeri tarih semineri bildirileri*
1.Ankara: Genelkurmay Yayınları
- Akgül, S.(1992).Doğu isyanları. *Kara Harp Okulu Dergisi*.1(2194)
- Aldan. M.(1990).iller ve ilçeler kurulurken. *İdarecinin sesi*.4(1)
- Aydoğan, E.(2004).3.Umumi Müfettişliğin kurulması ve 3.Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in bazı önemli faaliyetleri. *Atatürk Yolu Dergisi*.(33-34)
- Aytekin, H. ve Yavuz, N.(1999).İkinci Meşrutiyet döneminde Elazığ ili eğitim sistemi. *Dünü ve bugünüyle Harput*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Birinci Maarif Şurası.(1988).*Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*.(38,39,40)

- .(1939).Cumhuriyet'in on altıncı yılında büyük şose köprüleri. *Bayındırlık İşleri Dergisi*.(5).
- Çetin, T.(2001).Umumi müfettişliklerin kurulması ve çalışmaları: Trakya Umumi Müfettişliği örneği. *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*. Ankara: ATASE Yayınları
- Darkot, B.(1945).Tunceli'nin coğrafyası. *Aylık Ansiklopedi*.2(18)
- Demirtaş, B.(2008).Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde eğitim ve öğretim. *Atatürk Yolu Dergisi*.(41)
- .(1936).Demiryollarımız. *Bayındırlık İşleri Dergisi*.(5)
- Güvenç, O.(1946).İdare Teşkilatımız. *İdare Dergisi*.(182)
- Hüsrev, İ.(1932).Millî İktisat Tetkikleri Şark Vilayetlerinde Derebeylik. *Kadro*.(2)
- Kodaman, B.(1987).Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun idari durumu. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*.(25)
- Kop, K.(1936).Elaziz'de bayındırlık çalışmaları. *Belediyeler Dergisi*.13(13)
- (1982).Tunceli. *Yurt Ansiklopedisi*.10
- Ortaylı, İ. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yerel yönetimler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi I*.İstanbul: İletişim Yayınları
- Özmen, A.(1948).Genel Müfettişlikler hakkında bir düşünce. *İdare Dergisi*.(184)
- Öztürk, S.(1992), İsmet Paşa'nın Kürt Raporu. *Hürriyet*
- Ozankaya, Ö.(1969). Doğu Anadolu sorunu. *AÜDTCF dergisi*,24(3)
- Tekeli, İ.(1990). Osmanlı İmparatorluğundan günümüze nüfusun zorunlu yer değiştirmesi ve iskân sorunu. *Toplum ve Bilim*.(50)
- (1967).Tunceli. *Hayat tarih mecmuası*.2(11)
- Tönük, V.(1945).Türkiye'de idare teşkilatı. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları
- Varınca, K(1947).İdari teşkilatımız. *İdare dergisi*.(176)
- Vital, C.(1964). 19. Yüzyıl sonlarında bugünkü Tunceli'nin durumu. *Yeni Fırat*.(Der: F.Ülkü),(22)

Tezler

F.İnce.(2008).İsmet İnönü'nün 1935 yılı Trabzon ve Erzurum gezisi ve 3.Umumi Müfettişlik'in kurulması. Basılmamış yüksek lisans tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

M.Burgaç.(2010).Trakya Umumi Müfettişliği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

S.Yeşiltuna(2006).1934 İskan Kanunu ve Türk basınındaki yansımaları. Basılmamış Yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi

S.Taş.(1997).Umumi Müfettişlikler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

ATASE

Resmi Yayınlar

Düstur

TBMM Zabıt Ceridesi

Resmi Gazete

Sürelî Yayınlar

Dergiler

Altan

Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi

Askerî Tarih Semineri Bildirileri

Atatürk Yolu Dergisi

Aydın Tarihi

Bayındırlık İşleri Dergisi

Belediyeler Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Birikim

Hayat Tarih Mecmuası

İdare dergisi
İdarecinin sesi
Kadro
Kara Harp Okulu Dergisi
Nokta
Toplum ve Bilim
Yeni Fırat

Gazeteler

Akşam
Anadolu
Cumhuriyet
Milliyet
Hakimiyet-i Milliye
Son Posta
Tan
Turan
Ulus
Vakit
Vatan
Yeni Asır
Yeni Erzincan

Ansiklopediler

Aylık Ansiklopedi
Yurt Ansiklopedisi
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi